

การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง :
กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2546

ISBN 974-04-3931-4

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุ เพื่อการศึกษาและจัดแสดง
กรณีศึกษาโบสถ์มหานทรายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

นายทศพร ศรีสมาน
ผู้วิจัย

อาจารย์พรทิพย์ อุสุภรัตน์ ศศ.บ., ศศ.ม.
ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีระภรณ์ วรรณดี อบ., อม.
กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

อาจารย์อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ศศ.บ., ศศ.ม.
กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์รัศมีดารา หนูสวัสดิ์
Ph.D.
คณบดี
บัณฑิตวิทยาลัย

อาจารย์พรทิพย์ อุสุภรัตน์ ศศ.บ., ศศ.ม.
ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา
สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุ เพื่อการศึกษาและจัดแสดง
กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น
ที่ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา

วันที่ 21 สิงหาคม 2546

นายทศพร ศรีสมาน

ผู้วิจัย

อาจารย์พรทิพย์ อุดมรัตน์ ศศ.บ., ศศ.ม.
ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์วชิราภรณ์ วรรณดี อป., อม.
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อาจารย์สมชาย ณ นครพนม
ศศ.บ.(โบราณคดี)
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อาจารย์อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ศศ.บ., ศศ.ม.
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ รัศมีคารา หุ่นสวัสดิ์
Ph.D.
คณบดี
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล

รองศาสตราจารย์ สุวิไล เปรมศรีรัตน์
Ph.D. (Linguistics)
ผู้อำนวยการ

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท
มหาวิทยาลัยมหิดล

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สามารถดำเนินการมาสำเร็จลุล่วงได้ ด้วยความกรุณาจากคณะกรรมการผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ซึ่งประกอบด้วย อาจารย์พรทิพย์ อุดุภรัตน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วชิราภรณ์ วรรณดี และอาจารย์อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ที่ให้ความช่วยเหลือและเป็นທີ່ปรึกษา ตลอดจนผลักดันให้การทำงานวิจัยมาโดยตลอด ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณอาจารย์สมชาย ณ นครพนม กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาสละเวลาตรวจสอบ ให้คำแนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องเพื่อให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ เพื่อน พี่ น้อง ทุก ๆ คน ทั้งที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จันทเกษม และสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ และคอยเป็นกำลังใจในทุก ๆ ด้าน

ขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา ที่คอยให้กำลังใจจนผู้วิจัยประสบความสำเร็จ ขอขอบคุณภรรยาและบุตรอันเป็นที่รัก ที่เข้าใจและเป็นกำลังใจส่งเสริม สนับสนุนให้ผู้วิจัยเดินทางมาถึงฝั่งได้สำเร็จ

สิ่งใด ๆ อันเป็นความดี และเป็นคุณค่า คุณประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่ บิดา มารดา และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ได้ช่วยเหลือให้งานวิจัยฉบับนี้ประสบความสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ทศพร ศรีสमान

ผู้วิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล โบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง : กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น (DATA ANALYSIS ON ARCHAEOLOGICAL OBJECTS FOR EDUCATION AND EXHIBITION : A CASE STUDY IN SAND STONE SIMA IN KHON KAEN NATIONAL MUSEUM)

ทศพร ศรีสมาน 4136603 LCCS/M

ศศ.ม. (วัฒนธรรมศึกษา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พรทิพย์ อุศุภรัตน์, ศศ.บ., ศศ.ม., วชิราภรณ์ วรรณดี, อบ., อม., อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ศศ.บ. ศศ.ม.

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาเรื่อง ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทราย จำนวน 15 ใบ ที่ผู้วิจัยคัดเลือกมาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น สำหรับวิธีการศึกษา ผู้วิจัยได้ใช้การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ประกอบกับการตรวจสอบหลักฐานจากงานทะเบียน ควบคุม โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เอกสารทั้งในระดับปฐมภูมิและทุติยภูมิ ผสมผสานกับการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง

ชาญ ผลการศึกษา ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาในแง่มุมต่าง ๆ โดยแบ่งออกได้เป็นสองประเภท

ประเภทแรก คือข้อมูลที่เป็นบริบทของใบเสมาหินทราย ประกอบด้วยความหมายความเป็นมาและการใช้ประโยชน์ของใบเสมาหินทรายในการพุทธศาสนา ความเป็นมาและพัฒนาการของใบเสมาหินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากหลักฐานทาง โบราณคดีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องระหว่างใบเสมาหินทรายกับการแพร่เข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน

ประการที่สอง คือข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยมีทั้งเรื่องในพุทธประวัติและนิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะชาดกในกลุ่มมหานิบาตชาดก

การศึกษาภาพสลักเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างมาก หากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น นำไปปรับให้เหมาะสมกับการจัดแสดงในพิพิธภัณฑฯ ซึ่งผลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้พุทธศาสนาของผู้เข้าชม และในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางการนำเสนอข้อมูลวัตถุในลักษณะข้อมูลทางเลือกโดยขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผู้เข้าชมและความเหมาะสมของลักษณะการจัดแสดงที่เป็นอยู่

อย่างไรก็ดี การศึกษาและวิเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาทั้ง 15 ใบนี้ เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการศึกษาข้อมูลโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขณะเดียวกันยังมีโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุอีกหลายประเภทที่มีเนื้อหาและเรื่องราวที่น่าสนใจลักษณะเดียวกัน แต่ยังขาดการศึกษาวิเคราะห์ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ที่ต้องเร่งดำเนินการในเรื่องดังกล่าว

คำสำคัญ : ใบเสมาหินทราย / การศึกษาเพื่อการจัดแสดง

148 หน้า. ISBN 974-04-3931-4

DATA ANALYSIS ON ARCHAEOLOGICAL OBJECTS FOR EDUCATION AND EXHIBITION : A CASE STUDY IN SAND STONE SIMA IN KHON KAEN NATIONAL MUSEUM

TOSSAPORN SRISAMARN 4136603 LCCS/M

M.A. (CULTURAL STUDIES)

THESIS ADVISORS : PRONTIP USUPARAT, M.A., WAGHIRA PORNWANDE, M.A., ARUNSAK KINGMANEE, M.A.

ABSTRACT

The thesis entitled “Data Analysis on Archaeological Objects for Education and Exhibition: A Case Study in Sand Stone Sima in Khon Kaen National Museum” is the study of fifteen sima (boundary stones) exhibited in the Khon Kaen National Museum. The researcher applied the iconographical method to the examination of evidence from the registration office where archaeological objects and art objects are controlled, used primary and secondary documents, and interviews of experts.

The research result revealed information on sima which can be divided into two sources as follows:

The first source is a context of sand stone sima which consists of meaning, history, usage of sima in Buddhism, background and development of sima in the northeastern region based on archeological evidence, and relation between sand stone sima and dissemination of Dvaravati culture in northeastern Thailand.

The second source is a study of the pictures sculptured on the fifteen sima which depict the story of Buddhism such as the History of Lord Buddha and Jataka stories (the stories of former incarnations of the Buddha), especially in the group of the Great Jataka.

The study of those sculptured pictures would be greatly beneficial, if the museum properly applies information gathered in the study to its exhibition in order to benefit visitors to understand the belief of Buddhism in Thai society. At this point, the researcher has recommended a guideline to present the object data as an alternative, which is based on visitor satisfaction and appropriateness of the existing exhibition.

However, the study and analysis of these fifteen sima are only a case study in collecting data from archaeological objects and art objects exhibited in Khon Kaen National Museum. There are other interesting archaeological objects and art objects which have not been analyzed. It is suggested that the national museum be concerned with this issue.

KEY WORDS : ARCHAEOLOGICAL OBJECTS / ANALYSIS / EDUCATION / EXHIBITION / KHON KAEN NATIONAL MUSEUM

148 P. ISBN 974-04-3931-4

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ก
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่	
1. บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของการศึกษา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	7
1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	7
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
2. ทบทวนวรรณกรรม.....	9
2.1 ไบโสมมา.....	9
2.2 วัฒนธรรมทวารวดี.....	12
2.3 วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	15
2.4 ไบโสมมาหินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	17
2.5 ประติมานวิทยากับการศึกษาภาพสลักบนไบโสมมา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	28
3. วิธีดำเนินการวิจัย.....	31
3.1 ขั้นตอนการวางแผนและดำเนินงานวิจัย.....	31
3.2 ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล.....	32
3.3 ขั้นตอนการบันทึกและเรียบเรียงข้อมูล.....	34
3.4 ขั้นตอนการวิเคราะห์.....	34
3.5 ขั้นตอนการนำเสนอข้อมูล.....	34

สารบัญ (ต่อ)

3.6 ขั้นตอนการสรุปผล	35
4. ลักษณะทางศิลปกรรมและประติมานวิทยาบนใบเสมาหินทราย	
จากเมืองฟ้าแดดสงยาง.....	36
4.1 ประวัติความเป็นมาของใบเสมาหินทรายที่ทำการศึกษา	36
4.2 ลักษณะการจัดกลุ่มใบเสมาที่ทำการศึกษา	42
4.3 ลักษณะทางศิลปกรรมที่ปรากฏบนใบเสมา	43
4.4 ประติมานวิทยากับการตีความภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา	53
5. การนำเสนอข้อมูลเพื่อการจัดแสดง.....	107
5.1 การนำเสนอโดยใช้สื่อการจัดแสดง	107
5.2 การนำเสนอข้อมูลของใบเสมาหินทราย	109
6. สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	131
6.1 สรุปผลการวิจัย	131
6.2 อภิปรายผลการวิจัย	132
6.3 ข้อเสนอแนะ	133
บรรณานุกรม.....	140
ประวัติผู้วิจัย.....	144
Executive Summary.....	145

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1. ภาพใบเสมารูปพินพาพิลาป	6
2. ภาพใบเสมาหมายเลข 1 หมายเลขทะเบียน 226/2516	77
3. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 1 หมายเลขทะเบียน 226/2516	78
4. ภาพใบเสมาหมายเลข 2 หมายเลขทะเบียน 58/2522	79
5. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 2 หมายเลขทะเบียน 58/2522	80
6. ภาพใบเสมาหมายเลข 3 หมายเลขทะเบียน 242/2520	81
7. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 3 หมายเลขทะเบียน 242/2520	82
8. ภาพใบเสมาหมายเลข 4 หมายเลขทะเบียน 56/2522	83
9. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 4 หมายเลขทะเบียน 56/2522	84
10. ภาพใบเสมาหมายเลข 5 หมายเลขทะเบียน 57/2522	85
11. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 5 หมายเลขทะเบียน 57/2522	86
12. ภาพใบเสมาหมายเลข 6 หมายเลขทะเบียน 223/2516	87
13. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 6 หมายเลขทะเบียน 223/2516	88
14. ภาพใบเสมาหมายเลข 7 หมายเลขทะเบียน 19/2517	89
15. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 7 หมายเลขทะเบียน 19/2517	90
16. ภาพใบเสมาหมายเลข 8 หมายเลขทะเบียน 25/2517	91
17. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 8 หมายเลขทะเบียน 25/2517	92
18. ภาพใบเสมาหมายเลข 9 หมายเลขทะเบียน 58/2522	93
19. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 9 หมายเลขทะเบียน 58/2522	94
20. ภาพใบเสมาหมายเลข 10 หมายเลขทะเบียน 223/2516	95
21. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 10 หมายเลขทะเบียน 223/2516	96
22. ภาพใบเสมาหมายเลข 11 หมายเลขทะเบียน 2/2517	97
23. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 11 หมายเลขทะเบียน 2/2517	98
24. ภาพใบเสมาหมายเลข 12 หมายเลขทะเบียน 225/2516	99
25. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 12 หมายเลขทะเบียน 225/2516	100

สารบัญภาพ (ต่อ)

26. ภาพใบเสมาหมายเลข 13 หมายเลขทะเบียน 35/2517	101
27. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 13 หมายเลขทะเบียน 35/2517	102
28. ภาพใบเสมาหมายเลข 14 หมายเลขทะเบียน 41/2517	103
29. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 14 หมายเลขทะเบียน 41/2517	104
30. ภาพใบเสมาหมายเลข 15 หมายเลขทะเบียน 14/2517	105
31. ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 15 หมายเลขทะเบียน 14/2517	106
32. ภาพตัวอย่างแบบที่ 1 กล่องสอดแนวตั้งยึดกับด้านข้างแท่นวางวัตถุ	107
33. ภาพตัวอย่างแบบที่ 2 กล่องสอดลักษณะคล้ายดิ่งลิ้นชัก	108
34. ภาพตัวอย่างแบบที่ 3 แท่นค้ำบรรยายติดกับแท่นวางวัตถุ	109
35. ภาพตัวอย่างแบบที่ 4 แผ่นป้ายค้ำบรรยายยื่นออกมาด้านข้าง	110

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของหัวข้อ

ทุกวันนี้กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์สถานเป็นสถาบันที่เริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างมากในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของคนในสังคม พิพิธภัณฑ์มีหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงและถ่ายทอดเรื่องราวในแง่มุมต่างๆ เพื่อการเรียนรู้ของมนุษย์จากหนึ่งมาสู่อีกหนึ่ง ขณะเดียวกันยังทำหน้าที่ของกระจกเงาบานใหญ่ที่สะท้อนภาพให้เห็นถึงกิจกรรมที่เกิดจากกระบวนการทางความคิดของมนุษย์ในอดีต เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต ในการดำเนินกิจกรรมของพิพิธภัณฑ์เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป็นผลสำเร็จตามแนวคิดดังกล่าว ย่อมต้องมีกระบวนการและขั้นตอนที่สำคัญอยู่หลายประการที่พิพิธภัณฑ์ต้องให้ความสำคัญและคำนึงถึงอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็น การรวบรวมวัตถุ การทำบันทึกหลักฐานของวัตถุ การจำแนกแยกประเภทของวัตถุ การสงวนรักษา การจัดแสดง และการให้การศึกษ

ในบรรดากระบวนการหรือหน้าที่ต่างๆ ของพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ การให้การศึกษาน่าจะเป็นบทบาทที่สามารถใช้เป็นตัววัดถึงผลสำเร็จในการดำเนินกิจการของพิพิธภัณฑ์ได้ดีที่สุด ทั้งนี้เพราะถ้าหากผู้ชมพิพิธภัณฑ์สามารถเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการเข้าชมพิพิธภัณฑ์ได้แล้วก็เท่ากับว่าพิพิธภัณฑ์ประสบความสำเร็จในการทำหน้าที่เป็นกระจกเงาที่ใสของสังคมนั่นเอง กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษาศึกษาของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อพิพิธภัณฑ์นั้นมีวิธีการนำเสนอหรือจัดแสดงข้อมูลและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวัตถุได้อย่างเป็นระบบ น่าสนใจ ไม่ก่อให้เกิดความน่าเบื่อหน่ายกับผู้ชม ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคลากรของพิพิธภัณฑ์ในการศึกษาเรื่องราวของวัตถุ และการถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านั้นมาสู่การจัดแสดง ในแต่ละยุคสมัย

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย ได้มีความพยายามที่จะปรับปรุงรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ ตามบทบาทและหน้าที่ของสถาบันพิพิธภัณฑ์อยู่เสมอมา โดยเฉพาะในด้านของกระบวนการเรียนรู้และศึกษาระหว่างโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์กับผู้เข้าชม ซึ่งก็ประสบความสำเร็จอยู่บ้างในบางส่วน ทั้งนี้เพราะปัจจุบันการนำเสนอข้อมูลของ

โบราณวัตถุและศิลปวัตถุบางประเภท (ที่มีคุณลักษณะและเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ) ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติยังมีข้อจำกัด และขาดความสมบูรณ์ในรายละเอียดต่างๆ อยู่มาก สาระสำคัญบางประการของวัตถุที่สามารถให้ความรู้และเป็นประโยชน์ต่อผู้เข้าชมยังคงถูกละเลยไปอย่างน่าเสียดาย ทั้งนี้ เนื่องมาจากสาเหตุและข้อจำกัดที่สำคัญหลาย ๆ ประการ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบและเทคนิคในการนำเสนอข้อมูลของวัตถุสำหรับการจัดแสดงหรือรายละเอียดของวัตถุที่ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าและจัดทำเป็นระบบอย่างสมบูรณ์ สำหรับประกอบการจัดแสดงวัตถุนั้น ๆ

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เป็นตัวอย่างของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขนาดใหญ่แห่งหนึ่งที่มีการรวบรวม โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนมาเก็บรักษาและจัดแสดงไว้หลากหลายประเภท เป็นเวลากว่า 20 ปี โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่สำคัญและมีความโดดเด่นประเภทหนึ่ง ได้แก่ ใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งได้มาจากแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในจังหวัดต่าง ๆ ของภูมิภาค ใบเสมาหินทรายเหล่านี้ถูกรวบรวมมาจัดแสดงไว้ในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑสถาน โดยใบเสมา กลุ่มที่มีลวดลายและลักษณะที่ค่อนข้างสมบูรณ์มีการนำมาจัดแสดงไว้ในอาคารของพิพิธภัณฑสถาน ส่วนหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งก็จะนำไปจัดแสดงไว้ในอาคารที่เรียกกันว่าโรงเก็บใบเสมา ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กับอาคารพิพิธภัณฑสถาน นอกจากนี้ ยังมีบางส่วนที่ถูกนำไปจัดแสดงอยู่กลางแจ้งในบริเวณรอบ ๆ อาคารพิพิธภัณฑสถาน

ใบเสมาหินทรายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เป็นตัวอย่างที่ดีของวัตถุจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน ที่มีลักษณะและเอกลักษณ์เฉพาะตัวสามารถบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะกลุ่มใบเสมาที่มีการแกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธศาสนา ซึ่งหากสามารถศึกษาและวิเคราะห์ภาพต่าง ๆ ที่ปรากฏบนใบเสมานั้นได้ ก็จะทำให้สามารถใช้ใบเสมาเหล่านั้นเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้เรื่องราวในทางพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นการชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและภูมิปัญญาของผู้คนในอดีตที่แฝงไว้ในงานศิลปกรรม อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้การนำเสนอข้อมูลประกอบการจัดแสดงใบเสมาหินทรายเหล่านี้กำลังประสบปัญหาในด้านการสื่อสารระหว่างผู้เข้าชมกับตัวของวัตถุจัดแสดง ทั้งนี้ เพราะข้อมูลที่ปรากฏอยู่บนป้ายบรรยายของใบเสมาแต่ละชิ้นนั้นเป็นเพียงข้อมูลโดยสรุปที่บอกแต่เพียง ชื่อของวัตถุ ที่มา การกำหนดอายุ รูปแบบศิลปะ จะมีบ้างเพียงบางชิ้นที่บอกถึงสาระสำคัญของภาพหรือเรื่องราวอย่างสั้น ๆ เป็นตอน ๆ ไปเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ป้ายคำบรรยายใบเสมาหินทรายที่จัดแสดงภายในห้องจัดแสดงชั้นล่าง (ส่วนที่จัดแสดงสมัยประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมทวารวดี)

1. โบราณวัตถุ	สลักภาพ พุทธประวัติตอน พิมพาพิลาป
ประเภทวัสดุ	หินทราย
ขนาดสูง	สูง 200 ซม.
	กว้าง 80 ซม.
รูปแบบศิลปะ	ทวารวดี
อายุสมัย	ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15
ที่มา	เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
2. โบราณวัตถุ	สลักภาพ กุลลวกชาดก
ประเภทวัสดุ	หินทราย
ขนาด	สูง 83 ซม.
	กว้าง 92 ซม.
รูปแบบศิลปะ	ทวารวดี
อายุสมัย	ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15
ที่มา	เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

จากข้อมูลที่ปรากฏอยู่บนป้ายคำบรรยายทำให้เกิดปัญหาในการให้รายละเอียดของวัตถุที่มีลักษณะเฉพาะ ทำให้ไม่สามารถเชื่อมโยงถึงสาระทางพุทธศาสนา ความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมของบรรพชนได้ ทั้ง ๆ ที่เนื้อหาของภาพสลักที่ปรากฏบนโบสถ์แต่ละโบสถ์สามารถถ่ายทอดเรื่องราวเหล่านี้ได้อย่างมากมาย หากได้มีการศึกษาถึงรายละเอียดทางด้านประติมานวิทยาอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ดังตัวอย่างผลการศึกษาโบสถ์หินทรายที่พบในบริเวณพระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี) “...โบสถ์นี้สลักจากหินทรายสีขาว มีขนาดกว้าง 81 เซนติเมตร สูง 205 เซนติเมตร หน้า 20 เซนติเมตร รูปทรงเป็นแผ่นแบนด้านบนสลักเป็นทางโค้งคล้ายกลีบบัว ส่วนทางด้านล่างมีแนวลายบัวคว่ำบัวหงาย ประกอบเกสรบัวใช้เป็นเส้นแบ่งขอบเขตของภาพเล่าเรื่องตอนบนกับแกนเดี่ยวหินด้านล่าง และมีการสลักภาพเล่าเรื่องไว้เพียงด้านเดียว ส่วนอีกด้านหนึ่งที่เหลือสลักเป็นเส้นแกนสันนูนอยู่ที่กึ่งกลางของแผ่น ภาพสลักบนโบสถ์นี้มีสภาพค่อนข้างชำรุด โดยเฉพาะซีกซ้ายด้านบน (ของผู้ดู) แตกกระเทาะหักหายไปเกือบหมด ภาพสลักที่เหลืออยู่สามารถให้รายละเอียดของภาพได้ดังนี้ บริเวณกึ่งกลางของโบสถ์สลักภาพบุคคลยืนเป็นประธานของภาพ แต่ส่วนใหญ่แตกกระเทาะและลบเลือนเกือบหมดแล้ว ยังคงมองเห็นเฉพาะส่วนแขนซ้ายและเครื่องอาภรณ์เพียงเล็กน้อย ทางด้าน

ล่างสลักเป็นภาพบุรุษนั่งชันเข่าขาขวาทิ้ง หันหน้ายกแขนซ้ายเข้าหาบุคคลผู้เป็นประธาน ส่วนแขนขวายกขึ้นที่ระดับอก บริเวณปลายเท้าด้านขวามีวัตถุสิ่งหนึ่งวางอยู่ ลักษณะเป็นวัตถุที่มีด้ามส่วนปลายบานออก เข้าใจว่าคงเป็น “จอบ หรือ เสียม” ที่ใช้สำหรับขุดดินซึ่งได้เคยพบวัตถุเช่นนี้จากใบเสมาหลายแผ่นดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

การวินิจฉัยเรื่องจากการศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบของภาพ อันประกอบด้วยภาพบุคคลประธานประทับยืนและมีบุรุษนั่งอยู่ด้านล่างในลักษณะนั่งคุกเข่าหรือชันเข่า โดยมีสิ่งสำคัญบางอย่างปรากฏอยู่ในภาพ ได้แก่ จอบ หรือ เสียม แสดงถึงการขุดหลุม (ขุดดิน) นั้นสามารถนำไปเทียบเคียงได้กับภาพสลักใบเสมาที่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม อำเภออมลาคาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ (พบในเมืองฟ้าแดดสงยางเช่นกัน) และใบเสมาจากบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ โดยให้ข้อสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นภาพสลักจากเรื่องราวใน “เตมียชาดก” ยิ่งกว่าชาดกเรื่องอื่นใด เนื้อเรื่องของ “เตมียชาดก” เป็นชาดกหนึ่งในลำดับที่ 538 ปรากฏอยู่ในมหานิบาตชาดก (หมวดคุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย) มีเรื่องย่อว่า ในครั้งอดีตกาล พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากาสิกราช ผู้ครองนครพาราณสี กับพระนางจันทเทวี เมื่อพระชนมายุได้ 11 เดือน พระองค์ประทับที่บนพระเพลาของพระราชบิดาที่ท้องพระโรง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระราชบิดาลงพระราชอาญาทับโจร 4 คน ตามโทษานุโทษ ก็มีพระหทัยสลดและหวาดกลัว เนื่องจากพระราชกุมารทรงระลึกชาติได้ว่าพระองค์ได้เคยเสวยพระชาติอยู่ในเมืองนี้ได้ 20 ปี และเมื่อสวรรคตก็ไปใช้กรรมอยู่ในนรกถึง 8 หมื่นปี จึงทรงดำริที่จะหาทางหลุดพ้นจากราชสมบัติ เพื่อที่จะต้องมีได้ทรงกระทำบาปกรรมต่าง ๆ อีก เทพธิดาผู้สถิตอยู่ในเศวตฉัตร ซึ่งเคยเป็นพระราชมารดาของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติจึงได้ศรีสปลอบกุมารและแนะนำให้สร้างทำเป็นคณงอย เปลี้ย หนวก ใ้ เพื่อจะได้หลุดพ้นจากการครองราชสมบัติ พระราชกุมารทรงปฏิบัติตามคำแนะนำของเทพธิดาจนพระชนมายุได้ 16 พรรษา ในระหว่างนั้นพระราชบิดาได้ทรงทดลองด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้พระกุมารแสดงอาการยินดีต่อสิ่งที่ควรยินดี หรือ หวาดกลัวในสิ่งที่ควรกลัว แต่ก็ไม่ได้ผล ในที่สุดพระเจ้ากาสิกราช จึงมีพระราชโองการให้นำโอรสไปฝังดินเสียตามคำกราบทูลของโหราจารย์ ครั้นพอรุ่งเช้านายสุนันทสารเถิดได้นำพระราชกุมารขึ้นราชรถออกไปยังป่านอกเมือง จากนั้นจึงถือจอบลงมือขุดหลุมสี่เหลี่ยมเพื่อเตรียมการฝัง พระราชโอรสทรงเห็นว่าได้ออกพ้นจากเขตพระราชวังแล้วจึงได้ทรงลุกขึ้น และทดลองพละกำลังด้วยการจับท้ายรถยกขึ้นกวัดแกว่ง ขณะนั้นท้าวสักกะได้ให้พระวิสสุกรรมนำเครื่องประดับทิพย์มาตกแต่งพระวรกายอย่างงดงามพระราชกุมารจึงได้เสด็จไปประทับที่ริมหลุมเพื่อสำแดงตนและแสดงธรรมต่อนายสุนันทสารเถิด ซึ่งสุนันทสารเถิดก็ทูลอาสาจะพาพระองค์กลับพระราชนิเวศน์แต่ก็ทรงปฏิเสธและได้ถือเพศสมณะ บำเพ็ญเพียรจนได้ฌานสมาบัติอันเป็นหนทางที่จะก้าวสู่โลกุตระภูมิต่อไป

เรื่องต่อนที่นำมาสลักเป็นภาพบนแผ่นเสมา เล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่พระโพธิสัตว์แสดงธรรมสั่งสอนนายสุนันทสารถิ ซึ่งกำลังขุดหลุมอยู่ เหตุการณ์นี้ในมหานิบาตชาดกได้บรรยายไว้ว่า “...พระมหาสัตว์เสด็จไปยังที่ขุดหลุมของนายสารถิ ด้วยการเอียงกรายของท้าวเทวราชประทับยืนที่ริมหลุม แต่นั้นนายสารถิคิดว่าใครหนอตั้งแต่มาก็สรรเสริญแต่ตนเท่านั้นเขาหยุดขุด เหยหน้าขึ้นดูได้เห็นรูปสมบัติของพระมหาสัตว์ เมื่อยังไม่รู้จักพระมหาสัตว์ ว่าชายคนนี้เป็นมนุษย์หรือเทวดาหนอ จึงกล่าวคาถาว่า “ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรมดา หรือเป็นท้าวสักกะเทวราช ผู้ให้ทานในก่อนท่านเป็นใคร” พระมหาสัตว์ตรัสว่า “แนะนำนายสารถิท่านอาศัยพระราชาลัยซึ่งเหมือนคนเข้าไปสู่ร่วมเงาของต้นไม้ เพื่อต้องการจะใช้สอยฉะนั้นเมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสถึงอย่างนี้” นายสารถิก็ยังไม่เชื่ออยู่นั่นเอง ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ดำริว่า เราจักทำให้นายสารถินั้นเชื่อ ทรงทำปาฏิหาริย์ลั่นด้วยเสียงสาธุการของเหล่าเทวดาและด้วยคำของพระองค์ เมื่อจะตรัสคาถาบูชามิตร 10 คาถา จึงตรัสว่า

1. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตรชนเป็นอันมากอาศัยบุคคลผู้นั้นเลี้ยงชีพ บุคคลผู้นั้นจากเรือนของตนไปไหนๆ ย่อมมีภักษาหารมากมาย
2. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นไปสู่ชนบทนิคมราชธานีใด ๆ ย่อมเป็นผู้อันหมู่ชนทั้งหมดในที่นั้นต้องบูชา
3. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร โจรทั้งหลายไม่ข่มเหงบุคคลผู้นั้น กษัตริย์ก็มีได้ดูหมิ่นบุคคลผู้นั้น บุคคลผู้นั้นย่อมข้ามพ้นหมู่มิตรทั้งปวง
4. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตร บุคคลผู้นั้นจะมาสู่เรือนของตนด้วยมิได้โทษเคืองใคร ๆ มาด้วยความยินดีปรีดาในสภาที่ประชุมนั้น
5. บุคคลผู้ใดมิได้ประทุษร้ายเหล่ามิตรบุคคลผู้นั้นสักการะคนอื่นก็จะเป็นผู้อันคนอื่นสักการะตน เครารพคนอื่น ๆ เครารพตน ย่อมเป็นผู้ได้รับความยกย่องและเกียรติคุณ
6. 7.... 8.... 9..... 10.....”

การกำหนดอายุโดยลักษณะทางศิลปะ เนื่องจากสภาพใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ค่อนข้างชำรุด และลบเลือนมาก จึงไม่สามารถนำไปเปรียบเทียบกับลวดลายจากแหล่งข้อมูลอื่นๆ ได้มากนัก สิ่งที่พอเทียบเคียงได้ก็คือ ลักษณะของการนุ่งผ้า (ของสุนันทสารถิ) ที่นุ่งผ้ายาวและมีการขมวดชายพก (หรือผ้าพันเอว) นั้น เป็นสิ่งที่พบกันอยู่เสมอในภาพสลักจากใบเสมาในสมัยทวารวดี การกำหนดอายุจากใบเสมาเมืองฟ้าแดดสงยางนั้น นักปราชญ์และนักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้เสนอความเห็นไว้สอดคล้องกัน โดยศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของใบเสมาออกเป็น 3 ขั้นตอน ซึ่งต่อมา Quaritch Wales และ M. Boisselier ได้กำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 ส่วน พิริยะ ไกรฤกษ์ ก็ได้เสนอความเห็นไว้ว่า ใบเสมามหานิบาตชาดกคงเริ่มปรากฏขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 14 และด้วยเหตุนี้จึงอาจได้ข้อ

สันนิษฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับอายุของใบเสมาที่นำมาศึกษาได้ว่าคงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 เช่นกัน (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี , 2541 : 49)

ผลการศึกษาของ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นถึงรายละเอียดของข้อมูลจำนวนมากที่ซ่อนอยู่ในภาพสลักของใบเสมาหินทราย สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ศาสนา และอื่น ๆ อีกมาก ดังนั้น การให้ข้อมูลเพียงสั้น ๆ โดยไม่อธิบายถึงรายละเอียดของบริบทในด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่บนลวดลาย สัญลักษณ์ หรือภาพเล่าเรื่องของใบเสมาแต่ละชิ้นนั้นย่อมเท่ากับเป็นการปิดกั้นกระบวนการศึกษาและเรียนรู้ด้วยตนเองของผู้เข้าชมที่จะสามารถเกิดขึ้นได้จากการชมโบราณวัตถุประเภทนี้ ขณะเดียวกันยังทำให้ผู้เข้าชมเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายและขาดความเพลิดเพลินกับการเข้ามาชมพิพิธภัณฑ์อีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ กระบวนการศึกษาเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลของโบราณวัตถุประเภทใบเสมาหินทรายเพื่อนำมาประกอบการจัดแสดงจึงน่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการนำเสนอข้อมูลของวัตถุประเภทนี้ให้มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดความสนใจในการเรียนรู้และการเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการค้นคว้าของผู้ที่สนใจ โบราณวัตถุประเภทนี้ของพิพิธภัณฑ์ในอนาคต

ภาพที่ 1

ใบเสมารูปพิมพาพิลาป

ที่มา จากการขุดแต่งเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่อาคารพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ชั้นล่าง

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา ตลอดจนรายละเอียดในบริบทด้านต่าง ๆ ของใบเสมาหินทรายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น
2. เพื่อศึกษาลักษณะทางประติมานวิทยาของภาพสลักที่ปรากฏ
3. เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและวิเคราะห์ให้ใช้เป็นแนวทางในการจัดทำเนื้อหาโดยสรุปประกอบการจัดแสดง

1.3 ประโยชน์ที่ได้รับ

ในการดำเนินการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผลที่ได้จากการศึกษาจะได้นำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ดังนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับงานทะเบียนและงานคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น
2. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงการจัดแสดงใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ให้ถูกต้องเหมาะสม
3. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาใช้สำหรับจัดทำแหล่งข้อมูลเรื่องใบเสมาหินทราย เพื่อการศึกษาและค้นคว้าของผู้ชม ตลอดจนนักเรียน นักศึกษาที่สนใจ

1.4 ขอบเขตในการวิจัย

ใบเสมาหินทรายที่ศึกษาในครั้งนี้ ได้กำหนดเอาใบเสมาหินทรายที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น จำนวน 20 ใบ โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

1. ใบเสมาหินทรายที่มีการแกะสลักภาพเล่าเรื่องหรือภาพบุคคลเท่านั้น
2. องค์ประกอบของภาพหรือรูปต่าง ๆ ในภาพนั้น ๆ ต้องมีความชัดเจนเหมาะสมกับการศึกษาและตีความ
3. ใบเสมาหินทรายพบจากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนและตอนกลางกำหนดอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 หรือในสมัยทวารวดี
4. ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายที่ศึกษา กำหนดเอาเฉพาะภาพที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติและชาดกเรื่องต่าง ๆ ในพุทธศาสนาเท่านั้น

ไบเซมาหินทรายที่กำหนดตามเกณฑ์ดังกล่าว คือกลุ่มข้อมูลหลักในการศึกษา ส่วนไบเซมาหินทรายอื่น ๆ จะศึกษาในลักษณะเป็นข้อมูลประกอบ เฉพาะกรณีไป ทั้งนี้แนวทางในการศึกษาจะกำหนดเอาเรื่องของ ภาพรวมโดยทั่วไปของไบเซมาในภาคอีสาน วัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน การตรวจสอบประวัติความเป็นมาและลักษณะทางประติมานวิทยาของภาพที่ปรากฏอยู่บนไบเซมา ตลอดจนนำผลการศึกษาที่ได้มาจัดทำเป็นข้อสรุปเพื่อเตรียมเป็นข้อมูลสำหรับการจัดแสดงหรือการศึกษาของผู้สนใจต่อไป

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

ประติมานวิทยา (Iconography) หมายถึง การศึกษาเรื่องราวและวิเคราะห์เนื้อหาของรูปหรือภาพที่ปรากฏอยู่บนวัตถุ หรือ ศิลปวัตถุ ในที่นี้คือภาพสลักบนไบเซมาหินทราย

ศิลปทวารวดีในภาคอีสาน หมายถึง รูปแบบทางศิลปกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 ที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียโดยผ่านมาจากส่วนต่างๆของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อาทิจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางภาคกลางของประเทศไทย หรือจากเวียดนามตอนใต้ เป็นต้น) โดยอาจจะมีการผสมผสานกับศิลปะในสกุลช่างอื่น ๆ เช่น ศิลปะเขมร ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองขึ้นมา

1.6 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. เนื่องจากในการศึกษารั้งนี้ เกี่ยวข้องกับการตีความหมายของภาพสลักที่ปรากฏบนไบเซมาหินทราย ที่อาจจะมีข้อจำกัดในความสมบูรณ์ของภาพที่ปรากฏ หรือความหลากหลายของเนื้อหาที่จะสามารถนำมาเทียบเคียงศึกษาได้ ฉะนั้นความถูกต้องของข้อมูลที่เป็นผลการศึกษายของบรรดานักวิชาการรวมทั้งของผู้ทำวิจัยเองในบางกรณีจึงไม่อาจนำมาใช้เป็นข้อสรุปได้อย่างสมบูรณ์ แต่ได้ใช้การนำเสนอเป็นข้อสันนิษฐานที่น่าจะเป็นไปได้

2. ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมข้อมูลจากบรรดานักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่ได้เคยศึกษาประติมานวิทยาของภาพสลักบนไบเซมาจากที่ต่าง ๆ เพื่อใช้ในการเปรียบเทียบและวิเคราะห์ ขณะเดียวกันผลที่ได้จากการศึกษาของแต่ละคนก็ขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดและข้อมูลที่มีอยู่ ดังนั้นจึงไม่จำเป็นว่าผลงานของคนใดคนหนึ่งจะต้องเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ๆ เสมอไป ด้วยเหตุนี้การนำเสนอเนื้อหาของงานวิจัยในส่วนนี้จึงจำเป็นต้องเปิดกว้างในการยอมรับแนวคิดจากนักวิชาการหลายท่าน ๆ ซึ่งอาจจะมีความเห็นพ้องต้องกันหรือขัดแย้งกัน และเพื่อเป็น

การป้องกันความสับสนที่อาจจะเกิดขึ้น ผู้ศึกษาได้ใช้ความคิดเห็นส่วนใหญ่ของนักวิชาการรวมทั้งของผู้ศึกษาเองเป็นแนวทางในการนำเสนอเนื้อหา ในกรณีที่ภาพสลักบนใบเสมานั้น สามารถสรุปได้แต่ในกรณีกลับกันจะนำเสนอสรุปเป็นประเด็นปัญหาของข้อขัดแย้งและข้อสันนิษฐานเท่าที่เป็นไปได้ในปัจจุบันทั้งนี้เพื่อการศึกษาต่อไปในอนาคต

3. ข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการศึกษา ภายหลังจากผ่านการประมวลและวิเคราะห์ตามขั้นตอนต่าง ๆ แล้วจะนำมาสรุป เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการจัดแสดงและการศึกษาของผู้สนใจต่อไป โดยในตอนท้ายจะเสนอเป็นแนวคิดตัวอย่างของการนำข้อมูลเหล่านี้ไปใช้

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง กรณีศึกษา ไบเซมาหินทรายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลจากการค้นคว้าทำให้ทราบว่าการปักไบเซมาหินทรายเป็นลักษณะหนึ่งที่แสดงออกถึงความเชื่อในพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่นิยมกันของคนภูมิภาคนี้ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 หรือในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ทั้งนี้นักวิชาการบางท่านได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้ว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหินตั้งที่พบอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามเพื่อให้การศึกษามีเนื้อหามีความสมบูรณ์ ผู้ศึกษาได้ทำการรวบรวมข้อมูลเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องคือเรื่องไบเซมา เรื่องวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่องไบเซมาหินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเรื่องการศึกษาประติมานวิทยาบนไบเซมาหินทรายในภาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มาก่อไว้ในส่วนนี้ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาค้นคว้าในรายละเอียดต่างๆ ต่อไป

2.1 ไบเซมา

โดยทั่วไปแล้วหากเราเอ่ยถึงคำว่า ไบเซมา คงต้องนึกถึงภาพของแผ่นหินรูปทรงคล้ายไบโพธิ์ที่ปักอยู่รอบ ๆ โบสถ์ มีความหมายที่แสดงให้เห็นว่า บริเวณโบสถ์นั้นเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ เท่านั้น นอกจากนี้ ยังอาจหมายถึงแท่งหินหรืออิฐก่อรูปไบโพธิ์ที่ตั้งอยู่บนกำแพงวังหรือกำแพงเมือง เพื่อใช้เป็นส่วนที่ป้องกัน กำบังอาวุธจากข้าศึกศัตรูที่มุ่งทำร้ายในยามสงคราม ขณะเดียวกันยังอาจหมายถึงชื่อของต้นไม้ รวมทั้งอาจจะใช้กันในความหมายอื่น เช่น ขอบขันชามิมา แท้จริงแล้ว ไบเซมามีความหมายและลักษณะอื่น ๆ ที่ผู้คนโดยทั่วไปยังไม่ทราบ ผู้วิจัยจึงจะรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาดังนี้

2.1.1 ความหมายและความเป็นมาของเสมา

เสมา เป็นคำที่มาจากสีมา ซึ่งหมายความว่า เขตที่หมายรู้กัน (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส , 2521 : 12) ความเป็นมาของเสมาหรือสีมานั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล จากความในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า “ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้มีความปริวิตกว่า พระผู้มีพระภาค ทรงบัญญัติว่า ความพร้อมเพรียงมีเพียงชั่วอวาตเดียวเท่านั้น แล้วได้มีความปริวิตต่อไปว่า อวาตหนึ่งกำหนดเพียงเท่าไร จึงกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้สมมติ สีมา” (พระไตรปิฎกฉบับหลวง , 2518 : 202) นั่นคือในการประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ที่ต้องทำโดยพร้อมเพรียงกันไม่ว่าจะเป็น อุโบสถ ปวารณา หรือ สังฆกรรม จะต้องมีการกำหนดด้วยเขตที่หมายรู้กัน เรียกว่า สีมา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส , 2521 : 21) ดังนั้น เสมาหรือสีมาก็คือนิimitหรือเครื่องหมายอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้ในการกำหนดเขตอุโบสถ อันเป็นที่ประกอบพิธีกรรมโดยพร้อมเพรียงกันของพระสงฆ์

การใช้โบเสมาเป็นเครื่องหมายในการกำหนดเขตดังกล่าว เชื่อกันว่าน่าจะเป็นความนิยมที่เกิดขึ้นในระยะหลัง (กมล ฉายาวัณณะ , 2513 : 9) ในการกำหนดสีมานั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทหนึ่ง เป็นเขตที่พระสงฆ์กำหนดเอาเอง เรียกว่าพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก 1 เขต อันเขากำหนดไว้โดยปกติของบ้านเมือง หรือมีบัญญัติเป็นอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด เรียกว่า อพัทธสีมา แปลว่าแดนที่ไม่ได้ผูก สีมานั้นเป็นหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งในการประกอบสังฆกรรมของพระสงฆ์ ถึงแม้ว่าในการประกอบสังฆกรรมนั้นจะมีอย่างอื่นอยู่อย่างบริบูรณ์ครบถ้วน แต่ถ้าหากวิบัติโดยสีมาแล้วก็ใช้ไม่ได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส , 2531 : 12) ในการกำหนดเขตสีมานั้น พระพุทธเจ้าอนุญาตให้หมายเขตด้วยวัตถุบางอย่าง เรียกว่า นิimit แปลว่า เครื่องหมาย วัตถุที่ควรใช้เป็นนิimitนั้น ระบุไว้ในบาลี 8 ชนิด คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และน้ำ ซึ่งวัตถุที่ใช้เป็นนิimitหรือเครื่องหมายเหล่านี้ได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ได้อธิบายไว้โดยละเอียดแล้ว แต่สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ในการกำหนดนิimitนั้นไม่มีการว่าควรใช้เท่าไรแต่ต้องมี 3 จุดขึ้นไป จึงจะใช้ได้ ทั้งนี้ไม่มีกำหนดไว้ว่าจะมากเกินกว่าเท่าไรแต่ต้องไม่น้อยกว่า 2 จุดเพราะจะทำให้ชักแนวมาบรรจบถึงกันไม่ได้ และจะทำให้สีมานั้นขาดหรือวิบัติไป ทั้งนี้อาจจะใช้การกำหนดตำแหน่งนิimitเพียง 3 , 4 , 6 ก็ได้ โดยใช้ทิศเป็นเกณฑ์และไม่จำเป็นต้องครบทั้ง 8 ทิศ แต่ถ้าเป็นมหาสีมาควรมินิimitเต็มทั้ง 8 ส่วนสีมาเล็กอาจจะกำหนดอยู่ที่ 4 มุม ในการกำหนดสีมาที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตนี้ เรียกว่า สมานสังวาสสีมา แปลว่า แดนมีสังวาสเสมอกัน และภิกษุผู้ที่อยู่ในเขตนี้ก็มีสิทธิ์ในอันที่จะเข้าประกอบพิธีกรรมของสงฆ์ อาทิ อุโบสถ ปวารณา หรือสังฆกรรมร่วมกัน และในการประกอบสังฆกรรมนั้นให้ภิกษุนั่งรายแถวระยะพอควรโดยสามารถให้ภิกษุนั่งได้ 21 รูป

ในส่วนที่เกี่ยวกับวัตถุที่ใช้เป็นนิมิตนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ว่า

“...วัตถุอันเป็นนิมิต ต้องจัดหาเตรียมไว้ก่อน ในบัดนี้มักใช้ศิลาเป็นพื้นเพราะเป็นของสะดวกกว่าอย่างอื่น ประมาณตามอรรถกถา อยู่ข้างเล็ก ข้าพเจ้าพอใจศิลาก้อนใหญ่จนถึงย้ายจากที่ยาก ในบัดนี้ใช้ศิลากลม ฝังลงหลุม ภายหลังกลบแล้วก่อฐาน หรือ ชุ่มตั้งลูกหรือใบสีมาศิลาไว้บนนั้น ศิลากลมกลิ้งได้สะดวก ข้าพเจ้าไม่พอใจ แต่ก็ใช้กันมาจนคืบแล้ว ฝังลงหลุมนั้นมีฐานะอยู่อย่างหนึ่ง ล่วงกาลนานไป หากวัดนั้นร้างนิมิตนั้นยังอยู่ที่ พอเป็นทางจะค้นหาว่าเขตสีมาอยู่แค่ไหน นิมิตอยู่ข้างบน อาจโยกย้ายไปจากเขตง่ายกว่า แต่ความมุ่งหมายเดิมต้องการให้เป็นของที่แลเห็นอยู่ เช่น หลักหมายเขตของเมืองที่เรียกกันว่า เสาคิน วัดโบราณที่เมืองกำแพงเพชรและที่เมืองสุโขทัย ใช้ใบสีมาใหญ่มากปักอยู่บนพื้นดิน ข้าพเจ้าได้ขุดคูที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ได้ใบสีมาลงไปไม่พบลูกนิมิต ได้ความว่า ใช้ใบสีมานั้นเองเป็นนิมิต ถูกตามแบบเก่า พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ศิลาณิมิตนั้นควรจะทำให้เป็นของแน่นอนอยู่กับที่ก่อน อย่าให้จมดินลงไป ต้องเปิดเผยให้เห็นได้ในเวลาทักนิมิต...”

ความนิยมในการใช้ศิลาเป็นนิมิต หมายถึง การใช้หินเป็นเครื่องหมายกำหนดขอบเขต เพื่อการสังฆกรรม หรือเครื่องหมายสำหรับกำหนดเขตสีมาซึ่งเรียกกันว่าใบสีมาหรือใบเสมานั้น ปรากฏว่ามีใช้กันมานานแล้วในดินแดนของประเทศไทย นับตั้งแต่เริ่มการรับเอาศาสนาพุทธเข้ามา โดยเฉพาะในดินแดนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้นพบว่ามีหลักฐานทางโบราณคดีประเภทแหล่งใบเสมานหินทรายหลายแห่งและพบเป็นจำนวนมากในบริเวณตอนกลางของภูมิภาคแถบลุ่มแม่น้ำชี เชื่อกันว่าใบเสมานหินเหล่านี้ น่าจะเป็นของที่ทำขึ้นตามความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายมาจากทางภาคกลางเข้าสู่บริเวณนี้ ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 เป็นอย่างช้า

2.2 วัฒนธรรมทวารวดี

ปัจจุบันเชื่อกันว่า ทวารวดี เป็นรูปแบบของวัฒนธรรมโบราณในระดับภูมิภาคที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานของอารยธรรมอินเดียโบราณกับวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกของลุ่มน้ำ อันได้แก่จังหวัดราชบุรี นครปฐม กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี หลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในเมืองโบราณ อุทอง นครปฐม และคูบัว แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นและการเป็นศูนย์กลางความเจริญของวัฒนธรรมทวารวดีที่เกิดขึ้นใน

บริเวณนี้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 (สุภัทรดิศ ดิศกุล , 2512:50) ได้เป็นอย่างดี และจากการเป็นศูนย์กลางความเจริญนี้เอง ส่งผลให้ความเชื่อทางศาสนาและเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมบางอย่างในวัฒนธรรมทวารวดี ได้แพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ของดินแดนในประเทศไทย ทั้งนี้อาจจะโดยจากการติดต่อค้าขาย หรือการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างกันในด้านอื่น ๆ ของบ้านเมืองและผู้คนในดินแดนแห่งนี้

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นภูมิภาคหนึ่งที่พบหลักฐานทางโบราณคดีอันแสดงให้เห็นถึงร่องรอยทางศิลปกรรมและความเชื่อในพุทธศาสนาของวัฒนธรรมทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป นักวิชาการหลาย ๆ ท่านเชื่อว่าการแพร่กระจายเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาน่าจะเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ชุมชนโบราณที่มีอยู่จำนวนมากในภูมิภาคนี้เกิดการรวมตัวกันและพัฒนาเป็นบ้านเมืองที่เจริญอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ขณะเดียวกันการเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีน่าจะทำให้เกิดการผสมผสานกันของรูปแบบทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมจนทำให้เกิดลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเชื่อทางศาสนาและลักษณะทางศิลปกรรม

2.2.1 ชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการพัฒนาการสู่ความเป็นบ้านเมือง
เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น เป็นพื้นที่ที่ปรากฏร่องรอยของอารยธรรมโบราณตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในยุคที่มนุษย์ยังคงใช้ชีวิตแบบเร่ร่อนหาของป่า-ล่าสัตว์เป็นอาหาร จนกระทั่งพัฒนาเข้ามาสู่ยุคที่รู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เป็นสังคมเกษตรกรรม ก่อนที่จะเข้าสู่พัฒนาการของสังคมเมือง ภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอก ปรากฏการณ์การเจริญขึ้นของชุมชนโบราณในภาคอีสานที่มีการรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามานั้น น่าจะเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อชุมชนโบราณเหล่านี้ เริ่มดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเกษตรกรรมตอนปลาย นั่นคือเริ่มรู้จักการเพาะปลูกแบบมีการเก็บกักน้ำ (Inundation cultivation) โดยมีการใช้แรงงานสัตว์และเครื่องมือโลหะทั้งสำริดและเหล็ก มาเป็นเครื่องทุ่นแรง ซึ่งอาจจะประมาณอายุได้ในราว 3,600 – 2,500 ปีมาแล้ว (อดีตอีสาน, 2531 : 44) ในช่วงระยะเวลานี้เองที่นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าเป็นบริเวณภาคอีสานนี้น่าจะเกิดชุมชนในลักษณะของหมู่บ้านทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่กระจายอยู่ตามลุ่มแม่น้ำที่สำคัญของภูมิภาค ขณะเดียวกันชุมชนเหล่านี้เริ่มมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าสินค้านี้ระหว่างชุมชนทั้งภายในและภายนอก โดยเฉพาะกับกลุ่มชนที่รับวัฒนธรรมอินเดีย ต่อมาเมื่อประมาณ 2,000 ปีที่แล้ว หรือในราวพุทธศตวรรษที่ 5 ชุมชนโบราณเหล่านี้จึงได้เริ่มหรือพร้อมที่จะพัฒนาตนเองเข้ามาสู่สังคมเมืองและก็ได้ค่อย ๆ พัฒนาความเจริญให้กับชุมชนในแต่ละท้องถิ่น

สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ เกิดการสร้างคูน้ำ และคันดินหรือกำแพงดินขึ้น เพื่อประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน คือ

1. เพื่อเป็นแนวป้องกันกีดขวางผู้รุกราน
2. เป็นทางระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูฝน
3. เพื่อใช้ดินที่ขุดคูเมืองมาถมในบริเวณเมืองให้สูงขึ้น (กรณีที่มีเมืองอยู่ในที่ลุ่ม)
4. ใช้คูเมืองเป็นแหล่งหาอาหาร
5. ใช้กำหนดขอบเขตของศาสนสถาน กรณีของเมืองฟ้าแดงสงขยา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
6. ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมกับชุมชนอื่น ๆ กรณีคูน้ำของเมืองต้องเชื่อมกับลำน้ำสายสำคัญ
7. ใช้ในการกักเก็บน้ำสำหรับบริโภคและอุปโภคในหน้าแล้ง (อดีตอีสาน , 2531 : 31 – 32)

จากการดำเนินงานทางโบราณคดีของโครงการโบราณคดีประเทศไทย (2525 - 2530) และโครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศของ ทิวา สุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน (2524 - 2527) พบแหล่งโบราณคดีที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบในภาคอีสานกว่า 200 แห่ง ชุมชนเมืองโบราณเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอยู่อย่างหนาแน่นในแถบลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี บางแห่งเป็นชุมชนสืบต่อมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บางแห่งใหญ่และซับซ้อนใกล้เคียงระดับสังคมเมืองและบางแห่งก็เป็นเมืองหรือชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์แล้ว และในจำนวนนี้หลายแห่งก็มีหลักฐานการเข้าอยู่อาศัย ซ้อนทับกันในหลาย ๆ สมัย (ทิวา สุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน อ้างถึงในโบราณคดีสี่ภาค, 2531 : 58) ความหนาแน่นของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ที่ปรากฏให้เห็นมากกว่า 500 แห่งในภาคอีสาน แสดงให้เห็นถึงความหนาแน่นและการอยู่อาศัยของผู้คนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เป็นอย่างดี

ชุมชนโบราณในสมัยนี้ มีการทำนาเกลือรู้จักทำเครื่องมือเหล็กและสำริดแต่พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญก็คือ การปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ การตั้งเมืองก็คงอยู่ในสภาพที่เป็นการตั้งศูนย์กลางการปกครองอยู่ท่ามกลางชุมชนเกษตรกรรม กล่าวคือ ในตัวเมืองคงมีผู้อาศัยเฉพาะกลุ่มชนชั้นปกครอง ขุนนาง นักบวช พ่อค้าและช่างฝีมือบางประเภทเท่านั้น ประชากรของเมืองส่วนมากคงกระจายไปทำการเกษตรตามหมู่บ้านโดยรอบแล้วส่งผลผลิตเข้าไปในเมือง สภาพทางสังคมของชุมชนในสมัยนี้เป็นสังคมที่มีการแบ่งแยกชนชั้นกันแล้วอย่างแน่นอน คือ แบ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครอง นักบวช พ่อค้า ช่างฝีมือ ฯลฯ อย่างไรก็ตามสังคมเมืองในยุคแรกๆนั้นแม้จะมีความเหลื่อมล้ำทางอำนาจและฐานะเศรษฐกิจ แต่ก็คงไม่รุนแรงนัก กล่าวคือฐานะของหัวหน้ากลุ่มชนเหล่านี้คงจะอยู่ใน

สภาพของชาวบ้านมากกว่าจะเป็นกษัตริย์อย่างในสมัยศักดินาฐานะทางสังคมเหล่านี้จะเห็นชัดเจนขึ้นในยุคหลัง ๆ ของสมัยสังคมเมือง คือเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 เป็นต้นมาซึ่งในระบุนั้นเริ่มมีการเข้ามาเผยแพร่ของวัฒนธรรมมอญ และเขมรแล้ว (อดิศักดิ์ , 2531 : 46)

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏอยู่ในบริเวณบ้านเมืองตามลุ่มน้ำที่สำคัญ ๆ ในภูมิภาคไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล หรือแม่น้ำชี ก็แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของอารยธรรมอินเดียที่แพร่เข้ามาในรูปของศาสนาและความเชื่อ ทั้งนี้ โดยผ่านการผสมผสานจากตัวกลางคือ กลุ่มชนจากดินแดนภายนอก 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญหรือวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาและกลุ่มชนที่ใช้ภาษาเขมรหรือเจนละ ซึ่งเชื่อกันว่าน่าจะมีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ในพื้นที่บริเวณวัดภู หรือนครจำปาศักดิ์ในประเทศลาว

2.3 วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2519 : 114 - 144) ได้แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ซึ่งในขณะนั้นหากพิจารณาจากภาพรวมประวัติศาสตร์แล้ว นักโบราณคดีและประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จะเชื่อว่าดินแดนในบริเวณนี้จะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลหรือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ แต่ในขณะเดียวกันหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏก็ทำให้น่าเชื่อว่าบ้านเมืองในบริเวณนี้มีได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเจนละ แต่เป็นบ้านเมืองหรือแคว้นแคว้นที่เป็นอิสระในขณะที่บางช่วงก็อาจจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเจนละ และในขณะที่บ้านเมืองหรือแคว้นเหล่านี้มีความเป็นอิสระก็อาจจะได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางเข้ามา จากการสำรวจทางโบราณคดีทำให้พบหลักฐานของวัฒนธรรมทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคนี้ คือ บริเวณตอนกลางของแม่น้ำมูล อันได้แก่พื้นที่ของจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดนครราชสีมา หลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจในบริเวณนี้ ได้แก่ พระพุทธรูปหินทรายในศิลปะทวารวดี กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 แสดงให้เห็นถึงการยอมรับเอาศิลปะกรรมและพุทธศาสนาจากวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งคงแผ่ขยายเข้ามาจากภาคกลางผ่านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้จากจังหวัดปราจีนบุรี แล้วข้ามเทือกเขาพนมดงรักมาตามช่องเขาบินทร์บุรี ปักธงชัย แล้วมุ่งเข้าสู่บ้านเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล นอกจากนี้ จากการขุดแต่งเมืองพิมาย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา และการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านทะเลน้อย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ยังพบเศษภาชนะดินเผาที่มีลักษณะคล้ายกับเศษภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในบริเวณที่ราบภาคกลาง (Wales, 1957 อ้างถึงในอดิศักดิ์ , 2531 : 35)

บริเวณตอนต้นของแม่น้ำมูล อันได้แก่ พื้นที่ของอำเภอสูงเนิน อำเภอสีคิ้ว อำเภอด่านขุนทด อำเภอปักธงชัย และอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา หลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจในบริเวณนี้ ได้แก่ ชิ้นส่วนของพระพุทธรูปและพระพุทธรูปนอนทำด้วยหินทรายขนาดใหญ่ในศิลปะทวารวดี รวมทั้งใบเสมาหินทรายที่วัดเสมาราม ภายในเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน ใบเสมาหินทรายและเสาคอนกรีตที่มีจารึกที่กล่าวถึงพระนามของเจ้าชายผู้ซึ่งเป็นโอรสของนฤเพนทราธิปติวร ได้สร้างเสมา 4 หลัก ถวายพระพุทธรูปและสร้างวัดถวายพระสงฆ์ ที่บริเวณหินขนอน อำเภอปักธงชัย นอกจากนี้ที่สำคัญทางตอนใต้ของเมืองเสมายังพบจารึกบ่ออิกจารึกหลักนี้เป็นจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาขอมมีลักษณะตัวอักษรเป็นอักษรรุ่นเก่าสมัยก่อนเมืองพระนครมีศักราชระบุ พ.ศ. 1411 (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 อ้างถึงใน แอ่งอารยธรรมอีสาน , 2533 : 136) จารึกหลักนี้มีเนื้อหากล่าวถึง “พระมหากษัตริย์แห่งศรีจนาสะ ได้ทรงอุทิศข้าทาสหญิงชายถวายแด่พระพุทธรูป และมีการสร้างสิวลึงค์ทอง โดยบุรุษที่ชื่อว่าอังกเทพ” จากการค้นพบจารึกบ่ออิกนี้ ทำให้นักโบราณคดีประวัติศาสตร์เชื่อว่า ในบริเวณนี้คงเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีจนาสะ ซึ่งเป็นรัฐหรือแคว้นอิสระจากการปกครองของเขมรในกัมพูชา (เจนละ) แต่มีการนับถือทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์และยังเชื่อกันอีกว่า อาณาเขตของอาณาจักรศรีจนาสะนี้น่าจะแผ่ขยายไปถึงตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำมูลในบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์จนถึงกลุ่มแม่น้ำป่าสัก นักประวัติศาสตร์บางท่านสันนิษฐานว่า เมืองศรีจนาสะหรืออาณาจักรศรีจนาสะนี้ น่าจะเมืองเดียวกับศรีเทพ ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางในการส่งผ่านวัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางไปสู่กลุ่มแม่น้ำมูลในภาคอีสาน (ชิตา สาระยา , 2525 : 153)

บริเวณลุ่มแม่น้ำชี ได้แก่พื้นที่ของจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น ตอนล่างของจังหวัดอุดรธานี กาลสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในบริเวณนี้ทำให้กล่าวได้ว่า เป็นดินแดนที่ปลอดอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรจากอาณาจักรเจนละ โดยส่วนมากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณนี้ จะเป็นร่องรอยของชุมชนโบราณ ใบเสมาหินทราย และพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดี ที่สำคัญก็คือ ใบเสมาหินทรายที่บ้านหินตั้ง บ้านโนนหม่อง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ใบเสมาหินทรายและซากพระนอนหินทรายที่บ้านโนนเมืองและวัดป่าพระนอน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น พระพุทธรูปสลักบนเพิงผาศิลปะทวารวดีบนยอดเขาภูเวียง อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ใบเสมาหินทรายและพระพุทธรูปที่เมืองฟ้าแดงสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ พระพิมพ์ดินเผาที่ขุดพบในเมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พระพิมพ์แผ่นดินเผาที่ขุดพบที่เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ยังมีจารึกภาษามอญที่พบที่บ้านคอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (อุไรศรี วรรณ อังถึงใน อดีตอีสาน , 2531 : 35) จารึกภาษามอญหลังพระพิมพ์ดินเผาที่พบจากเมืองโบราณนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม (สถาพร ขวัญยืน อ้างถึงใน อดีตอีสาน , 2531 : 35) รวมทั้งจารึกภาษามอญที่

พบบนแผ่นเงินจากเมืองโบราณกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น ซึ่งกำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 (สุภัทรดิศ ดิศกุล , 2522) บริเวณลุ่มน้ำโขง อันได้แก่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุดร หนองคาย สกลนคร นครพนม หลักฐานทางโบราณคดีในสมัยทวารวดีที่พบในบริเวณนี้ ส่วนใหญ่ได้แก่ใบเสมาหินทรายและพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดี ที่สำคัญคือ ใบเสมาหินทรายที่พบที่อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ใบเสมาหินทรายและพระพุทธรูปที่พบบริเวณเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ใบเสมาหินทรายและพุทธรูปที่พบบริเวณรอบหนองหาน และที่วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร ใบเสมาหินทรายในวัดธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น สามารถเห็นได้ชัดจากหลักฐานทางศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาและคติในการสร้างใบเสมานั้นก็เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของงานศิลปกรรมทวารวดีในภาคอีสาน โดยมีการนำมาผสมผสานกับรูปแบบของงานศิลปกรรมในวัฒนธรรมท้องถิ่นเดิม ทำให้เกิดคติการสร้างใบเสมาหินเพื่อปกตาดินดินต่าง ๆ นอกจากนี้ รูปแบบของงานศิลปกรรมที่พบไม่ว่าจะเป็นภาพสลักบนใบเสมา หรือ พระพุทธรูปในสมัยนี้ยังสามารถนำไปเปรียบเทียบกับงานศิลปกรรมทวารวดีที่พบในภาคกลางได้อีกด้วย นอกจากนี้ หากพิจารณาจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจะเห็นได้ว่าการแพร่กระจายของวัฒนธรรมทวารวดีในภาคนั้นจะมีอยู่อย่างหนาแน่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีหรือตอนกลางของภูมิภาคและจะน้อยลงเมื่อเข้าไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง

2.4 ใบเสมาหินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ใบเสมาหินทรายที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น นับเป็นหลักฐานสำคัญประการหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับเอาวัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญขึ้นทางภาคกลางเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น จนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัวของงานศิลปกรรมที่แฝงเอาไว้ซึ่งความคิดและความเชื่อทางศาสนา ผลจากการศึกษาของนักวิชาการที่สำคัญอย่าง ศรีศักร วัลลิโภดม และ พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้แสดงให้เห็นถึงข้อมูลพื้นฐานและลักษณะต่าง ๆ ของใบเสมาหินทรายในหลาย ๆ ด้านที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านศิลปกรรม ซึ่งจะขอนำมากล่าวถึงในส่วนนี้โดยแยกออกเป็นเรื่อง

2.4.1 รูปแบบของโบสถ์มหาหินทราย

เนื่องจากโบสถ์มหาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะและรูปร่างที่แตกต่างกันอยู่บ้าง นักวิชาการที่ศึกษาในเรื่องนี้พยายามที่จะจัดแบ่งรูปแบบของโบสถ์มหาหินทรายออกเป็นกลุ่มๆ เพื่อให้สะดวกต่อการศึกษา โดยในระยะแรก (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2517 : 38 - 40) ได้แบ่งรูปแบบของโบสถ์มหาหินทรายออกเป็น 2 แบบ คือ แบบแท่งหิน (Pillar Type) และแบบแผ่นหิน (Rectangular Type) ต่อมา ศรีศักร วัลลิโภดม (2518 : 80 - 82) จึงได้เสนอเพิ่มเติมอีก 1 แบบ คือ แบบแท่งหินหรือแผ่นหินธรรมชาติที่ไม่มีการถากถางให้เป็นรูปร่างชัดเจน รวมทั้งสิ้นเป็น 3 แบบ คือ

1. แบบแท่งหินธรรมชาติที่ไม่มีการถากถางหรือตกแต่งให้เป็นรูปทรงที่แน่นอน
2. แบบแผ่นหินแบนๆ รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่เกิดจากการถากและตกแต่งหินให้เป็นรูปทรงที่แน่นอน
3. แบบแท่งหินที่มีลักษณะคล้ายเสาหินโดยเกิดจากการถากและตกแต่งหินให้เป็นแท่งหรือเหลี่ยม เช่นสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม โดยที่ส่วนปลายจะสอบเข้าหากัน

โบสถ์มหาหินทั้ง 3 แบบนี้ มีขนาดกว้าง หนา และสูงไม่เท่ากัน แล้วแต่ความชอบของผู้สร้างในแต่ละท้องถิ่น บางหลักสูงเหนือพื้นเอวขึ้นมาเพียงเล็กน้อย แต่บางหลักก็สูงใหญ่เลยศีรษะ ส่วนของโบสถ์มหาหินที่ฝังอยู่ในดินก็จะเป็น $\frac{1}{3}$ หรือ $\frac{1}{4}$ ของส่วนสูงทั้งหมด นอกจากนี้หลายแบบหลายขนาดแตกต่างกันแล้ว เสาเหล่านี้ยังมีแบบอย่างลวดลายที่สลักไม่เหมือนกันด้วย ประเภทโบสถ์มหาหินที่มีลวดลายสลักอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. ประเภทมีลวดลายกนกและก้านขดสลักบนฐาน มีพบทั้งแบบที่เป็นแท่งหิน และแผ่นหิน แต่ทว่าเสาแบบนี้มีพบเป็นจำนวนน้อยกว่าแบบที่ 2 ที่จะกล่าวต่อไป

2. ประเภทมีลวดลายสลักรูปบัวบนฐาน พบทั้งแบบที่เป็นแท่งหินและแผ่นหิน เสาประเภทนี้ เป็นแบบที่พบเป็นจำนวนมากทั่วไป และอาจแบ่งย่อยออกได้อย่างกว้างๆ เป็น 2 แบบ คือ

2.1 แบบที่มีรูปพระศตูปเจดีย์ประดับอยู่ตรงกลางแผ่นเสมา รูปสลักดังกล่าวนี้มีลักษณะแตกต่างกันไปเป็นหลายๆอย่าง บางอย่างไม่มีลวดลายเลย เป็นแต่เพียงสันนูนยื่นขึ้นไปจดยอดเสมา ให้เห็นคล้ายๆกับรูปศตูปเท่านั้น ส่วนที่สลักเป็นรูปพระศตูปนั้นอาจวิเคราะห์ส่วนสำคัญออกได้เป็นสองส่วน ดังนี้ ส่วนแรกคือส่วนล่าง มักจะสลักเป็นรูปหม้อน้ำ ซึ่งน่าจะมีเค้าจากคติปุณณฆะอันเป็นมงคลส่วนบนทรงกรวยอาจมาจากกรอบของดอกไม้ที่ปักบนปุณณฆะ อันเป็นลักษณะของพระศตูปแบบทวารวดีที่พบเห็นในภาคกลาง ในศิลปะทวารวดีทั่วไป ส่วนที่สองเป็นส่วนบน มีลักษณะเป็นรูปกรวย คล้ายกับยอดพระเจดีย์ที่พบในดินแดนอีสานทั่วไป ยกตัวอย่างเช่น

ส่วนยอดพระสถูปพระบรมธาตุพนม พระธาตุก่องข้าวน้อย และพระธาตุเชิงชุม ล้วนแต่เป็นแบบอย่างที่มีพบเห็นอยู่ในโบสถ์มาแล้วทั้งสิ้น แต่ในโบสถ์บางแห่งรูปสลักส่วนยอดนี้ บางทีก็ทำเป็นลวดลายคล้ายกระถางบายศรี มีช่อไม้ประดับ หรือไม้ก้านที่เกิดรูปเสมาธรรมจักรไว้

2.2 แบบที่มีภาพบุคคลสลักบนแผ่นเสมาเหนือลวดลายบัวบนฐาน ภาพสลักนี้บางทีก็สลักเป็นภาพพระโพธิสัตว์และเทพเจ้าในศาสนาฮินดูในความหมายถ้าโบสถ์เป็นของในศาสนาพราหมณ์ก็ไม่แน่ว่ามีรูปเทพเจ้าในศาสนาฮินดูอยู่ด้วย แต่อาจจะเป็นไปได้ในกรณีช่วงหลังที่เริ่มมีอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรเข้ามาแล้ว เสมาเป็นจำนวนมากที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ สลักเป็นภาพพุทธประวัติและภาพชาดกจัดเป็นศิลปกรรมที่สวยงามมากอย่างหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2.4.2 ลักษณะการปักโบสถ์

จากการศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2528, 82) ทำให้เราทราบถึงลักษณะการปักเสมาหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยอาจแบ่งได้อย่างกว้าง 3 แบบ คือ

1) ปักเป็นกลุ่มกระจายอยู่ทั่วบริเวณเนินดิน หรือเขตบริเวณใดบริเวณหนึ่ง โดยไม่กำหนดทิศทางในตำแหน่งที่ปักอย่างแน่นอน การปักแบบนี้เป็นแบบที่พบทั่วไปในหลายๆบริเวณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในบางจุดมีการปักเสมาเป็นคู่ปะปนไปกับเสมาเดี่ยว ในบางท้องที่กลุ่มเสมาเหล่านี้ถูกปักเป็นทางตรงเป็นระยะๆไปก็มี ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะกำหนดรูปร่างในการปักว่าเป็นรูปวงกลมรูปเหลี่ยมให้เป็นที่แน่นอนได้

2) ปักประจำที่รอบเนินดิน หรือสิ่งก่อสร้างทางศาสนา เพื่อแสดงให้เห็นเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์

3) ปักอยู่โดด ๆ ในท้องที่บางแห่ง เพื่อแสดงเขตบริเวณ หรือตำแหน่งของบริเวณศักดิ์สิทธิ์

2.4.3 การกระจายตัวของโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาอย่างต่อเนื่องของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2528 , 356 - 408) ตั้งแต่ในปี 2518 – 2528 ทำให้เราทราบถึงขอบเขตและการกระจายตัวของวัฒนธรรมการปักโบสถ์หินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยสามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ โดยใช้ผู้นำที่สำคัญเป็นเกณฑ์ในการจัดแบ่ง คือ

1) กลุ่มของกลุ่มแม่น้ำชีและลำน้ำสาขาต่าง ๆ ที่ไหลมาจากตอนเหนือ เช่น ลำน้ำพรม ลำน้ำเชิญ ลำน้ำพอง ลำน้ำป่าว ลำเซย หรือตั้งแต่ในเขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น อุดรธานี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี

2) กลุ่มของไบเซมาหินทรายที่พบกลุ่มแม่น้ำมูล โดยเฉพาะบริเวณฝั่งตอนเหนือ ในบางท้องที่ของจังหวัดอุบลราชธานี เช่น อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ นอกจากนี้ยังมีในบริเวณฝั่งใต้ของลำน้ำชีหรือฝั่งเหนือของกลุ่มแม่น้ำมูล ในเขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ

3) กลุ่มของไบเซมาหินทรายที่พบที่อยู่เหนือลำน้ำชี และลำน้ำสาขา ขึ้นไปทางแอ่งสกลนคร ได้แก่ บริเวณอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย อำเภอนากลาง อำเภอบ้านฝ่อ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งจากพื้นที่ทั้ง 3 กลุ่มนี้ อาจทำให้เห็นถึงบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับการกระจายตัวของกลุ่มไบเซมาหินทรายได้ 3 บริเวณ คือ ตอนเหนือของภูมิภาค บริเวณลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำสาขา ซึ่งครอบคลุมไปถึงแอ่งสกลนครทั้งหมด บริเวณตอนกลางของภาคอีสานสองฝั่งแม่น้ำชีและลำน้ำสาขากับบริเวณทางตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำมูล นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของวัฒนธรรมการปักไบเซมาแล้ว ท่านยังได้วิเคราะห์แยกแยะรูปแบบและลักษณะของไบเซมาหินทรายในแต่ละพื้นที่ โดยแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ คือ

1) กลุ่มของไบเซมาหินทรายที่พบในลุ่มน้ำชีและลำน้ำสาขา

ในพื้นที่บริเวณนี้ กล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ ๆ มีการค้นพบวัฒนธรรมการปักไบเซมาหินทรายอย่างหนาแน่นที่สุด โดยมีลักษณะและรูปร่าง ตลอดจนลวดลายและภาพสลักที่แตกต่างกันไป ด้วยจากความแตกต่างนี้สามารถจัดเป็นกลุ่มไบเซมาที่พบในบริเวณนี้ออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มยโสธร กลุ่มกาฬสินธุ์ และกลุ่มชัยภูมิ

1.1) กลุ่มยโสธร เป็นกลุ่มที่หนาแน่นที่สุดกระจายอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่เขตอำเภอเมือง อำเภอเสลภูมิ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มายังอำเภอเมือง อำเภอพนมไพร อำเภอยโสธร อำเภอกำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร อำเภอเชียงใน อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอพนา และอำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี

ลักษณะโดยทั่วไปของเซมาหินกลุ่มนี้มีหลายขนาดและหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นแบบเสาแปดเหลี่ยม สี่เหลี่ยมและแบบแผ่นหิน วัสดุที่ใช้ทำไบเซมาหินทรายก็มีทั้งศิลาแลงและหินทราย ถ้าทำด้วยศิลาแลงมักไม่มีการแกะสลัก แต่ที่ทำด้วยหินทรายมักแกะสลักลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา นับตั้งแต่การสลักฐานบัวตรงโคนไบเซมา มาจนถึงการสลักลวดลายหม้อน้ำ สรูป

ธรรมจักร พระพุทธรูป และอื่น ๆ แต่ที่เป็นจุดเด่นของโบสถ์ในกลุ่มนี้ก็คือ การทำให้ลวดลายมีความสวยงามพิสดาร และมีขนาดต่าง ๆ กันออกไป

ลักษณะการปักโบสถ์ในทรายนในกลุ่มยโสธรนี้ การปักโบสถ์ในทรายนในกลุ่มยโสธรนี้ พบว่าปักล้อมรอบบริเวณที่กำหนดไว้ในลักษณะที่ไม่มีทิศทางสม่ำเสมอ บริเวณที่กำหนดให้เป็นสถานที่สำคัญดังกล่าวนี้มี 2 อย่าง อย่างแรกเป็นเนินดินที่เนื่องด้วยพิธีกรรมไม่พบเศษภาชนะดินเผาที่ใช้ในการบรรจุกระดูก หรืออัฐิคนตาย แหล่งพิธีกรรมเหล่านี้พบในหลาย ๆ ท้องที่ บางแห่งก็รวมอยู่ในชุมชนแต่บางแห่งก็แยกอยู่ต่างหาก ส่วนเนินดินที่มีเสมปักล้อมอีกอย่างหนึ่งคือเนินดินที่มีภาชนะบรรจุกระดูกหรืออัฐิคนตายทับถมกัน ซึ่งเป็นเนินดินที่เนื่องในการฝังศพอย่างไม่ต้องสงสัย

โบสถ์ที่ปักในบริเวณนี้หลาย ๆ แห่งเป็นแผ่นหินหรือแท่งหินธรรมดาไม่มีการสลักหรือแต่งเกล้าให้สวยงามเท่าใด ในขณะที่เดียวกันใกล้ ๆ กับเนินนี้มีบริเวณเนินดินที่เนื่องในพิธีกรรมที่มีเสมปักล้อมลวดลายสัญลักษณ์ประดับปักอยู่รอบ ๆ

เนินดินที่เป็นแหล่งพิธีกรรมหรือศาสนาเช่นนี้มีหลาย ๆ แห่งที่เดียวที่พบว่ามีชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรม เช่น แท่งหิน ก้อนแลงหรือองค์ประกอบของอาคารที่หักพังแล้ว กองทับถมอยู่แสดงให้เห็นว่าได้เคยมีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมขึ้น เช่น เนินดินที่พบในบริเวณดงเมืองเตยร้าง ในเขตบ้านสงเปลือย บ้านทุ่งใหญ่ในเขตอำเภอคำเขื่อนแก้ว และบ้านดาตอง อำเภอเมือง และบ้านหัวเมือง อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร เป็นต้น

1.2) กลุ่มกาฬสินธุ์ โบสถ์ในทรายนในกลุ่มนี้ พบหนาแน่นที่สุดในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอภมกลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โบสถ์ในกลุ่มนี้ พบหลายรูปแบบมีทั้ง กลม สี่เหลี่ยม และแผ่นหิน โดยเฉพาะแบบเป็นแผ่นหินนั้นมามากกว่าแบบอื่น ๆ และได้รับการตกแต่งให้เป็นรูปกลีบบัวที่ปราณีตกว่าที่อื่น ๆ จนกล่าวได้ว่า โบสถ์ที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยางนี้มีรูปร่างที่ได้สัดส่วนและงดงามกว่าบรรดาโบสถ์แหล่งอื่น ๆ ในภาคอีสานทั้งหมด

ลักษณะโดยทั่วไปของโบสถ์ในกลุ่มนี้ แตกต่างจากกลุ่มยโสธรก็คือโบสถ์ที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นโบสถ์ที่มีภาพสลักเหตุการณ์เรื่องราวในพุทธประวัติและมหา นิบาตชาดกอย่างสวยงาม แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางศิลปะของโบสถ์ที่ขึ้นถึงขีดสุดยอดในขณะเดียวกันก็พบคติการปักโบสถ์เนื่องในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

ลักษณะการปักโบสถ์ในทรายนในกลุ่มกาฬสินธุ์ สามารถแบ่งออกได้เป็น

1. ในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง

1.1 ปักรอบฐานอาคารก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (จากการขุดแต่งบริเวณซากศาสนสถานในเมืองฟ้าแดดสงยาง) โดยโบสถ์ที่ปักจะปักเป็นคู่ ๆ รอบฐานอาคารทั้ง 8 ทิศ เช่นเดียวกับที่พบหลักฐานที่ซากฐานอาคารศาสนสถานพบในเมืองกันทรวิชัย

1.2 ปีกกรอบบริเวณซากพระสถูปทวารวดีขนาดใหญ่ ปัจจุบันเรียกว่า พระธาตุยาकु โดยเสมาหินทรายที่ปีกนี้จะปีกกรอบ ๆ ทั้ง 4 ทิศขององค์ธาตุ เสมาหินทรายที่ปีกอยู่ในบริเวณนี้บางหลักถูกรื้อทำลายและสูญหายไปแล้ว หลักที่เหลืออยู่เป็นภาพสลักรูปเทวรูปหรือภาพพระโพธิ์สัตว์ แสดงให้เห็นว่าใบเสมาหินทรายที่มีการสลักภาพนั้นใช้ปีกแสดงหลักของศาสนสถานเช่นเดียวกับชนิดที่มีลวดลายบัวที่ฐาน

1.3 ปีกล้อมรอบเนินดินในลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอและไม่กำหนดทิศทาง ใบเสมาที่ปีกในลักษณะนี้ มักทำเป็นรูปโคลนใบเสมาอย่างหยาบ ๆ ไม่มีลวดลาย ขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์กับหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นถึงคติการปักเสมาหรือหินตั้งของแหล่งโบราณคดีที่มีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

2. ในเขตบ้านหนองแปนทางทิศใต้ของเมืองฟ้าแดดสงยาง

2.1 ปีกล้อมรอบเนินดินรูป 4 เหลี่ยมผืนผ้า โดยใบเสมาหินทรายที่จะปีกกรอบ 8 ทิศ อย่างเป็นระเบียบ

2.2 ปีกล้อมรอบเนินดินรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัส โดยใบเสมาหินทรายที่ปีกจะปีกล้อมรอบ 8 ทิศเช่นเดียวกัน แต่บริเวณกลางเนินมีเสมาหินขนาดใหญ่แบบแผ่นหินสลักเป็นภาพแสดงเรื่องราวในชาดกและพุทธประวัติ

ศาสนสถานทั้งสองแห่งนี้จากกล่าวได้ว่าเป็นหลักฐานที่ดียิ่งในการศึกษาเรื่องราวของเสมาหิน เพราะพบอยู่ได้ผืนดินซึ่งไม่เคยถูกรบกวนมาก่อน ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงศาสนสถานที่มีหน้าที่ต่างกัน 2 อย่าง

อย่างแรก คือเนินดินที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า นั้น คือบริเวณที่เนื่องในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างไม่ต้องสงสัย น่าจะมีศาลาโถงที่ทำด้วยเครื่องไม้ตั้งอยู่ก็เป็นได้ นับเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงแหล่งพิธีกรรมก่อนที่จะมีการก่อสร้างอาคารด้วยวัสดุถาวร เช่น ที่พบกลางเมืองฟ้าแดดสงยาง

ส่วนอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเนินดินผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีเสมาหินขนาดใหญ่ 3 หลักกลางเนินนั้นก็คือ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ประดิษฐานของวัตถุเคารพ ในลักษณะเดียวกันกับพระสถูปเจดีย์อย่างไม่ต้องสงสัย การพบเสมาหินขนาดใหญ่ที่มีภาพสลักนั้น แสดงให้เห็นเด่นชัดว่าเสมาหินนั้นไม่ใช่เป็นหลักเขตแต่เพียงอย่างเดียว หากยังเป็นวัตถุเคารพในตัวเองด้วย

ตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า เสมาหินที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยางและบริเวณใกล้เคียงนั้นสะท้อนให้เห็นถึงคติในการปักเสมาอย่างชัดเจน นับแต่การปักแสดงบริเวณที่เนื่องด้วยการฝังศพ การปักแสดงเขตศาสนสถานที่เนื่องด้วยพิธีกรรมและแหล่งศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณที่ยังไม่มีการ

ก่อสร้างอาคารทางสถาปัตยกรรมขึ้น จนถึงปกคลุมบริเวณที่มีอาคาร โบสถ์และพระสถูปเจดีย์ในทาง
พุทธศาสนา ยิ่งกว่านั้นเสมานินบางชนิดก็คือวัตถุเคารพที่ไม่ใช่เป็นเครื่องหมายเพื่อแสดงเขตด้วย

เสมานินกลุ่มกาฬสินธุ์ที่มีภาพสลักเป็นภาพลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์เช่นรูปหม้อน้ำ หรือ
พระสถูปที่มีความวิจิตรพิสดารนั้นมีน้อย

ห่างจากเมืองฟ้าแดดสงยางขึ้นไปทางตอนบนของลำน้ำป่าว เสมานินก็เริ่มมีความแตก
ต่างออกไปในเรื่องรูปร่างและขนาด อาจแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

กลุ่มที่ 1 อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอภูผารายณ์และเขาวงซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม
ตามลำน้ำเล็ก ๆ ซึ่งไหลมาลงแม่น้ำป่าว พบเสมานินที่เป็นแบบเสาหินสี่เหลี่ยม และแบบแผ่นหิน
ปะปนกัน ส่วนใหญ่เป็นเสมานินที่ไม่ใคร่มีลวดลายสลักเป็นรูปสัญลักษณ์เป็นแต่เพียงพบลวดบัวคว่ำ
หงายที่ฐาน ที่พบภาพสลักเป็นเรื่องชาดกมีอยู่เพียง 56 หลัก เสมานินหลายหลักที่เดียวที่มีจารึกรวมอยู่
ด้วย ส่วนใหญ่ถูกเคลื่อนย้ายเกือบหมดแล้ว โดยเฉพาะถูกขนย้ายมาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
ขอนแก่น เท่าที่สอบประวัติความเป็นมาส่วนใหญ่เป็นเสมานินที่ปักรอบ ๆ เนินดินในลักษณะ ที่ไม่
สม่ำเสมอทั้งสิ้น แหล่งที่พบเสมานินบางแห่งพบรวมกับฐานเทวรูปและพระพุทธรูปแบบทวารวดี

กลุ่มที่ 2 พบตามลำน้ำป่าวขึ้นไปทางเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ ตั้งแต่เขตอำเภอ
ท่าคันโท ไปถึงอำเภอศรีธาตุและอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เสมานินส่วนใหญ่เป็นแบบแท่งหิน
กับแบบแผ่นหินพบมากในบริเวณรอบ ๆ หนองหาน กุมภวาปี แบบที่เป็นแผ่นหินมักมีลวดบัวที่ฐาน
เช่นเดียวกับที่พบในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง แต่แบบที่เป็นแท่งหินนั้นมีทั้งแท่งกลมและแท่งที่กลม
ให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม แหล่งสำคัญที่พบคือ บริเวณบ้านคอนแก้ว ซึ่งเป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำล้อมรอบ
บางหลักทำด้วยศิลาแลง บางหลักหลักทำด้วยหินทรายปักล้อมรอบบริเวณที่ถือว่าเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์
แต่ไม่พบในแหล่งที่สัมพันธ์กับการฝังอัฐหรือกระดูกคนตายแต่อย่างใด เสมานินบางหลักในเขตบ้าน
คอนแก้วมีจารึกภาษามอญอยู่ด้วย การปักเสมานินในบริเวณนี้เป็นการปักล้อมรอบเขตที่กำหนดให้
ในลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอ ยังไม่พบบริเวณใดที่มีการปักล้อมรอบ 8 ทิศ หรือ 4 ทิศ เช่นที่พบ ณ
เมืองฟ้าแดดสงยาง

1.3) กลุ่มชัยภูมิ โบราณนินทรายนกลุ่มนี้พบอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนบน ตั้งแต่
ในเขตอำเภอเมือง อำเภอภูเขียว อำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ มาจนถึงเขต
อำเภอมัญจาคีรี อำเภอบัวไฟ อำเภอชุมแพ อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ไปตามลำน้ำชี
เข้าไปในเขตจังหวัดมหาสารคามและร้อยเอ็ด

ลักษณะโดยทั่วไปของเสมานินกลุ่มนี้ โดยทั่วไปมีขนาดใหญ่และมีขนาดค่อนข้างหนา
ส่วนมากมักเป็นแบบแผ่นหิน สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มบ้านกุดโง้ง – คอนสวรรค์ พบที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง และเมืองคอนสวรรค์

สวรรค์ซึ่งเป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำล้อมรอบขนาดใหญ่ในเขตอำเภอคอนสวรรค์ ทั้งสองแห่งนี้อยู่บริเวณใกล้กับลำน้ำชีเหมือนกัน เสมอานที่พบมีความคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะชนิดที่มีภาพสลักเป็นเรื่องราวพุทธประวัติและมหานิบาตชาดก ลักษณะศิลปะที่เห็นบนภาพสลักเป็นศิลปะทวารวดีแบบเดียวกันกับที่พบที่เมืองฟ้าแดดสงยางในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ แต่ว่ารูปร่างและขนาดของใบเสมามีความหนาและเทอะทะกว่าของทางเมืองฟ้าแดดอย่างเห็นได้ชัดเจน

การปักเสมอานของกลุ่มดังกล่าวนี้เท่าที่พบปักกรอบเนินดินในลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอ

2. กลุ่มเกษตรสมบูรณ์ - ชุมแพ พบตั้งแต่เขตอำเภอมัญจาคีรีขึ้นไปถึงอำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอชุมแพ อำเภอบ้านไผ่ อำเภอเมืองขอนแก่น และอำเภอน้ำพอง มีหลายขนาด แต่ส่วนใหญ่ทำเป็นรูปกลีบบัวที่มีลักษณะยาวกว่าที่พบในที่อื่น ๆ

ลักษณะพิเศษที่เห็นได้ชัดในใบเสมานบางหลัก ซึ่งพบเฉพาะในบริเวณดังกล่าว ก็คือ มีการสลักแผ่นหินให้เป็นรูปกลีบบัวซ้อนกัน ตรงโคนเสมานมีลวดบัวแบบที่พบทั่วไปในที่อื่น ๆ แต่ตรงเหนือลวดบัวไม่นิยมสลักเป็นรูปสถูปหรือรูปหม้อน้ำ ดังเช่นที่พบในกลุ่มยโสธรหรือสลักเป็นภาพบุคคลในพุทธประวัติหรือชาดก ดังเช่น กลุ่มกุฉินัง - คอนสวรรค์ และกลุ่มกาฬสินธุ์ มีความแตกต่างกัน คือ สลักเป็นลวดลายประดับวิจิตรพิสดาร เช่น ลายก้านขด เป็นต้น

ลักษณะการปักของใบเสมานที่พบในกลุ่มนี้ มักปักเป็นรูปไม่สม่ำเสมอกระจายกันไป ขณะเดียวกันไม่พบลักษณะการปักแบบสม่ำเสมอรอบศาสนสถาน (โบสถ์) เช่นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ใบเสมานในกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่มักถูกเคลื่อนย้ายจากที่เดิมมาแล้ว

2. กลุ่มลุ่มแม่น้ำมูล ใบเสมานหินทรายที่พบอยู่ในบริเวณนี้มีอยู่ไม่มากนัก ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นแผ่นหินหรือแท่งหินที่ทำขึ้นอย่างหยาบ ๆ ไม่ได้มีการสลักลวดลายนัก พบอยู่ในแถบอำเภอโนนสูง อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา อำเภอกุเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอชุมพล จังหวัดสุรินทร์ ใบเสมานหินทรายที่พบในเขตตอนใต้สุดนั้น พบบนยอดภูเขาพระอังคาร ทางด้านทิศตะวันตกของเขพนมรุ้ง เป็นลักษณะกลุ่มเสมานที่ปักกระจายอยู่บนเนินดิน ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นแผ่นหินที่ทำจากหินภูเขาไฟ ทำขึ้นอย่างหยาบ ๆ สลักภาพด้านหนึ่งเป็นรูปบุคคลถือดอกบัว อีกด้านหนึ่งเป็นภาพสัญลักษณ์ เช่น สถูป หรือหม้อน้ำ กำหนดอายุอยู่ในช่วงสมัยทวารวดีตอนปลาย

3. บริเวณแอ่งสกลนคร ในบริเวณนี้มีการพบกลุ่มใบเสมานหินทรายน้อยกว่าในกลุ่มน้ำชี แต่ก็มีการกระจายตัวมากกว่าในเขตอีสานใต้หรือลุ่มแม่น้ำมูล ใบเสมานในกลุ่มนี้ จะพบอยู่ทางแถบอำเภอบ้านฝ่อ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อำเภอนากลาง จังหวัดหนองบัวลำภู อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ใบเสมานกลุ่มใหญ่ในบริเวณนี้ จะอยู่บริเวณเชิงเขาและไหลเขาภูพาน แบ่งได้เป็นแหล่งใหญ่ ๆ คือ บริเวณพระพุทธบาทบัวบาน บ้านหนองกาฬิม และบริเวณรอยพระพุทธบาทบัวบก ลักษณะโดยทั่วไปเป็นเสมานแบบแผ่นหิน บางหลักตรง

กลางสลักเป็นภาพบุคคล 1 คนบ้าง 3 คนบ้าง นั่งถือดอกบัว ในลักษณะศิลปะลพบุรีหรือทวารวดีในตอนปลาย กลุ่มใบเสมาในเขตอำเภอากลาง เป็นกลุ่มใบเสมาที่ส่วนใหญ่เป็นแผ่นหินสลักภาพสลูปลูกและหม้อน้ำ กับสลักเป็นภาพบุคคล (เรื่องในชาดก) จัดอยู่ศิลปะทวารวดีตอนปลายถึงสมัยลพบุรี ลักษณะการปักไม้ทราบนั่นชัด แต่น่าจะปักล้อมรอบซากอาคารศาสนสถานของยอดคอย กลุ่มใบเสมาในเขตอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีลักษณะเป็นเสมาแบบแผ่นหินมีลวดลายบัวที่ฐานตรงกลาง ใบสลักรูปลวดลายประดับและรูปสลูปลูกหรือหม้อน้ำ ไม่พบการสลักภาพบุคคล ไม่ทราบลักษณะการปักที่แน่ชัด กลุ่มใบเสมาในเขตอำเภอสว่างแดนดิน ส่วนใหญ่เป็นใบเสมาขนาดเล็กมีรูปพระสลูปลูกหรือหม้อน้ำสลักเหนือบริเวณลวดลายบัว บางหลักสลักเป็นภาพบุคคล เช่นที่บ้านม้า สลักภาพบุคคลในศิลปะทวารวดีตอนปลายถึงสมัยลพบุรี ลักษณะการปักส่วนใหญ่บริเวณนี้ ปักกระจายอยู่รอบ ๆ เนินดิน ในเขตรอบหนองหาน จังหวัดสกลนคร พบใบเสมาก็พบเสมาหินทรายขนาดเล็กเป็นแบบแผ่นหินมีภาพสลูปลูกอยู่ตรงกลางหรือมีหม้อน้ำประดับ ในเขตอำเภอธาตุพนมก็พบเสมาหินหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นแบบแผ่นหิน สลักภาพหม้อน้ำหรือรูปสลูปลูก มักปักล้อมรอบในลักษณะที่ไม่กำหนดทิศทาง

2.4.3 การกำหนดอายุใบเสมา

ในการกำหนดอายุของใบเสมาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น ได้มีทั้งนักโบราณคดีและนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้ พยายามกำหนดอายุของใบเสมาหินทรายเหล่านี้ อย่างน้อย 3 คน คนแรก คือ ชิน อยู่ดี (2508 : 62 - 67) โดยกล่าวไว้พอสรุปได้ว่า รูปแบบของหินตั้งที่พบในเขต บ้านหินตั้ง อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นรูปแบบของวัฒนธรรมหินใหญ่ของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคสำริด ซึ่งพบลักษณะของหินตั้งในแบบเดียวกันนี้อีกหลาย แห่ง แต่มีลักษณะบางอย่างแตกต่างกันออกไป เช่นในประเทศเวียดนาม ประเทศอินโดนีเซีย และประเทศลาว ทั้งนี้เชื่อว่าหินตั้งเหล่านี้คงจะเกิดขึ้นเนื่องในพิธีฝังศพ อีกคนหนึ่งก็พยายามจะกำหนดอายุของใบเสมาหินเหล่านี้ คือ พิริยะ ไกรฤกษ์ (2517 : 57 - 61) ในการกำหนดอายุนั้น ได้ใช้หลักฐานทั้งที่เป็นนจารึกและการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะมาช่วยในการกำหนดอายุ โดยสันนิษฐานว่ากลุ่มใบเสมาที่มีการสลักภาพชาดกและพุทธประวัติ น่าจะมีอายุอยู่ในราว ค.ศ. 9 - 11 (พุทธศตวรรษที่ 15 - 17) ในขณะที่กลุ่มของใบเสมาที่ไม่มีการตกแต่งให้เป็นรูปร่างที่ชัดเจนนั้น น่าจะกำหนดอายุได้ราว ค.ศ. 7 (พุทธศตวรรษที่ 12) ส่วน ศรีศักร วัลลิโภดม นั้น (2518 : 100 - 101) สันนิษฐานว่า วัฒนธรรมการปักใบเสมาหินทรายหรือที่เรียกหินตั้งนั้น น่าจะเกิดขึ้นในสมัยประวัติศาสตร์แล้ว แต่เป็นการทำขึ้นโดยสืบทอดและรักษาคติและวัฒนธรรมหินตั้งที่อาจเป็นความเชื่อที่มีมาแต่เดิมในท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็เห็นด้วยกับการกำหนดอายุของ พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่เสนอว่า

เสมาหินที่มีภาพสลักพุทธประวัติและชาดกเป็นของที่มีอายุตั้งแต่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 17 ทั้งนี้รูปแบบทางศิลปกรรมที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายและความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่พบใบเสมาหินทรายกับหลักฐานโบราณคดีแวดล้อมอื่นๆอยู่ในช่วงสมัยเดียวกับศิลปกรรมแบบทวารวดีและลพบุรี

2.4.4 คติในการปักใบเสมา

การศึกษาเรื่องของคติในการปักใบเสมานั้น มีนักวิชาการได้พยายามศึกษาเรื่องดังกล่าวจนทำให้เกิดแนวคิดที่สำคัญ คือ แนวคิดของ ชิน อยู่ดี (อ้างถึงใน ศรีศักร วัลลิโภดม , 2514 , 100) เชื่อว่า แนวคิดในการปักเสมาหินนั้นเป็นคติที่ตกทอดมาจากการปักหินตั้ง ซึ่งเป็นระบบความเชื่อในการนับถือบรรพบุรุษที่มีมาแต่เดิมในชนพื้นเมืองของเอเชียอาคเนย์ แนวคิดของ พิริยะ ไกรฤกษ์ (2517 , 41 - 44) ได้เสนอความเห็นในเรื่องดังกล่าวว่า การปักเสมาหินเป็นเรื่องของคติในทางพุทธศาสนา โดยอาศัยหลักฐานที่สำคัญ คือ จารึกภาษาเขมรที่พบบนหลักหิน (วัดศรี-ธาตุปมัญชา บ้านท่าไฮ อำเภอกุมภวาปี) มีลักษณะเป็นแท่งหินกลม จารึกหลักนี้ได้อ่านโดย ชัยอรรถ เชาค์ แล้วสามารถสรุปความสำคัญได้ว่า “...เพื่อเป็นการถวายความเคารพ แต่ผู้บำเพ็ญเพียร พร่าหมณ์ได้ทำพิธีตั้งหลักหิน เพื่อเป็นหลักกำหนดเขตของพระภิกษุสงฆ์...” จารึกนี้กำหนดอายุไว้ที่ประมาณ A.D. 611 , 671 หรือ 731 (Solhchim and Gorman อ้างถึงใน พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517 , 41 - 42) หรือในราว พ.ศ. 1154 - 1214 หรือ 1274 จากหลักฐานชิ้นนี้ ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า หน้าที่ประการหนึ่งของเสมาหินทราย คือ การใช้เป็นหลักในการกำหนดขอบเขต ในการประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์หรือเขตศักดิ์สิทธิ์หรือเขตอุโบสถ นั่นเอง นอกจากนี้ ในบางครั้งหรือบางท้องถิ่นอาจจะใช้ใบเสมาหินทรายเพียงหลักเดียวปักไว้เพื่อแสดงว่าบริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ขณะเดียวกันก็ยังให้ความเห็นว่าการใช้เสมาหินทรายนั้นไม่ใช่เรื่องของวัฒนธรรมหินตั้งที่ยังคงสืบทอดมา ส่วน ศรีศักร วัลลิโภดม (2518 , 341 - 348) ได้เสนอความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า คติในการปักใบเสมาหินทรายในอีสานนั้น ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นคติที่ตกทอดมาจากเรื่องของหินตั้ง ทั้งนี้เพราะการปักเสมาหิน โดยที่ไม่กำหนดจำนวนและตำแหน่งที่แน่นอนนั้น ไม่เคยพบในคติของพุทธศาสนาเลย แต่น่าจะเป็นลักษณะที่พบเฉพาะหินตั้งเท่านั้น ขณะเดียวกันการพบใบเสมาหินกลุ่มต่าง ๆ ในภาคอีสานมากมายหลายแบบกว่าในภูมิภาคอื่น ๆ ย่อมแสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะ ดังนั้นการที่พบเสมาหินเข้ามาเกี่ยวข้องกับลัทธิและระบบความเชื่อในทางพุทธศาสนา นั้น ย่อมหมายถึงว่ามีการนำเอาคติความเชื่อในเรื่องการไหว้บรรพบุรุษหรือการถือผีเข้ามาปะปนในพุทธศาสนา อีกส่วนหนึ่งนั้นเห็นด้วยกับความเห็นของ พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่เชื่อว่า การปักใบเสมา

หินนั้นเป็นคติเนื่องด้วยในพุทธศาสนาและใช้เป็นหลักในการกำหนดเขตของสงฆ์ ทั้งนี้ เพราะ
เสมาหินที่พบส่วนใหญ่เป็นของที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีและลพบุรี แต่ในขณะเดียวกัน
ก็มีความเห็นแย้งในเรื่องของการใช้เสมาเป็นหลักในการกำหนดเขตของสงฆ์ ว่าเป็นเพียงหน้าที่
ประการหนึ่งเท่านั้น จากผลการศึกษาของพิริยะ ไกรฤกษ์ ยังได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับลักษณะการ
ปักและหน้าที่ของใบเสมาหินที่พบในภาคอีสานออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. เป็นการแสดงเขตบริเวณศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ซึ่งได้แก่

ก. ล้อมรอบพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังกรรมของพระภิกษุในพุทธศาสนา ซึ่งสมัย
แรกๆ เป็นเพียงเนินดิน ที่อาจจะก่อตั้งอาคารไม้ขึ้น และต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ขึ้นมาจึงมี
การก่อตั้งอาคารฐานอิฐขึ้น ดังที่พบเห็นในเมืองฟ้าแดดสงยาง และเมืองคันธารวิสัย

ข. ล้อมรอบบริเวณที่เป็นสถูปเจดีย์ที่เคารพบูชา ซึ่งอาจจะเป็นเนินดิน หรือที่มีสิ่งก่อ
สร้างทางสถาปัตยกรรมก็ได้

ค. ปักเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นปักอยู่บนกลางเนินดิน หรือปักทั่ว ๆ
ไปในเขตเนินดิน เป็นต้น

ลักษณะการปักเสมาแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นลักษณะทั่วไป เพราะมีพบ
ในบริเวณอื่นนอกเหนือไปจากดินแดนอีสาน โดยเฉพาะการปักเสมาเป็นเขตโบสถ์นั้นได้ปฏิบัติกัน
ในทั่วทุกวัด จนปัจจุบัน

2. เป็นการสร้างขึ้นเพื่อการกุศลแล้วนำไปปักไว้ในเขตศักดิ์สิทธิ์ โดยเหตุนี้ จึงพบเสมา
หินเป็นจำนวนมากในบริเวณเดียวกัน บางแห่งปักเรียงรายกันไป บางแห่งก็ปักเรียงกันเป็นกลุ่ม
เสมาที่มีภาพสลักเป็นพระสถูปกัณฑ์ เป็นภาพชาดกและพุทธประวัติที่ดี เป็นสิ่งที่มีผู้สร้างอุทิศแก่
พุทธศาสนาทั้งสิ้น เป็นทำนองเดียวกันกับการสร้างพระเจดีย์ และการสร้างภาพชาดกหรือพระบด
ในสมัยหลังลงมา

สำหรับการสร้างเสมาหินในทำนองนี้ ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าอาจพัวพันไปถึงความเชื่อ
เรื่องโชคกลางสะเดาะเคราะห์ของส่วนบุคคล และการสร้างกุศลให้แก่ผู้ตายด้วย ยกตัวอย่างเช่น ใน
ท้องถิ่นบางแห่งในเขตจังหวัดลำปาง มีการสร้างพระพุทธรูปถวายวัดแทนการบวชพระของครอบครัว
ที่ไม่มีลูกชายหรือหลานชายที่จะบวช เป็นต้น

3. เสมาหินบางหลักมีขนาดใหญ่เกินกว่าที่จะเป็นหลักเขตมีลักษณะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ที่สมบูรณในตัว บางแห่งปักรวมเป็นกลุ่ม บางแห่งปักเป็นแท่งเดียว เสดมดังกล่าวนี้ ทำหน้าที่
เช่นเดียวกับพระสถูปเจดีย์ หรือพระพุทธรูป เทวรูป ซึ่งคนกราบไหว้บูชา

2.5 ประติมานวิทยาการศึกษาภาพสลักที่ปรากฏอยู่บนใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความเป็นมาของการศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่บนใบเสมา ซึ่งมีการค้นพบอยู่ในจำนวนมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น กล่าวได้ว่าน่าจะเริ่มมีขึ้นอย่างจริงจังในราว พ.ศ. 2497 หรือ ค.ศ. 1954 เป็นต้นมา ในระยะแรกนั้นมีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ได้พยายามศึกษาลักษณะของงานศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่บนใบเสมา อาทิเช่น พันตรี อีริค ไฮเดน ฟาเคน นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะชาวฝรั่งเศส ได้ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของงานศิลปกรรมที่ปรากฏบนใบเสมากับรูปแบบของงานศิลปกรรมที่พบในสมัยทวารวดี บริเวณเมืองนครปฐม โดยอธิบายไว้ว่า ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมานั้นเป็นงานศิลปะของชาวมอญ ในขณะเดียว สุภัทรดิศ ดิศกุล ก็ได้ให้ข้อคิดเห็นว่าลักษณะทางศิลปกรรมที่ปรากฏบนภาพสลักของใบเสมาหินทรายจากที่เดียวกันนี้เป็นลักษณะงานศิลปกรรมในสมัยทวารวดี ที่รับอิทธิพลของงานศิลปกรรมมาจากกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณเมืองนครปฐม หรือแนวความคิดที่แตกต่างไปของ เอช อาร์ ควอลิช เวล นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะชาวอังกฤษ ที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดทั้งสองแนวที่เสนอมานก่อนหน้า แต่ให้ความเห็นและอธิบายไว้ว่าลักษณะของภาพที่ปรากฏบนใบเสมานั้นแสดงให้เห็นถึง รูปแบบของงานศิลปกรรมที่เริ่มจะปรากฏลักษณะของอิทธิพลศิลปกรรมเขมรในช่วงแรกที่เข้ามาผสมผสาน เป็นต้น ภายหลังจากนั้น ก็มีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะชาวไทย ที่สำคัญ ๆ 2 - 3 คน เข้ามาพยายามศึกษาเรื่องราวและลักษณะทางประติมานวิทยาของภาพสลักที่ปรากฏอยู่บนใบเสมา โดยคนแรกคือ พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้พยายามศึกษาเรื่องราวในด้านต่าง ๆ ของใบเสมาหินทรายที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีผลงานสำคัญ คือ ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย ซึ่งกล่าวถึงการกำหนดลักษณะทางประติมานวิทยาของภาพสลักบนใบเสมาหินทรายที่พบในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น โดยศึกษาใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น รวมทั้งสิ้น 9 ใบ โดยใบเสมาทั้ง 9 ใบนี้มีจำนวน 6 ใบ ที่ได้มาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง ส่วนอีก 3 ใบได้มาจากบ้านห้วยหินทอด อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลจากการศึกษาใบเสมาทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้ทราบได้ว่า ใบเสมาที่ทำการศึกษานั้นมีเรื่องราวของทศชาติชาดก ซึ่งเป็นนิทานชาดกใน 10 พระชาติสุดท้ายที่ พระพุทธองค์ได้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ ก่อนที่จะมาเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้าในลำดับต่อมา โดยทศชาติที่พบปรากฏอยู่ 4 เรื่อง ประกอบด้วย

1. มหาชนกชาดก กล่าวถึง พระพุทธองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระชนกกุมารทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี

2. มโหสถชาดก กล่าวถึงพระพุทธรองค์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระมโหสถกุมาร ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี

3. จันทกุมาร กล่าวถึงพระพุทธรองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจันทกุมาร โอรสของพระเจ้าเอกราชา ทรงบำเพ็ญขันติบารมี

4. วิทูรชาดก กล่าวถึงพระพุทธรองค์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระวิทูรบัณฑิตผู้ถวาย อรรถธรรม แก่พระเจ้าธัญชัยโกรพยราช ทรงบำเพ็ญสัจบารมี

5. เวสสันดรชาดก กล่าวถึง พระพุทธรองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรโอรส ของพระนางมยุสดี และพระเจ้าสัจจชัย ทรงบำเพ็ญทานบารมี

นอกจากนี้ ยังได้นำมีการเสนอเรื่องของศิลปะมอญที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1400 – 1450 (ค.ศ. 857 – 907) โดยนำเอาภาพสลักใบเสมาที่ได้จากเมือง ฟ้าแดดสงยาง (ปัจจุบัน เก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น) มาเป็น ตัวอย่างในการศึกษาและได้ตีความภาพที่ปรากฏบนใบเสมาดังกล่าวว่า เป็นเรื่องพุทธประวัติ ตอน พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางยโสธราที่ตำหนักของพระนาง และ พระนางได้แสดงความเคารพอย่างสูงสุด ด้วยการสยายพระเศวตพระบาท ธรรมเนียมนี้ไม่ปรากฏ ในคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต แต่ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในพม่าซึ่งรับอิทธิพล มาจากมอญอีกทีหนึ่ง (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2528 :138)

สุรัสวดี อัฐรัตน์ (2521) ได้นำเสนอผลการศึกษาด้านประติมานวิทยาของใบเสมา หินทรายที่บ้านกุดโง้ง จำนวน 9 แผ่น สามารถตีความได้เป็นเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. เรื่องพรหมนารถชาดก
2. พระศรีอาริยเมตไตรยชาดก
3. เรื่องเตมียชาดก
4. เรื่องวิทูรบัณฑิตชาดก
5. เรื่องมโหสถชาดก
6. เรื่องพระศรีศากยมุนี
7. เรื่องอัมพชาดก
8. เรื่องปัญจาวุธชาดก
9. เรื่องภริทัตชาดก

ชาดกทั้งหมดนี้สลักขึ้นตามเรื่องในนิบาตชาดกและมหานิบาตชาดก นิบาตชาดกนี้เป็น ชาดกที่ปรากฏอยู่ในหมวดขุททกนิกายของสุตันปิฎก ในพระไตรปิฎก

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี เป็นนักวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะอีกคนหนึ่งที่มีความสนใจในการศึกษาทางด้านประติมานวิทยาที่ปรากฏบนใบเสมาโดยมีผลงานในการศึกษาหลายเรื่อง ประกอบด้วย การศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมของใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง “สุวรรณกัถกกุชาดก” จากวัดโนนศิลาอาสน์วนาราม โดยสามารถกำหนดอายุได้ว่าคงทำขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 15 และถึงแม้ว่ารูปทรงจะคล้ายกับใบเสมาทวารวดีที่พบทั่วไป แต่รายละเอียดของภาพบุคคลก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมเขมรแบบเกาะแกร์แล้ว เรื่องราวของภาพสลักที่ค้นพบเป็นเรื่องในชาดกลำดับที่ 389 เรื่อง “สุวรรณกัถกกุชาดก” ในนิบาตชาดก ตามคัมภีร์ลัทธิเถรวาท ซึ่งน่าจะเป็นข้อมูลเพิ่มเติมในการศึกษาทางประติมานวิทยาเกี่ยวกับใบเสมาในภาคอีสานต่อไป (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2539) การศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมของใบเสมาวัดโนนศิลาอาสน์อีกใบหนึ่ง สามารถสันนิษฐานได้ว่าภาพสลักที่ปรากฏอยู่น่าจะเป็นชาดก เรื่องสุวรรณสามชาดก ในมหานิบาตชาดก ตามคัมภีร์ลัทธิเถรวาท ลักษณะพิเศษประการหนึ่งที่พบในภาพสลักนี้ คือ การที่ภาพบุคคลทางด้านซ้าย (สุวรรณสาม) ได้ถือ(ก้าน)ดอกไม้บานชนิดหนึ่งไว้ในพระหัตถ์ขวา ดอกไม้ประเภทนี้พบว่ามีความสัมพันธ์กับภาพสลักบนใบเสมาที่พระพุทธบาทบัวบาน และวัดโนนศิลาอาสน์ การถือดอกไม้อาจจะตีความได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ ในส่วนการกำหนดอายุนั้นเนื่องจากภาพสลักนี้ได้ปรากฏอิทธิพลของศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ จึงสันนิษฐานว่าคงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2539) ใบเสมาที่วัดไตรรงค์ อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น เป็นใบเสมาเพียงไม่กี่แผ่นที่พบในจังหวัดขอนแก่น ภาพที่นำมาสลักนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องเทวธรรมชาดก ซึ่งเป็นชาดกลำดับที่ 6 ในนิบาตชาดก ตามคัมภีร์ลัทธิเถรวาทลักษณะทางด้านประติมากรรมพบว่า ภาพสลักนี้คล้ายคลึงกับภาพสลักบนแผ่นอิฐที่พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม อยู่พอสมควร ซึ่งทำให้สามารถกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 โดยประมาณ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2540) ใบเสมาสลักภาพที่ค้นพบจากเมืองฟ้าแดดสงยางแห่งนี้ สันนิษฐานว่าคงเป็นภาพสลักเรื่อง ภูริทัตชาดกเป็นชาดกในมหานิบาตชาดก อันถือเป็นหนึ่งในสิบพระชาติของพระพุทธองค์ที่สำคัญและยิ่งใหญ่ใบเสมาที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยางมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 15 และถือได้ว่าเป็นกลุ่มใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีที่มีการสลักภาพเล่าเรื่องได้อย่างงดงามที่สุดแห่งหนึ่งของภาคอีสาน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงวิธีดำเนินการวิจัย โดยได้เริ่มจากการศึกษางานทางด้านเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของวัฒนธรรมทวารวดี ตั้งแต่เริ่มต้นขึ้นในภาคกลาง จนกระทั่งการกระจายตัวเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมถึงความหมายและความเป็นมาของโบสถ์ในเชิงพุทธศาสนาและพัฒนาการที่เกิดขึ้นตามหลักฐานทางโบราณคดี ตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ช่วงวัฒนธรรมทวารวดี และที่สำคัญคือผลการศึกษาในเรื่องของประติมานวิทยาบนโบสถ์ที่นักวิชาการหลายๆ ได้เคยทำการศึกษาไว้ อาทิ พิริยะ ไกรฤกษ์ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี และสุรัสวดี อัฐรัฐ เป็นต้น ผลจากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ จากบรรดานักวิชาการหลายท่านที่ได้มีการนำมารวบรวมไว้ในที่นี้สะท้อนให้เห็นถึงความหมายและคุณค่าที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังโบสถ์หิน ซึ่งถ้าหากสามารถดึงสิ่งเหล่านี้ออกมาได้ก็จะทำให้เกิดองค์ความรู้อีกมากมายในการศึกษาทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและพุทธศาสนา สำหรับในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จากข้อมูลต่าง ๆ ที่มีอยู่และเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก ได้มีการจัดลำดับและขั้นตอนในการศึกษา ดังนี้

3.1 ขั้นตอนการวางแผนและดำเนินงานวิจัย

ขั้นตอนนี้เป็นการวางแผนงานที่จะต้องรวบรวมข้อมูลและจัดแบ่งข้อมูลเป็นส่วน ๆ ดังนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับโบสถ์ในภาพรวม
2. ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมทวารวดี เน้นการแพร่กระจายมาสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
3. ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราว และความหมายทางด้านประติมานวิทยาบนโบสถ์หินทราย

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

4. ข้อมูลของโบสถ์หินทรายเฉพาะที่ศึกษาจำนวน 15 โบ

ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลทั้ง 4 ประเภท นั้น ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารชั้นต้นอันได้แก่ ข้อมูลจากบัตรทะเบียนโบราณวัตถุของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และ

จากเอกสารในชั้นรองลงมา ได้แก่ หนังสือ บทความทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ ตลอดจนสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งการสัมภาษณ์บุคคล แต่ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการศึกษาเอกสารชั้นต้นคือ ข้อมูลและประวัติความเป็นมาของไบเซมาหินทรายที่มีการรวบรวมและบันทึกไว้ในบัตรทะเบียนของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น นั้นค่อนข้างจะขาดความแน่นอน ทั้งนี้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องได้แจ้งให้ทราบว่ามีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการจัดทำข้อมูลบนบัตรทะเบียนอยู่บ่อยครั้ง ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลอยู่เสมอ ดังนั้น ข้อมูลบางอย่างจึงยังไม่ถูกต้อง ถึงแม้ผู้วิจัยจะพยายามตรวจสอบถึงที่มาของไบเซมาหินทราย โดยการสัมภาษณ์นักโบราณคดีที่ทำงานในช่วงเวลาที่มีการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาเหล่านี้โดยตรง ดังนั้นจึงส่งผลกระทบต่อกลุ่มไบเซมาหินทรายที่ผู้วิจัยจะศึกษา ทำให้ต้องมีการปรับลดจำนวนลงเหลือจำนวน 15 ใบ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความชัดเจนของข้อมูลมากที่สุด

ขณะเดียวกันในการศึกษาจากเอกสารชั้นรองที่มีอยู่ช่วยทำให้เห็นภาพรวมในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหินทรายได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเป็นผลทำให้สามารถนำมาประมวลเป็นความรู้ให้เกิดขึ้นในการศึกษาต่อไป สำหรับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เนื่องจากแนวทางในการศึกษาไบเซมาหินทรายส่วนใหญ่จะเน้นจากการศึกษาเอกสารประกอบจำพวกชาดกและเรื่องราวในทางพุทธประวัติเป็นส่วนใหญ่ ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการศึกษาด้วยตัวเองเป็นส่วนใหญ่ แต่จะมีการสัมภาษณ์นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี เพื่อสอบถามความคิดเห็นหรือความเป็นไปได้ของเรื่องราวทางด้านประติมานวิทยาที่จะนำมาตีความภาพสลักบนไบเซมาหินทรายที่จะศึกษา

3.2 ขั้นตอนการรวบรวมข้อมูล ข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

3.2.1 ข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับไบเซมาหินทรายที่ทำการศึกษาในชั้นตอนนี้ ได้ทำการตรวจสอบข้อมูลทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับไบเซมาหินทรายและทำการคัดเลือกไว้ 20 ใบ ตามขอบเขตที่กำหนดโดยศึกษาจากเอกสารดังต่อไปนี้

1) บัตรทะเบียน และสมุดทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น บัตรทะเบียนส่วนกลางของส่วนอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

2) หนังสือ เอกสารทางราชการที่เกี่ยวข้องกับการส่งมอบโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ระหว่างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น กับหน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น (ปัจจุบัน คือสำนักงานศิลปากรที่ 9 ขอนแก่น)

3) เอกสาร และรายงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจ และการขุดค้นทางโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จากห้องสมุดสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

3.2.2 ข้อมูลประกอบในภาพรวมที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหินทราย โดยในขั้นตอนนี้ได้กำหนดเนื้อหาของข้อมูลไว้เป็นส่วนต่าง ๆ ได้แก่

- 1) ใบเสมา การศึกษาความและความเป็นมา
- 2) วัฒนธรรมทวารวดีและชุมชนโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการพัฒนาสู่ความเป็นบ้านเมือง
- 3) วัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 4) ใบเสมาหินทรายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 5) ประติมานวิทยาการศึกษาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำหรับการศึกษาข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารหนังสือและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากห้องสมุดของมหาวิทยาลัยศิลปากร (วังท่าพระ) และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์) โดยนำข้อมูลจากการศึกษาที่ได้มาเรียบเรียงไว้ในส่วนของการทบทวนวรรณกรรม เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจและความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับใบเสมา

3.2.3 ข้อมูลภาคสนาม

3.2.3.1 การเก็บข้อมูลในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี เนื่องจากใบเสมาหินทรายที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกไว้ จำนวน 20 ใบ นั้น มาจากแหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ผู้วิจัยได้เดินทางไปสำรวจแหล่งโบราณคดีดังกล่าว โดยได้บันทึกภาพและเก็บข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองฟ้าแดดสงยาง ประกอบกับการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารและรายงานการขุดค้นทางโบราณคดีของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เพื่อนำมาเสนอเป็นข้อมูลประกอบการวิจัยจากการรวบรวมข้อมูลใบเสมาที่คัดเลือกเพื่อนำมาศึกษา ในจำนวน 20 ใบนั้น ปรากฏว่ามีเพียง 15 ใบ ที่มีความเป็นไปได้ที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์ถึงรูปแบบของศิลปกรรมและเนื้อหาของภาพที่ปรากฏในทางประติมานวิทยา ซึ่งใบเสมาทั้ง 15 ใบนี้ ล้วนแล้วแต่ได้มาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใบเสมาทั้ง 15 ใบ ไม่สามารถกำหนดตำแหน่งที่พบได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะข้อมูลที่ได้มีการบันทึกไว้ในบัตรทะเบียนของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มิได้ระบุรายละเอียดของการได้มาของใบเสมาแต่ละใบไว้อย่างชัดเจน

3.2.3.2 การสัมภาษณ์ เนื่องจากการศึกษาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายที่กำหนดนั้น ส่วนใหญ่ต้องศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธประวัติและนิทานชาดกต่าง ๆ แล้วจึงนำมาตีความ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์เองเป็นส่วนมาก โดยศึกษาวิเคราะห์ประกอบกับเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่ได้เคยมีผู้ศึกษาไว้แล้วนำมาเป็นกรณีเปรียบเทียบ นอกจากนี้ ยังทำการสัมภาษณ์ นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ ภูพระบาท กรมศิลปากร เพื่อสอบถามความคิดเห็นและความเป็นไปได้ในการตีความภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาทั้งผู้ศึกษาวิเคราะห์เอง และศึกษาเปรียบเทียบกับผู้ศึกษาท่านอื่น ๆ

3.3 ขั้นตอนการบันทึกและเรียบเรียงข้อมูล

ในกระบวนการบันทึกข้อมูลนี้ ส่วนใหญ่แล้วจะบันทึกข้อมูลควบคู่ไปกับกระบวนการเก็บข้อมูล โดยจัดสรรข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ ประกอบด้วยข้อมูลและเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับใบเสมาหินทรายที่ทำการศึกษาในภาพรวม ข้อมูลของใบเสมาหินทรายที่ได้คัดเลือกมาศึกษา จำนวน 20 ใบ จากนั้นจึงนำมาประมวลและวิเคราะห์ต่อไป

3.4 ขั้นตอนการวิเคราะห์

ขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ โดยผู้ศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏอยู่บนใบเสมาที่กำหนดไว้ เพื่อนำมาตีความโดยใช้เอกสารที่มีเรื่องราวในพุทธศาสนาและพุทธประวัติมาเป็นแนวทางในการศึกษาความภาพต่างๆที่ปรากฏ ประกอบกับสอบถามความเห็นจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะประกอบเพื่อการตีความ

3.5 ขั้นตอนการนำเสนอข้อมูล

ขั้นตอนนี้เป็นการรวบรวมเนื้อหาทั้งหมดของข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ แล้วนำมาสรุปเพื่อนำเสนอสำหรับใช้ในการจัดแสดงข้อมูลของใบเสมาแต่ละใบที่ศึกษาได้ โดยกำหนดลักษณะและแนวทางการนำเสนอข้อมูลที่ได้ให้เป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับพื้นที่และการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่นที่มีอยู่ในปัจจุบัน

3.6 ขั้นตอนการสรุปผล

ขั้นตอนนี้เป็นการสรุปผลของการวิจัยทั้งหมดและสรุปสิ่งที่ผู้วิจัยได้เรียนรู้จากการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ตลอดจนการอภิปรายถึงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ข้อจำกัดและอุปสรรคที่เกิดขึ้น

บทที่ 4

ลักษณะทางศิลปกรรมและประติมานวิทยาบนใบเสมาหินทราย

จากเมืองฟ้าแดดสงยาง

4.1 ประวัติความเป็นมาของใบเสมาหินทรายที่ศึกษา

จากการตรวจสอบใบเสมาหินทรายที่นำมาทำการศึกษาทั้ง 15 ใบ นั้น พบว่าทั้งหมดถูกเคลื่อนย้ายมาจากเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง บ้านหนองแปน ตำบลเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจในเบื้องต้นเกี่ยวกับที่มาของใบเสมาเหล่านี้จึงขอนำเรื่องราวของเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางมาเสนอไว้ ณ ที่นี้ด้วย

4.1.1 เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำป่าว ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำชี ในแอ่งโคราช ปัจจุบันนี้อยู่ในเขตอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ผังเมืองเป็นเมืองที่ขยายจากเมืองรูปไข่เดิม ซึ่งขยายออกมาทางทิศใต้และทิศตะวันออกกลายเป็นเมืองรูปร่างค่อนข้างเหลี่ยม มีขนาดกว้าง 1,000 เมตร ยาว 1,800 เมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ การค้นพบใบเสมาศิลาจำนวนมากที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ทำให้ให้นักวิชาการให้ความสนใจเมืองโบราณแห่งนี้เป็นอย่างมาก ใบเสมาหินเหล่านั้นมีขนาดสูงใหญ่มาก ส่วนที่โผล่ขึ้นมาเหนือดิน สูงถึง 4 ฟุต หรือมากกว่านั้น และมีหลายชิ้นที่มีภาพสลักเล่าเรื่องราวพุทธประวัติและชาดก มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า จำนวนใบเสมาที่พบนั้นมีจำนวนมากเป็นร้อย ๆ แผ่น ซึ่งมากเกินกว่าที่จะใช้เป็นใบเสมาปกเขตศาสนสถานในเมืองโบราณที่มีขนาดเล็กอย่างเมืองฟ้าแดดสงยางได้ ใบเสมาที่ไม่มีภาพเล่าเรื่องได้รับการเก็บรักษาไว้ในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านเสมา ในบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง โดยการปิดรอบวัดแทนรั้วและปักไว้ในวัดเป็นจำนวนร้อยกว่าแผ่น และภายในวัดยังมีห้องเก็บรักษาใบเสมาที่สลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติและชาดกที่งดงามอีก ประมาณ 10 กว่าแผ่น ส่วนใบเสมาที่มีภาพสลักที่งดงาม ส่วนใหญ่ถูกส่งไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น อนึ่ง เกี่ยวกับชื่อเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางนี้ มีชื่อเรียกหลายชื่อ ชื่อที่รู้จักกันแพร่หลายคือ “ฟ้าแดดสงยาง” เป็นชื่อที่เรียกตามประกาศชื่อบ้านนามเมืองของกระทรวงมหาดไทย ส่วนชื่อ “ฟ้าแดดสงยาง” เป็นชื่อที่เรียกตามวรรณกรรมท้องถิ่นที่

พบในอีสาน และยังมีชื่ออีกชื่อหนึ่งคือ “เมืองเสมา” เนื่องจากมีการพบใบเสมาหินทรายเป็นจำนวนมากที่เมืองโบราณแห่งนี้

4.1.2 ตำนานเกี่ยวกับเมืองฟ้าแดดสงยาง

ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นเรื่องเล่าสั้น ๆ หรือตำนานสั้น ๆ ซึ่งไม่ระบุระยะเวลา กล่าวถึงพญาจันทร์ (บางตำนานว่าจันทราช) เจ้าเมืองฟ้าแดดสงยาง มีชายชื่อนางเจียวค่อม (บางตำนานว่าจันทาทวี) กับธิดาชื่อฟ้าหยาด ซึ่งมีรูปโฉมงดงามมาก เมืองฟ้าแดดสูงมีเมืองใกล้เคียงอีกสามเมือง คือ เมืองเชียงโฮม เมืองเชียงสา และเมืองเชียงสร้อย โดยมีพี่น้องท้องเดียวกัน 3 คนปกครองเมืองตามลำดับ คือ พญาเชียงโฮม พญาเชียงสา และพญาเชียงสร้อย เมืองทั้งหมดมีความรุ่งเรืองและอยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา

วันหนึ่งพญาเชียงสร้อยเสด็จออกไปต่อโกป่าแต่ไม่ได้ กลับได้พบโกบ้านสาวงามตัวหนึ่ง จึงเดินติดตามไปประสงค้จะได้โกนั้น เมื่อติดตามไปถึงริมบึงแห่งหนึ่ง ที่นั่นพญาเชียงสร้อยได้พบนางฟ้าหยาด ซึ่งมีรูปโฉมงดงามกำลังอาบน้ำอยู่ก้นอกชอบ จึงได้เฝ้ารออยู่นางฟ้าหยาดเสร็จจากการอาบน้ำมานั่งพักอยู่ที่โนนสาวเอ้ พญาเชียงสร้อยจึงเข้าไปพบ ในที่สุดทั้งสองมีความชอบพอรักใคร่กันและสัญญาว่าจะมาสู่ขอ

พญาเชียงสร้อยส่งญาติผู้ใหญ่ไปสู่ขอนางฟ้าหยาดจากพญาจันทร์ ทางฝ่ายพญาจันทร์เห็นว่าธิดาของตนยังมีอายุน้อย ยังไม่สมควรที่จะมีคู่ครองจึงตอบปฏิเสธ เป็นเหตุให้พญาเชียงสร้อยไม่พอพระทัย ยกกองทัพจากเมืองเชียงสร้อย เพื่อทำสงครามกับพญาจันทร์แห่งเมืองฟ้าแดดสงยาง จนตนเองเสียชีวิตในการรบครั้งนั้น นางฟ้าหยาดเมื่อทราบว่าพญาเชียงสร้อยเสียชีวิตแล้ว ก็ตัดสินใจพระทัยใช้พระขรรค์ปลงชีพตนเองไปด้วย

ทางฝ่ายพญาเชียงโฮมและพญาเชียงสาผู้เป็นพี่ เมื่อทราบว่าพญาเชียงสร้อยน้องของตนเสียชีวิตจากการรบกับพญาจันทร์ จึงพร้อมกันนำกองทัพจากเมืองของตนมาเข้าทำสงครามกับเมืองฟ้าแดดสงยาง พญาจันทร์และนางเจียวค่อมต่อสู้จนเสียชีวิต พญาเชียงโฮมและพญาเชียงสายึดเมืองฟ้าแดดสงยางไว้ได้ ต่อมาเมืองทั้งหมดที่กล่าวถึงถูกปล่อยให้ร้างในที่สุด

รายละเอียดของตำนานนี้ กล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องไว้ทั้งหมด ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสถานที่ตั้งของหมู่บ้าน ลำน้ำ หนองน้ำ ที่อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์เป็นส่วนใหญ่ ชาวโบราณสถานหมายเลข 13 ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พระธาตุคำหยาด ก็เชื่อกันว่าเป็นเจดีย์ที่พญาจันทร์สร้างขึ้น เพื่อบรรจุศพของนางฟ้าหยาดกับพญาเชียงสร้อย ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยางเป็นตำนานประเภทอธิบายเหตุ แต่งขึ้นเพื่ออธิบายสภาพของพื้นที่และสิ่งที่มีอยู่แล้ว ซึ่งกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ใหม่ได้ทราบความเป็นมา โดยผูกเรื่อง

เป็นนิทานที่มักคล้ายคลึงกันทุกแห่ง คือ มีเรื่องของการสู้รบเพื่อแย่งชิงธิดาของเจ้าเมือง แล้วทำการไม่สำเร็จจนตัวเองต้องตาย เป็นเหตุให้ธิดาของเจ้าเมืองปลงชีวิตตัวเองตามไปด้วย ในที่สุดมีการรบครั้งใหญ่ แล้วเมืองร้างก็ไป จากประกอบของเรื่องซึ่งผูกขึ้นโดยคนท้องถิ่นเป็นไปอย่างง่าย ๆ มีบรรยากาศที่ตลกขบขัน เช่น การไปต่อไก่อป่า นางฟ้าหยาดไปอาบน้ำที่บึงแล้วมาพักที่เนินสูงข้างบึง (โนนสาวเอ้ เอ้หมายถึงการแต่งตัว) แล้วมีชายหนุ่มไปพบ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของหนุ่มสาวทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เริ่มไปพบกันจากการไปดักน้ำที่แหล่งน้ำ เพื่อนำไปใช้อุปโภคบริโภค (ประพัฒน์ ตรีณรงค์, 2523 : 71-73)

4.1.3 การศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยางที่ผ่านมา

เมื่อ พ.ศ. 2481 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 แห่งราชวงศ์จักรี ได้เสด็จประพาสเมืองฟ้าแดดสงยาง ทรงทอดพระเนตรโบราณสถานและศิลปกรรมที่สำคัญในบริเวณนี้ ทรงมีพระราชดำริให้กรมศิลปากรสำรวจและถ่ายภาพใบเสมา รวมทั้งพระพุทธรูปและโบราณสถาน ส่งมายังนายฟรานซิส เฮนรี ไกลด์ (Francis Henry Giles) ซึ่งขณะนั้นเป็นอธิบดีกรมศิลปากร เป็นกรรมการบริหารสยามสมาคมอยู่ด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บันทึกเรื่องตำนานเมือง และร่างแผนผังของเมืองโดยสังเขปกับได้รายงานว่ามีใบเสมาปักเป็นแถวและเป็นวงกลม รวมทั้งใบเสมาที่ชาวบ้านช่วยกันนำมารวมไว้ที่เมืองโบราณ ระหว่างปี พ.ศ. 2478 - 2479 ประมาณ 200 แผ่น และเมื่อนายอิริก ไชเคนฟาเดน (Erik Seidenfaden) ซึ่งเคยรับราชการเป็นพันตรีแห่งกองทัพไทย ได้เขียนบทความเกี่ยวกับเมืองโบราณแห่งนี้ลงพิมพ์ในวารสารทางวิชาการ เมื่อปี พ.ศ. 2479 เรียกชื่อเมืองนี้ว่า “เมืองกนกนคร” กับได้กล่าวว่า แผนผังของเมืองและรูปสลักบนใบเสมา ทั้งยังได้กล่าวว่าเมืองโบราณแห่งนี้เป็นเมืองสมัยทวารวดีด้วย

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ศึกษาใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง และทำการจัดแบ่งกลุ่มใบเสมาตามลักษณะของการสลักภาพเล่าเรื่องออกเป็น 3 กลุ่ม กับได้กำหนดอายุใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยางว่ามีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 โดยได้นำเสนอในวารสารทางวิชาการ เมื่อ พ.ศ. 2499 การศึกษาเกี่ยวกับเมืองโบราณแห่งนี้ ด้านการรวบรวมข้อมูลมีมากขึ้น เมื่อกรมศิลปากร โดยอาจารย์มานิต วัลลิโภดม ได้สำรวจเก็บข้อมูล เมื่อ พ.ศ. 2502 และศาสตราจารย์บัวเชอรีเย่ ได้สำรวจอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2509 ได้เสนอข้อคิดเห็นบางประการไว้ในปี พ.ศ. 2511 กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในเมืองโบราณแห่งนี้ ได้ตรวจพบโบราณสถานถึง 11 แห่ง การขุดแต่งโบราณสถานเช่นที่พระธาตุยาคู ได้ค้นพบหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระพิมพ์ที่มีค่าจารึกอยู่ด้านหลัง ซึ่งได้อ่านและพิมพ์เผยแพร่ในเวลาต่อมา

ไชเคนฟาเดน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล และบัวเชอรีเย่ มีความเห็นตรงกันเกี่ยวกับงานศิลปกรรมที่พบในเมืองโบราณแห่งนี้ว่าเป็นศิลปกรรมแบบทวารวดี ซึ่งมีอายุไม่เก่าไปกว่า

พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 ซึ่งเวลส์ (H.Quaritch Wales) ได้นำมาอ้างอิงในงานศึกษาเรื่องราวทวารวดี ทั้งเสนอว่างานศิลปกรรมที่น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 14 - 16 กับมีความเห็นที่ขัดแย้งเรื่องแบบอย่างของศิลปะด้วย

นอกจากการเสนอบทความเกี่ยวกับการแปลความหมายของนักค้นคว้าหลายท่าน ระหว่าง พ.ศ. 2516 เป็นต้นมาแล้ว พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับการแปลเรื่องที่สลักไว้บน ใบเสมาซึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เสนอเมื่อปี พ.ศ. 2517 ในจำนวนใบเสมา เหล่านั้นมีใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยางหลายใบ ทำให้เพิ่มข้อมูลในการศึกษามากขึ้น

การขุดค้นในปี พ.ศ.2535 ในครั้งนั้น เป็นการขุดค้นเพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับสภาพการอยู่อาศัย และความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณอื่น ๆ ซึ่งอาจพบหลักฐานจากการขุดค้น ดังนั้น การขุดค้น มุ่งเน้นไปในจุดที่มีการใช้ที่ดินเป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลัก ซึ่งจะทำให้ได้รับความรู้ในแหล่งโบราณคดี แหล่งนี้เพิ่มขึ้น

4.1.4 การดำเนินงานทางโบราณคดี

หน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น (ปัจจุบัน คือ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติที่ 7 ขอนแก่น) ได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานในบริเวณเมืองโบราณและนอกเมืองโบราณ ที่เมืองฟ้าแดดสงยางในปี พ.ศ. 2511 และได้ขุดพบศาสนสถาน จำนวน 14 แห่ง แต่ในครั้งนั้น ไม่ได้ทำการขุดค้นชั้นดินที่อยู่อาศัย และศาสนสถานที่น่าสนใจ ก็คือ ศาสนสถานหมายเลข 1 เป็น สถูปทรงกลม ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่แบบอิฐทวารวดี ซึ่งก่อล้อมรอบเนินดินตรงกลาง (ขณะนี้มีศาลา ที่พักสำหรับงานฅาปนกิจ สร้างซ้อนทับไว้แล้ว) และโบราณสถานหมายเลข 2 ส่วนบนเป็นฐาน แบบศิลปะอยุธยาสร้างซ้อนทับบนรากฐานศาสนสถานเดิมของสมัยทวารวดี (ขณะนี้เหลืออยู่บาง ส่วนเท่านั้น) ส่วนโบราณสถานที่เหลืออีก 12 แห่ง กระจายอยู่ในบริเวณเมืองและนอกเมือง ส่วน ใหญ่จะเหลือแต่ส่วนฐาน ซึ่งเป็นฐานเจดีย์แบบทวารวดี ก่อด้วยอิฐ มีแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดทางขึ้นด้านเดียวหรือ 4 ด้าน ฐานอิฐเหล่านี้จะมีการตกแต่งด้วยลวดลายประดับปูนปั้น ดังได้ ขุดพบชิ้นส่วนปูนปั้นลายพันธุ์พฤกษา เศียรพุทธรูปปูนปั้น เศียรเทวดาปูนปั้น ซึ่งเป็นที่นิยมใน ศิลปะแบบทวารวดีในบริเวณโบราณสถานเหล่านี้ด้วย นอกจากนี้ ยังได้พบพระพิมพ์ดินเผาจากการ ขุดแต่งโบราณสถานต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย จะพบมากบริเวณโบราณสถานหมายเลข 1, 5, 6 และ 9 พระพิมพ์ที่พบมากเป็นพระพิมพ์รูปพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร (วัชรसनนะ) บนฐานบัวมี ปรภษณทลเป็นเส้นโค้งหยักล้อมรอบ

ผลการขุดแต่งโบราณสถานโดยกรมศิลปากรในปี พ.ศ. 2511 ได้นำสู่ข้อสรุปว่า เมือง ฟ้าแดดสงยางมีชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีอาศัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 และในช่วงสมัย

อยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 19 - 23) เมืองฟ้าแดดสงยางได้รับการบูรณะอีกครั้ง มีการสร้างเจดีย์แบบอยุธยาซ้อนทับฐานเจดีย์แบบทวารวดีหลายแห่ง ที่เห็นไว้อย่างเด่นชัดคือ พระธาตุยาकु ซึ่งฐานล่างสุดเป็นฐานแบบทวารวดี ถัดขึ้นมาเป็นฐานแบบอยุธยา และตอนบนสุดเป็นเจดีย์ทรงเรียวยาว แบบรัตนโกสินทร์ และปัจจุบันพระธาตุยาकुกลายเป็นศาสนสถานสำคัญของชุมชนในบ้านเสมาและที่อยู่บริเวณใกล้เคียง

กิจกรรมด้านศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา

เมืองฟ้าแดดสงยางจัดเป็นเมืองโบราณที่มีร่องรอยกิจกรรมด้านศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนาที่เด่นชัดมากเมืองหนึ่งในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นศูนย์กลางสำคัญทางพุทธศาสนาแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีโบราณสถานที่มีรูปแบบ และเทคนิคการก่อสร้างตลอดจนการตกแต่งแบบเดียวกับโบราณสถานแบบทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากระจายอยู่ทั้งในบริเวณเมืองโบราณและนอกเมือง ส่วนประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาที่พบมากที่สุดไม่ใช่พระพุทธรูป แต่เป็นแผ่นหินสลักรูปไบสมาจำนวนมาก และมีหลายแผ่นที่สลักภาพเล่าเรื่องในชาดกและพุทธประวัติ อย่างไรก็ตาม พระพิมพ์ดินเผาจำนวนมากก็พบรอบ ๆ โบราณสถานหลายแห่ง

ศาสนสถาน ในการขุดแต่งโบราณสถานของหน่วยศิลปากรที่ 7 ขอนแก่น ในปี พ.ศ. 2510 - 2511 ได้ขุดแต่งโบราณสถานลอยตัวขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง ภายในบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง และได้จัดกลุ่มโบราณสถานใหม่โดยให้หมายเลขใหม่ในการทำแผนผัง โดยหน่วยศิลปากรที่ 7 ในปี พ.ศ. 2534 จัดแบ่งกลุ่มโบราณสถานออกเป็น 9 กลุ่ม แต่เพื่อความสะดวกและเข้าใจง่ายจึงขอใช้หมายเลขโบราณสถานตามที่ให้ไว้ ในปี พ.ศ. 2511 ในการเรียกชื่อโบราณสถานที่เมืองฟ้าแดดสงยาง

ในจำนวนโบราณสถาน 14 แห่ง หมายเลข 1 และ 2 อยู่ในบริเวณโนนเมืองเก่า ส่วนหมายเลข 3 , 4 , 6 , 10 และ 14 กระจายอยู่ในบริเวณเมืองขยาย ส่วนที่นอกเมืองบนเนินดินมีหมายเลข 5 , 7 , 8 , 9 , 11 , 12 และ 13 มีทั้งประเภทที่เป็นเจดีย์ อุโบสถ และวิหาร ส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ที่เป็นวิหารมีหมายเลข 2 สำหรับหมายเลข 4 เป็นอุโบสถ ส่วนหมายเลข 14 เป็นกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐ

เจดีย์ที่เมืองฟ้าแดดสงยางเกือบทั้งหมด (ยกเว้นหมายเลข 1 มีแปลนรูปกลม) มีแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดขึ้น 4 ด้าน หรือด้านเดียว ส่วนอีก 3 ด้าน เป็นมุขยื่นออกมาในระดับเดียวกับบันได ขนาดของเจดีย์มีหลายขนาดด้วยกัน ขนาดเล็กสุดจะมีความกว้างด้านละ 4.5 เมตร ขนาดกลางกว้างด้านละ 6.50 เมตร ส่วนขนาดใหญ่กว้างตั้งแต่ 10 เมตรขึ้นไป ถึง 16 เมตร สำหรับเจดีย์ที่

ใหญ่ที่สุด คือ หมายเลข 10 (ปัจจุบัน คือ พระธาตุยาคุ) มีขนาดกว้างด้านละ 16 เมตร ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ไม่สอปูนฐานอิฐที่เหลือสูงเพียง 1.15 เมตร ปัจจุบันมีเจดีย์แบบอยุธยาซ้อนทับและมีการบูรณะใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน (ปัจจุบัน สูง 15 เมตร)

การตกแต่งเจดีย์ที่เมืองฟ้าแดดสงยางก็เช่นเดียวกับการตกแต่งเจดีย์ทวารวดีทั่วไป คือ ฐานเจดีย์ตกแต่งด้วยประติมากรรมปูนปั้นเป็นภาพเล่าเรื่อง แต่ที่น่าเสียดาย คือ ปูนปั้นประดับเหล่านี้หลุดออกไปก่อนการขุดแต่ง ยังคงเหลืออยู่ที่ฐานเจดีย์หมายเลข 5 , 7 , 9 , 10 และ 11 เป็นชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้นรูปเศียรพระพุทธรูป เศียรเทวดา ส่วนหัวของสัตว์ลวดลายพันธุ์พฤกษา

ส่วนวิหาร (หมายเลข 2) และอุโบสถ (หมายเลข 4) มีแปลนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสำหรับอุโบสถนั้น ก่อด้วยศิลาแลงและมีใบเสมาศิลาปักตามทิศโดยรอบ

ศาสนวัตถุ สำหรับประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนาที่พบในบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ที่พบมากที่สุดเป็นแผ่นสลักเป็นรูปใบเสมาจำนวนประมาณ 200 แผ่น มีทั้งที่ไม่มีภาพเล่าเรื่อง (มีทั้งเป็นแผ่นบาง ๆ และเป็นแท่งสี่เหลี่ยมทรงสูง) และที่มีภาพเล่าเรื่องซึ่งเป็นส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวในชาดก ทั้งในนิบาต (เช่น เรื่อง มหาหงส์ มหากปิ ฉัททันต์ กุลาวก สรภังค์ เป็นต้น) และในมหานิบาตชาดก (เช่นเรื่อง เตมีย์ เวสสันดร เป็นต้น) แต่ที่เป็นเรื่องราวในพุทธประวัติก็ปรากฏด้วย ชิ้นที่งดงามที่สุด คือ พุทธประวัติตอนพิมพ์พิลาป ใบเสมาเหล่านี้ใช้ปักกำหนดเขตศาสนสถานประเภทเจดีย์ และอุโบสถ ดังได้พบใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติ (หักออกเป็น 3 ท่อน) ขนาดกว้าง 95 เซนติเมตร สูง 1.35 เมตร ปักอยู่หน้ามุขด้านทิศเหนือของโบราณสถานหมายเลข 10 (พระธาตุยาคุ) ในขณะที่ทำการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 4 สรุปได้ว่าใบเสมาไม่มีภาพเล่าเรื่องและไม่มีภาพเล่าเรื่องทั้ง 2 ประเภท ใช้ปักกำหนดเขตศาสนสถานทั้งประเภทเจดีย์และอุโบสถ

สำหรับประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนามีทั้งที่เป็นพุทธรูป และโพธิสัตว์ พระพุทธรูปนั้นมีทั้งที่สร้างด้วยปูนปั้น ศิลาทราย และหล่อด้วยสำริด แต่เท่าที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานนั้นพบจำนวนน้อย ได้พบพระพุทธรูปศิลาทรายชำรุด บริเวณโบราณสถานหมายเลข 12 ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เศียรหัก มีขนาดหน้าตัก 29 เซนติเมตร สูง 48 เซนติเมตร

พระพุทธรูปปูนปั้นที่พบส่วนใหญ่พบแต่ส่วนเศียร จากบริเวณโบราณสถานหมายเลข 5 7 และ 9 ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างแบนและกว้าง พระขนงเป็นรูปปีกกา พระเนตรโปน และพระนาสิกใหญ่และแบน พระโอษฐ์แเบะ ส่วนพระเศียรมีเม็ดพระศกกลมใหญ่ พระพุทธรูปปูนปั้นนี้เป็นส่วนของประติมากรรมปูนปั้นที่ใช้ประดับศาสนสถาน

พระพุทธรูปสำริดจำนวน 2 องค์ ชูได้จากบริเวณโบราณสถานหมายเลข 13 (พระธาตุคำหยาด) เป็นพระพุทธรูปยืนตรง (สมถังก) สูงราว 12 - 13 เซนติเมตร ทรงจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ขวาทำปางวิตรรกะ พระหัตถ์ซ้ายหักหายไป มีประภามณฑลเป็นรูปรัศมีเปลวไฟ (ชำระุด)

พระโพธิสัตว์สำริด ประทับยืนตรงขนาดสูง 14 เซนติเมตร ชูพบบริเวณโบราณสถานหมายเลข 13 พระเศียรเป็นทรงชฎามุกุฏ (เกล้าขึ้นไปขมวดไว้เหนือพระเศียร) แต่พระหัตถ์ทั้ง 2 ข้างหักหายไป

นอกจากพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์แล้ว ได้ขุดพบพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมาก พิมพ์ที่พบทั้งหมดมี 7 พิมพ์ โดยขุดพบบริเวณโบราณสถาน หมายเลข 1, 5, 6, 7, 9, 10, 12 และ 13 ที่พบมากที่สุด คือ บริเวณโบราณสถานหมายเลข 9 ซึ่งพบถึง 84 องค์

4.2 ลักษณะและการจัดกลุ่มของใบเสมาหินทรายที่ศึกษา

จากการคัดเลือกใบเสมาทั้งหมดจำนวน 15 ใบ เพื่อนำมาศึกษาศึกษาในรายละเอียดนั้น ในเบื้องต้นสามารถกำหนดลักษณะของใบเสมาได้ว่าเป็นลักษณะของใบเสมาหินทรายแบบแผ่นหิน ซึ่งได้มาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง ตำบลหนองแปน อำเภอภมลาวไสยและ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ รูปแบบของใบเสมาในกลุ่มนี้มักจะมีการสลักลวดลายกึ่งบัวคว่ำบัวหงายที่ฐานของใบเสมา ประกอบกับการทำภาพสลักรูปบุคคลอยู่ที่บริเวณกลางใบเสมา ในลักษณะเป็นภาพเล่าเรื่อง ทั้งที่เป็นกลุ่มบุคคลและบุคคลเดี่ยว ๆ ภาพเหล่านี้มักเป็นเรื่องราวในทางพุทธประวัติและชาดกในพุทธศาสนา

สำหรับใบเสมาที่กำหนดไว้ในเบื้องต้น จำนวน 20 ใบนั้น จากการศึกษาวเคราะห์โดยละเอียดพบว่า มีเพียง 15 ใบ เท่านั้นที่สามารถนำมาศึกษาได้ ทั้งนี้เพราะองค์ประกอบของภาพสลักบนใบเสมาบางส่วนมีความเลอะเลือนจนไม่สามารถที่จะศึกษาได้ ทำให้เป็นอุปสรรคและปัญหาต่อการตีความให้เป็นเรื่องราวต่าง ๆ ประกอบกับข้อมูลจากบัตรทะเบียนก่อนข้างจะมีความคลาดเคลื่อนอยู่มาก

ดังนั้น เพื่อให้การศึกษามีความสมบูรณ์ในเนื้อหามากที่สุด ผู้วิจัยจึงคัดเลือกใบเสมาเหลือเพียง 15 ใบ ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลที่ได้อ้างอิงมีความถูกต้องและใกล้เคียงความจริงมากที่สุด

4.3 ลักษณะทางศิลปกรรมที่ปรากฏบนใบเสมา

ในการศึกษาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายจำนวน 15 ใบนี้ จะมีรายละเอียดประกอบไปด้วย ลักษณะทางศิลปกรรมนั้นคือ รูปแบบ ลวดลาย และองค์ประกอบต่าง ๆ โดยกล่าวถึงในภาพรวมลักษณะใบต่อใบ ขณะเดียวกันก็ได้นำเสนอเนื้อหาและการตีความหมายในทางประติมานวิทยาмаกล่าวถึงในตอนท้ายของการศึกษาใบเสมา

สำหรับการศึกษาใบเสมาทั้ง 15 ใบ ผู้วิจัยแยกส่วนของการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน โดยส่วนแรกจะเป็นการบรรยายถึงลักษณะทั่วไปของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาทั้ง 15 ใบ ทั้งนี้เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงภาพลักษณ์ที่ปรากฏบนภาพสลักของใบเสมาแต่ละใบได้อย่างชัดเจน ต่อจากนั้นเป็นการเข้าสู่บทวิเคราะห์เนื้อหาและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักของใบเสมาแต่ละใบ โดยใช้แนวทางการศึกษาวิเคราะห์ทางด้านประติมานวิทยาเป็นตัวกำหนดในการศึกษา

ใบเสมาหมายเลข 1

หมายเลขทะเบียน 226 / 2516

ขนาด สูง 150 เซนติเมตร กว้าง 80 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดแต่งเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองเปิน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ชั้นล่างด้านทิศตะวันออกของอาคารพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป ใบเสมามีลักษณะเป็นแบบแผ่นหิน มีภาพสลักอยู่ด้านหน้า เป็นภาพกลุ่มบุคคล 4 คน ตอนล่างของใบเสมาทำเป็นกليبบัวคว่ำบัวหงาย ด้านบนของส่วนบัวหงายทำเป็นรูปลักษณะคล้ายเศรบัว ตลอดทั้งแนวกว้างของใบเสมา ถัดขึ้นไปเป็นรูปกลุ่มบุคคล 4 คน ประกอบด้วย บุคคลที่ 1 ทางด้านซ้ายมือของภาพมีลักษณะเป็นรูปบุรุษนั่งอยู่ในท่ามหาราชลีลา บนบัลลังก์สามเหลี่ยมมือขวาขยขึ้นสูงบริเวณหน้าอก มือซ้ายวางอยู่ที่หัวเข่า ที่ศีรษะสวมเครื่องทรงสิริภรณ์ทรงสูง มีกุ่มห้อยลงมาทั้ง 2 ข้างของศีรษะ ใบหน้าแสดงอาการคล้ายกับกำลังเจรจา ด้านหลังของศีรษะมีรูปลักษณะคล้ายพระรัศมีเปล่งออกมา ถัดไปเป็นภาพลักษณะคล้ายก้านฉัตรและฉัตร 1 ชั้น ปรากฏอยู่ บุคคลที่ 2 ถัดมาทางซ้ายมือของบุคคลที่ 1 หรือขวามือของภาพ มีลักษณะเป็นภาพบุคคล คล้ายกับรูปสตรี ทั้งนี้เพราะมีส่วนที่แสดงให้เห็นถึงหน้าอกค่อนข้างชัดเจน แต่โดยรวมของรูปสลักโดยทั่วไป ค่อนข้างเลอะเลือน ภาพสตรีนี้แสดงอาการปฏิกิริยาในลักษณะทำนองคล้ายกับพับเพียบบนที่นั่ง ลักษณะรูปสี่เหลี่ยมที่แสดงให้เห็นว่าต่ำกว่าบัลลังก์ของรูปบุรุษอย่างชัดเจน ที่ส่วนของศีรษะด้านหลังมีร่องรอยคล้ายกับจะทำเป็นรูปสิริภรณ์ทรงสูงแต่ไม่ชัดเจน ถัดจากภาพส่วนนี้เป็นรูปลายเส้น

ลักษณะคล้ายสิ่งก่อสร้างหรืออาคาร ซึ่งอาจจะสื่อความหมายถึงการเป็นบ้านเมือง ถัดลงมาจากภาพบุคคลทั้งสองบริเวณกลางภาพมีลักษณะเป็นรูปบุคคล 2 คน ลักษณะคล้ายกับจะเป็นรูปเด็กทั้ง 2 คน แต่งกายคล้ายกัน มีเครื่องประดับศีรษะใช้มือซ้ายหมุนศีรษะ มือขวาวางแนบไปตามลำตัวและภาพเด็กทั้ง 2 คนไม่สามารถกำหนดเพศได้ชัดเจน

จากลักษณะของภาพที่ปรากฏบนใบเสมา สามารถสันนิษฐานได้ว่ารูปบุคคลนั้นน่าจะเป็นรูปกษัตริย์ผู้หยั่งนั่งสนทนากับบุคคลที่ 2 ซึ่งน่าจะเป็นมเหสี โดยมีภาพของเด็กทั้งที่ น่าจะเป็นโอรสหรือธิดานอนอยู่ข้างล่าง ซึ่งในการศึกษาภาพดังกล่าวภาพของบุคคลที่ 1 ก็คือ พระเวสสันดร ส่วนบุคคลที่ 2 คือ พระนางมัทรี และภาพบุคคลที่ 3, 4 คือ พระราชธิดากัณหา และพระโอรสชาติ

ใบเสมา หมายเลข 2

เลขทะเบียน 58 / 2522

ขนาด สูง 100 เซนติเมตร กว้าง 75 เซนติเมตร หนา 20 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดแต่งที่เนินดินบริเวณ โรงเรียนเมืองฟ้าแดดสงยาง

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่บริเวณระเบียงทางเดินภายในอาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นลักษณะของใบเสมาแบบแผ่นหินที่มีภาพสลักอยู่ทางด้านหน้าเป็นภาพบุคคล 2 คน ตอนล่างของใบเสมาแกะสลักเป็นรูปกليبบัวหงาย พร้อมทั้งแนวเส้นตั้ง ซึ่งคงหมายถึงเกสรของบัว ยาวไปตลอดแนวความกว้างของใบเสมา ถัดขึ้นไปแกะสลักเป็นรูปบุคคล 2 คน ทางด้านซ้ายมือของภาพเป็นรูปบุคคลยืน ความสูงน้อยกว่ารูปบุคคล ทางขวายกมือข้างซ้ายไว้เสมอออก มือข้างขวาถือของบางอย่าง ลักษณะเป็นพวงยาว พาดอยู่บนบ่า ที่ศีรษะดูคล้ายกับสวมเครื่องศิราภรณ์ประดับแต่ไม่ชัดเจนนัก อาจปฏิกิริยาโดยทั่วไปดูเหมือนกับกำลังจะเงยหน้าเจรจา ภาพบุคคลอีกรูปหนึ่งนั้นเป็นรูปของพระพุทธรูปประทับยืนเอียงคนเล็กน้อยครองจีวรห่มเฉียง ด้านหลังพระเศียรมีประภามณฑลเป็นรัศมีอยู่โดยรอบ พระหัตถ์ขวาแสดงวิตรระกะมุทธา (ท่าแสดงธรรมะ) พระหัตถ์ซ้ายกำขาศยจิวรยกขึ้นและหงายพระหัตถ์เสมอออก

จากลักษณะของภาพที่ปรากฏอยู่ ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นภาพเรื่องราวในพุทธประวัติภายหลังจากที่พุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว โดยภาพดังกล่าวน่าจะเป็นไปได้ในเหตุการณ์ 2 ตอนของพุทธประวัติ คือ ตอน โสதியพราหมณ์ถวายหญ้าคา หรือตอนทรงพบอุปาชีวก

ใบเสมาหมายเลข 3

เลขทะเบียน 242 / 2520

ขนาด สูง 113 เซนติเมตร กว้าง 55 เซนติเมตร หนา 17 เซนติเมตร

ที่มา เป็นของกลางของสถานีตำรวจอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ พ.ต.ท.ฉัตรชัย จิตรนุสนท์ สารวัตรใหญ่ สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ มอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2520 โดยได้มาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงบนระเบียงของอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะของใบเสมา เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินที่มีภาพสลักอยู่ทางด้านหน้า สภาพไม่สมบูรณ์ โดยทางตอนล่างด้านขวามือของใบเสมาหักหายไปส่วนหนึ่ง ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาเป็นรูปบุคคล ยืน แต่งกายในลักษณะของบุคคลชั้นสูง มีเครื่องศิวารัตนประดับศีรษะ มือข้างขวายกขึ้น ทำท่าคล้ายกับกำลังจับมือเสมออก มือข้างซ้ายจับที่ส่วนเอว ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือที่บ่ามีคานหาม พร้อมด้วยท่อของลักษณะคล้ายท่อฟ้าห้อยอยู่ที่ปลายคานทั้ง 2 ด้าน บุคคลผู้นี้อยู่ในอาการที่กำลงามอะไรบางอย่าง

จากลักษณะของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาเป็นภาพบุคคลเพียงคนเดียว กำลงาม หรือคอนสิ่งของบางอย่าง ซึ่งจากการสันนิษฐานในเบื้องต้น เนื่องจากภาพดังกล่าวไม่ปรากฏภาพของพระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงไม่น่าจะเป็นเรื่องของพุทธประวัติ แต่ควรจะเป็นเรื่องของชาดกต่าง ๆ

ใบเสมาหมายเลข 4

หมายเลขทะเบียน 56 / 2522

ขนาด สูง 174 เซนติเมตร กว้าง 84 เซนติเมตร หนา 25 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นบริเวณเนินดินโรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

การจัดแสดง จัดแสดงบริเวณระเบียงทางเดินของอาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ มีองค์ประกอบของภาพประกอบด้วยรูปบุคคล 3 คน บุคคลที่ 1 สลักเป็นรูปพระพุทธเจ้า อยู่บริเวณตอนกลางของใบเสมาในอริยาบถที่กำลงทรงประทับนั่งขัดสมาธิราบอยู่เหนือชนดนาค 4 ชั้น 5 เศียร ด้านหลังพระเศียรมีประกายฉัพพรรณรังสีเป็นรัศมีแผ่ไปโดยรอบ ถัดไปเป็นรูปต้นไม้ พระหัตถ์ขวายกสูงขึ้นเสมอพระอุระ แสดงท่าวัตรระกะมูทรา สลักเป็นรูปบุรุษต่ำกว่ารูปพระพุทธเจ้านั่งคุกเข่า พนมมือ เยกหน้า แสดง

อากัปกริยาล้ายกับกำลังฟิงและสนทนา การแต่งกายไม่มีเครื่องประดับหรือศิราภรณ์ที่แสดงให้เห็นเด่นชัด รูปบุคคลที่ 3 สลักอยู่ทางขวามือของภาพและอยู่ต่ำกว่ารูปของพระพุทธเจ้า รูปบุคคลนี้กำลังอยู่ในท่านั่งลักษณะคล้ายกับคุกเข่าลง 1 ข้าง มือข้างซ้ายวางอยู่ที่ต้นขาขวา ส่วนมือข้างขวาเอื้อมมาแตะที่มือข้างซ้ายเป็นกริยาแสดงความเคารพอย่างหนึ่ง ลักษณะการแต่งกายของรูปบุคคลนี้มีเครื่องประดับตกแต่ง ทั้งส่วนที่เป็นศิราภรณ์บริเวณศีรษะ คู้มหู และกำไลต้นแขน

จากลักษณะของภาพที่ปรากฏเป็นภาพพุทธประวัติภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ขณะที่ประทับนั่งอยู่บนเขตนาค ซึ่งอาจจะหมายถึงเรื่องราวตอนที่พญานาคมูจรินทร์แปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาฟังธรรมของพระพุทธเจ้า

ใบเสมา หมายเลข 5

เลขทะเบียน 57 / 2522

ขนาด สูง 156 เซนติเมตร กว้าง 78 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นบริเวณเนินดินโรงเรียนเมืองฟ้าแดดสงยางวิyakม บ้านเสมา ตำบลหนองเปิน อำเภอมกกลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

การจัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงที่ระเบียงทางเดินของอาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน มีภาพสลักตอนล่างของใบเสมาสลักเป็นภาพกสิกรรมบัวคว่ำบัวหงาย ด้านบนกสิกรรมทำเป็นรูปเส้นตั้งคล้ายเกสรดอกบัวยาวไปตลอดแนวความกว้างของใบเสมา องค์ประกอบของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา โดยรวมเป็นรูปกลุ่มบุคคล 4 คน ประกอบกับองค์ประกอบอื่น ๆ รูปบุคคลที่ 1 เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่บนบัลลังก์โดยมีอาสนะรูปบัวรองรับ พระพุทธองค์ทรงแสดงกริยาประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ แสดงวิตรรกะมูทธา พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนตักทรงครองจีวรห่มเฉียง เบื้องหลังพระเศียรมีประภาณพทลแผ่รัศมีอยู่โดยรอบ ลักษณะบัลลังก์ที่ทรงประทับของกษัตริย์ ถัดลงมาทางด้านซ้ายมือของภาพเป็นรูปบุคคล 3 คน ที่นั่งอยู่ต่ำกว่าพระพุทธเจ้า คนแรกลักษณะน่าจะเป็นรูปนุรุษกำลังพนมมือ หันหน้ามาหารูปนุรุษทางด้านซ้ายมือ อากัปกริยาเหมือนกำลังจะเจรจา การแต่งกายไม่สามารถบอกได้ชัดเจน รูปบุคคลที่ 2 เป็นรูปนุรุษนั่งคุกเข่า มือข้างขวาทำวอยู่บนหน้าขา ส่วนมือข้างซ้ายยกมาแตะอยู่ที่ข้อศอกของแขนขวา ลักษณะการแต่งกายมีเครื่องประดับศีรษะเป็นศิราภรณ์ และเครื่องประดับอื่น ๆ เช่น สร้อยพระศอก กำไลแขน กำไลมือ แสดงให้เห็นรูปบุคคล อีก 1 คนอยู่ท่ามกลางมีเครื่องประดับศีรษะ มือข้างขวายกขึ้นมาจับสิ่งของลักษณะคล้ายค้ำของวัตถุบางอย่าง

จากลักษณะของภาพโดยทั่วไป เป็นภาพพุทธประวัติซึ่งเป็นเรื่องราวของพระพุทธองค์ ภายหลังจากตรัสรู้แล้วโดยอาจจะเป็นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาโปรดพุทธบิดาที่กรุงกบิลพัสดุ์

ใบเสมาหมายเลข 6

หมายเลขทะเบียน 2 23 / 2516

ขนาด สูง 169 เซนติเมตร กว้าง 74 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร

ที่มา เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอภมมลาวไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

การจัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่ระเบียงทางเดินของอาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ตอนล่างของใบเสมา สลักภาพ กลิบบัวหงายรองรับแนวเกสร ตลอดไปตามแนวความกว้างของใบเสมา องค์ประกอบของภาพสลัก ประกอบด้วยภาพบุคคล 2 คน บุคคลหนึ่งเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนครองจีวรห่มเฉียง เบื้องหลังพระเศียรมีประภามณฑลเป็นรัศมีอยู่โดยรอบพระเศียร พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ แสดง วิตรรกะมูธา พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นเมืองพระอุระ ลักษณะคล้ายกับกำลังถือวัตถุทรงกลมบางอย่าง ทางด้านขวามือของภาพเป็นรูปบุคคลยืนมีความสูงน้อยกว่าพระพุทธเจ้า บุคคลนี้อยู่ในอากัปกริยา กำลังพนมมือ ใบหน้าเงยขึ้นเล็กน้อยคล้ายกับกำลังเจรจากับพระพุทธองค์

จากลักษณะองค์ประกอบของภาพแสดงให้เห็นว่าเป็นภาพพุทธประวัติ ซึ่งอยู่ในตอน หลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้

ใบเสมาหมายเลข 7

หมายเลขทะเบียน 19 / 2517, (18 / 2517)

ขนาด สูง 184 เซนติเมตร กว้าง 83 เซนติเมตร หนา 19 เซนติเมตร

ที่มา จากเมืองฟ้าแดดสงยาง

การจัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่บริเวณระเบียง ของอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพไม่สมบูรณ์ มีการหักบริเวณตอนกลางของใบเสมา (ปัจจุบันนำมาต่อกันไว้) ทางตอนล่างของใบเสมา สลักภาพเป็นรูปกลิบบัวหงาย และมีแนวเส้นเป็นเกสรอยู่ด้านบนขวาไปตลอดแนว ความกว้างของใบเสมา ภาพสลักที่ปรากฏอยู่เป็นภาพที่มี องค์ประกอบของบุคคลจำนวน 4 คน นั่งเรียงกันหันหน้าออก ด้านหลังทำเป็นภาพตันไม้ และ ลักษณะสิ่งก่อสร้าง ซึ่งน่าจะหมายถึงสภาพภายในเมืองหรือในเขตพระราชฐาน ในส่วนของภาพ บุคคลนั้นจะนั่งอยู่ในลักษณะเดียวกัน คือ ยกแขนขวาขึ้นมาแตะตรงบริเวณหัวไหล่ด้านซ้ายหรือ

หน้าอกด้านซ้ายตอนบน ซึ่งน่าจะหมายถึงการแสดงความเคารพ (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี) ที่ยังนิยมใช้กันอยู่ในอินเดีย การแต่งกายรูปบุคคลทั้ง 4 มีการแต่งกายและนุ่งผ้าที่เห็นชัดเจน นอกจากนี้ยังสวมศิราภรณ์หรือเครื่องประดับศีรษะและตุ้มหู แต่มีองค์ประกอบของเครื่องประดับที่ไม่มากนัก จึงไม่น่าจะเป็นลักษณะของกษัตริย์ แต่น่าจะเป็นบรรดาเสนาอำมาตย์หรือคนชั้นสูงโดยทั่วไป

จากองค์ประกอบภาพที่กล่าวถึง เนื่องจากไม่มีรูปพระพุทธรูปอยู่ ดังนั้นจึงไม่น่าจะมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ แต่น่าจะเป็นเรื่องราวในชาดกมากกว่า

ใบเสมาหมายเลข 8

หมายเลขทะเบียน 25 / 2517

ขนาด สูง 158 เซนติเมตร กว้าง 82 เซนติเมตร หนา 9 เซนติเมตร

ที่มา จากอำเภอภูพานารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่บริเวณระเบียงทางเดินของอาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินเรียบ สภาพไม่สมบูรณ์ ครึ่งบนหักหายไป ทำให้องค์ประกอบของภาพที่มีอยู่ไม่สมบูรณ์ ลักษณะองค์ประกอบบนใบเสมาเป็นภาพบุคคล 2 คน คนหนึ่งเป็นรูปบุรุษถือดาบด้วยมือขวา มือซ้ายถือโล่หุ้มมก่อนข้างยาว หรือมีฉนั้นก็จะเป็นลักษณะของผ้าคาดผม รูปบุรุษนี้กำลังอยู่ในอาการเหมือนกำลังตามบุคคลอีกคนหนึ่งที่อยู่ด้านขวามือของภาพ ซึ่งบุคคลนี้หากพิจารณาแล้ว น่าจะหมายถึงพระพุทธรองค์โดยสังเกตจากลักษณะการห่มจีวรแบบห่มเฉียง พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ แสดงวัตรระกะมุทธา มือข้างซ้ายยกขึ้นเสมออก คว่ามือลง ที่บริเวณด้านหลังพระเศียรปรากฏเป็นร่องรอยเส้นกลมบางส่วนที่ไม่สมบูรณ์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นประภามณฑล ที่เปล่งรัศมีโดยรอบพระเศียรของพระพุทธรองค์

จากลักษณะองค์ประกอบของภาพโดยทั่วไป น่าจะเป็นภาพที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้ว

ใบเสมาหมายเลข 9

หมายเลขทะเบียน 58 / 2522

ขนาด สูง 100 เซนติเมตร กว้าง 75 เซนติเมตร หนา 20 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นบริเวณเนินดินโรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิท्याคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่บริเวณทางเดินของอาคารชั้นล่าง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพไม่สมบูรณ์ ส่วนล่างหักหายไป ส่วนบนมีรอยหักครึ่งตรงบริเวณตอนกลาง องค์ประกอบของภาพที่ปรากฏเป็นรูปบุคคล 2 คน คนหนึ่งเป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืนครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ทั้ง 2 ช้างยกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ขวาแสดงวัตรระกะมูทรา พระหัตถ์ซ้ายทรงกำไว้ ด้านหลังพระเศียรมีประภามณฑลเป็นรัศมีปรากฏอยู่โดยรอบ ถัดมาทางด้านขวามือของภาพปรากฏเป็นรูปบุคคลทรงเครื่องสูงแบบกษัตริย์ ยืนในตำแหน่งที่ต่ำกว่า การแต่งกายมีการประดับตกแต่งทั้งสิราภรณ์ สร้อยคอ และกำไลข้อมือ นุ่งผ้าที่ดูเหมือนจะมีลวดลายและการนุ่งที่ซับซ้อน ซึ่งอาจจะหมายถึงกษัตริย์ หรือเทวดา ที่มีมือข้างขวาแสดงอาการถือวัตถุทรงกลมบางอย่าง โดยน่าจะเป็นลักษณะของถวายถือเพื่อที่จะถวายแด่พระพุทธรูป

จากลักษณะองค์ประกอบของภาพที่ปรากฏให้ทราบได้ว่า เรื่องราวของภาพนั้นคงเป็นภาพพุทธประวัติ ภายหลังจากตรัสรู้แล้ว ในตอนใดตอนหนึ่ง

ใบเสมาหมายเลข 10

หมายเลขทะเบียน 227 / 2516

ขนาด สูง 197 เซนติเมตร กว้าง 81 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นที่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่บริเวณระเบียงของอาคารชั้นล่าง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพไม่สมบูรณ์ เหลืออยู่เพียงครึ่งเดียว องค์ประกอบของภาพที่ปรากฏเป็นรูปกลุ่มบุคคล และสัตว์ โดยมีบุคคล 5 คน สัตว์ 2 ชนิดคือช้างและนกแก้ว ทางด้านซ้ายสุดของใบเสมามีภาพเศียรช้าง ซึ่งน่าจะมีการใส่เครื่องประดับที่เศียรช้างนี้ด้วย ถัดมาทางขวามือเป็นภาพบุคคลประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไม้ โดยเท้าซ้ายจะวางบนอาสนะและพับงอเข้าหาตัว เท้าขวาจะวางห้อยลงกับพื้นหรือเหยียบพื้น บุคคลนี้ที่มีมือถือวัชระมือซ้ายวางเท้าอยู่บนหน้าขาซ้าย การแต่งกายสวมสิราภรณ์และมีเครื่องประดับตกแต่งค่อนข้างมาก ทั้งกำไลแขน สร้อยพระศอ เป็นต้น

ดังนั้นจึงน่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือกษัตริย์หรือเทพยดา ถัดไปจากรูปบุคคลนั่ง เป็นภาพนกแก้วตัวเล็ก ที่ยื่นเกาะอยู่บนฝ่ามือของรูปสตรีนางหนึ่ง ซึ่งด้านหลังของสตรีผู้นี้ปรากฏศิระของสตรีอีก 2 คน สตรีทั้ง 3 คนนั้น มีการแต่งกายที่มีเครื่องประดับศิราภรณ์ คุ่มหูและสร้อยคอ เป็นต้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่าสตรีทั้ง 3 น่าจะเป็นชนชั้นสูง หรือไม่ก็เป็นนางฟ้า

จากลักษณะขององค์ประกอบภาพที่ปรากฏอยู่ ทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่าไม่ใช่เป็นรูปเหตุการณ์พุทธประวัติ แต่น่าจะเป็นเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในชาดกมากกว่า

ใบเสมาหมายเลข 11

หมายเลขทะเบียน 2 / 2517

ขนาด สูง 197 เซนติเมตร กว้าง 81 เซนติเมตร หนา 24 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นที่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ชั้นล่างของอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพไม่สมบูรณ์ มีรอยหัก บริเวณมุมด้านขวาของใบเสมา ด้านล่างของใบเสมาแกะสลักภาพเป็นรูปกليبบัวหงายและเกสร ยาวไปตลอดแนวความกว้างของใบเสมา องค์ประกอบของภาพสลักบนใบเสมาประกอบด้วย 2 ตอน ตอนบนเป็นรูปบุคคล หมายถึงพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ใต้ต้นไม้ ด้านหลังพระเศียรมีรูปประภามณฑล คั่นกลางของภาพด้วยแนวต้นไม้ 2 ต้น ซึ่งอาจจะใช้แทนความหมายของป่า ถัดจากต้นไม้ลงไปจึงเป็นรูปของบุคคลนั่งเป็นวงกลมอยู่ 5 คน โดยมีรายละเอียดของท่าทางและการแต่งกายอยู่ในลักษณะเดียวกัน แต่เนื่องจากไม่ชัดเจนจึงไม่สามารถอธิบายได้

จากเรื่องราวของภาพที่ปรากฏ น่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติภายหลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว

ใบเสมาหมายเลข 12

หมายเลขทะเบียน 225 / 2516

ขนาด สูง 200 เซนติเมตร กว้าง 80 เซนติเมตร หนา 20 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่อาคารชั้นล่าง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพมีร่องรอยหักกลางค่อนข้างมากทางตอนล่างของใบเสมา องค์ประกอบของภาพทางตอนล่างของใบเสมาสลักเป็นรูปกليبบัวคว่ำบัวหงาย พร้อมทั้ง

แนวเส้นตั้ง ซึ่งหมายถึงเกสรบัวยาวไปตลอดแนวความกว้างของใบเสมา ภาพสลักที่ปรากฏอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนบนเป็นภาพกลุ่มบุคคล 5 คน โดยมีพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ ด้านหลังเป็นภาพโครงสร้างอาคารประเภทหลังคาและซุ้มประตู พระพุทธองค์ทรงครองจีวรห่มเฉียงประทับนั่งห้อยพระบาทลงบนพื้นทั้ง 2 ข้าง พระหัตถ์ขวาวางหงายบนพระชานุด้านขวาพระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนอาสนะ เบื้องหลังพระเศียรมีประภามณฑลปรากฏเป็นรัศมีโดยรอบ ถัดลงมาเป็นกลุ่มบุคคล ทางด้านซ้ายของภาพเป็นภาพบุคคลนั่งที่พื้น 2 คน การแต่งกายทรงเครื่องสูงอย่างกษัตริย์ สวมศิราภรณ์และเครื่องประดับ โดยเฉพาะบุคคลที่ 2 จากทางซ้ายจะเห็นได้ชัดเจน อาทิ ปกิริยาที่กำลังทำในภาพ คือ การแสดงความเคารพโดยการยกมือซ้ายไปแตะที่ข้อศอกขวา และน้อมศีรษะลง ถัดมาทางขวามือของภาพเป็นกลุ่มบุคคลรูปสตรี โดยคนแรกทางซ้ายมือสุดของภาพทำเป็นภาพสตรีกำลังน้อมศีรษะสยบไปรองรับที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธองค์ ถัดไปจะเป็นรูปสตรีอีกนางหนึ่ง และรูปบุคคลที่อยู่ทางขวาสุดของภาพดูเหมือนกำลังชี้ไปที่พระพุทธเจ้า ทางตอนล่างของภาพเป็นภาพแนวกำแพงเมืองและซุ้มประตูทางเข้าเมือง รูปบุคคลข้างละ 2 คน ที่กำลังแสดงความเคารพต่อพระพุทธองค์

จากลักษณะของภาพที่ปรากฏ คงเป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติในเหตุการณ์ภายหลังทรงตรัสรู้ ซึ่งในช่วงหนึ่งของเหตุการณ์พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปโปรดพุทธบิดาและพระนางยโสธรา ที่กรุงกบิลพัสดุ์

ใบเสมาหมายเลข 13

หมายเลขทะเบียน 35 / 2517

ขนาด สูง 157 เซนติเมตร กว้าง 55 เซนติเมตร หนา 13 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นเมืองเสมา บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงอยู่ที่บริเวณระเบียงของอาคารชั้นที่ 1 ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาหินแบบแผ่นหิน สภาพไม่สมบูรณ์ ท่อนบนหักหายไป องค์ประกอบของภาพที่ปรากฏเป็นภาพบุคคล 2 คน คนหนึ่งคือ พระพุทธเจ้าประทับนั่งใต้ต้นไม้ เบื้องหลังพระเศียรไม่มีประภามณฑล พระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวายกขึ้นเหนือพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระเพลา ด้านล่างของภาพในตำแหน่งที่ต่ำกว่าเป็นภาพสตรีกำลังนั่งคุกเข่าอยู่ที่พื้น มีประสานกันไว้ที่หน้าอก ซึ่งเป็นลักษณะการแสดงความเคารพของชาวอินเดีย โดยสตรีผู้นี้ก็นั่งอยู่ภายใต้ต้นไม้ใหญ่

จากลักษณะองค์ประกอบของภาพ ทำให้เราทราบได้ว่าภาพนี้เป็นภาพพุทธประวัติ ก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้

ใบเสมาหมายเลข 14

หมายเลขทะเบียน 41/2517

ขนาด สูง 176 เซนติเมตร กว้าง 76 เซนติเมตร หนา 24.5 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นที่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบันจัดแสดงไว้ที่อาคารเก็บใบเสมา

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ตอนล่างของใบเสมาสลักเป็นภาพกليبบัวหงายรองรับเสันตั้ง หมายถึงเกสรบัว ยาวไปตลอดแนวความกว้างของใบเสมา องค์ประกอบของภาพเป็นภาพกลุ่มบุคคล 3 คน โดยคนหนึ่งคือพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัวได้ต้นไม้วางพระหัตถ์สมาธิเพชร พระหัตถ์ขวายกขึ้นเหนือพระอุระเล็กน้อย สลักเป็นภาพบุคคล 2 คนนั่งเฝ้าพุทธองค์อยู่ โดยบุคคลทางขวามือของภาพ กำลังแสดงท่าเคารพโดยยกมือขวามาแตะที่ข้อศอกซ้าย ส่วนรายละเอียดอื่นๆ ไม่ชัดเจน

จากลักษณะองค์ประกอบของภาพที่ปรากฏ น่าจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว

ใบเสมาหมายเลข 15

หมายเลขทะเบียน 14/2517

ขนาด สูง 153 เซนติเมตร กว้าง 52 เซนติเมตร หนา 20 เซนติเมตร

ที่มา จากการขุดค้นเมืองโบราณบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

สถานที่จัดแสดง ปัจจุบัน จัดแสดงในโรงเก็บใบเสมา

ลักษณะโดยทั่วไป เป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน สภาพไม่ค่อยสมบูรณ์ ตอนล่างหักหายไป บางส่วนองค์ประกอบภาพเป็นบุคคลแต่งเครื่องทรงคล้ายกษัตริย์ สวมสิริภรณ์และเครื่องประดับประเภทตุ้มหู กำไลแขน รูปบุคคลอยู่ทางตอนบนมุมขวาของใบเสมา ทำท่ากำลังหามือ ขวามือถือดาบหักกริช ขนาดเล็ก มือซ้ายยื่นไปข้างหน้า องค์ประกอบภาพอื่นก็มีต้นไม้วัวไม้ และส่วนโครงสร้างอาคาร

จากภาพจะเห็นได้ว่า เป็นรูปที่ไม่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ดังนั้นจึงน่าจะเป็นเรื่องราวในชาดกต่าง ๆ

4.4 ประติมานวิทยากับการตีความภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 1

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา แล้วนำไปศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ทำให้ทราบว่าใบเสมาแผ่นนี้ พระยาศรีสุริยราชวงศ์ ได้ศึกษาและวินิจฉัยเรื่องที่ปรากฏบนภาพสลักใบเสมาแผ่นนี้ว่าเป็นเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นพระชาติสุดท้ายในทศชาติและเป็นมหาชาติที่ยิ่งใหญ่ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้าและตรัสรู้ในเวลาต่อมา

เวสสันดรชาดกเป็นนิบาตชาดกลำดับที่ 547 ในมหานิบาต ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตปิฎก เนื้อหาโดยย่อกล่าวถึง พระเวสสันดรเป็นโอรสของพระเจ้าสัณฺฑิยกับนางมัทรี ทรงฝึกฝนในการบริจาทานตั้งแต่เยาว์ เมื่อพระชนมายุครบ 16 พรรษา ก็ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรี มีพระราชโอรสและพระราชธิดานามชาลีและกัณหา เมื่อเมืองกลิงคราษฎร์เกิดทุกข์ภัย จึงส่งพราหมณ์มาทูลขอช้างปัจจัยกษेत्रซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมือง และสามารถบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล พระเวสสันดรทรงบริจาทให้ ทำให้ราษฎรเมืองสัณฺฑิยพากันโกรธเคือง จึงทูลขอให้พระเจ้าสัณฺฑิยทรงพิจารณาโทษให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง

พระเวสสันดร พระนางมัทรีและโอรสธิดา จึงเสด็จมุ่งสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญเพียร ทั้งสี่พระองค์ทรงบรรพชาเป็นดาบสรักษาศีล

ชูชกพราหมณ์เฒ่า ขอรานมาทั่วเมืองกาลิงครัฐ มีภรรยาสาวสวยนามอมิตตดา ซึ่งเป็นศรัทธาของชูชก จนเหล่าพราหมณ์อิจฉา จึงกล่าวว่าเสียคนนางจนเดือร้อน นางจึงขอให้ชูชกไปขอพระโอรสและพระธิดาจากพระเวสสันดรมาเป็นบริวาร ชูชกจึงเดินทางไปขอสองกุมารในเวลาที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้เพื่อไปถวายพระสวามี มีเทวดาแปลงกายเป็นเสื่อและสิงห์ขวางทางเสด็จมิให้กลับอาศรมได้ทันการ เพื่อพระเวสสันดรจะได้บำเพ็ญทานอันยิ่งคือ บุตรทาน เมื่อพระนางมัทรีกลับมาทราบเรื่องก็โศกเศร้านัก พระเวสสันดรจึงตรัสว่าบุตรทานนั้นเป็นสิ่งที่บำเพ็ญได้ยากนักเพื่อหวังโพธิญาณ นำปวงชนพ้นทุกข์ภัย พระนางมัทรีจึงร่วมอนุโมทนาด้วย

องค์อินทร์สถิตย์วิมานทรงทราบเหตุการณ์ จึงเกรงว่าต่อไปอาจจะมีผู้คิดร้ายขอพระนางมัทรีไปแล้วจะไม่มีผู้ใดปรนนิบัติพระเวสสันดร จึงแปลงเป็นพราหมณ์ตรัสขอพระราชทานพระนางมัทรี พระเวสสันดรทรงถวายให้ องค์อินทร์เห็นน้ำพระทัยอันเลิศล้ำจึงตรัสสรรเสริญทานบารมีพร้อมถวายองค์มัทรีคืนให้

ฝ่ายซุชกเดินทางรอนแรมในป่า นุดลากสองกุมารระหกระเหินถึงทางสองแพร่ง เทพจึงคลบันดาลให้เดินไปทางที่มุ่งสู่กรุงสัจจชัย ซุชกพาสองกุมารที่หน้าพระลาน พระเจ้าสัจจชัยจึงไถ่ตัวราชันด์ดาทั้งสอง ซุชกดีใจที่ได้ทรัพย์สินค่าไถ่มากมา ยจึงดื่มกินจนท้องแตกตาย

พระเจ้าสัจจชัยและพระนางมุสดีจึงเสด็จมารับพระราชโอรสและพระสุณิสากลับคืนสู่พระนครพร้อมกับพราหมณ์ทั้งแปด ได้นำช้างปัจจัยคเชนทร์มาคืน ต่อมาพระเวสสันดรขึ้นครองเมืองต่อจากพระบิดา นำสุขสู่ประชากรายกด้วยทศพิชราชธรรม (เอธิชชาเบท เลย์, 2524 : 71-79)

ภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ตีความหมายของภาพไว้ว่าภาพของบุคคลที่ดูคล้ายเป็นรูปเด็กสองคนนอนอยู่ทางตอนล่างของภาพนั้น น่าจะเป็นสองกุมารกันหาธิดาและชาติที่กำลังนอนหลับ ส่วนภาพบุคคลที่ประทับนั่งในท่าลิตดาสนะบนบัลลังก์แต่งกายทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ภายใต้ฉัตร คือ พระเวสสันดร ถัดมาเป็นรูปสตรีนั่งอยู่อาสนะที่ต่ำกว่า คือ พระนางมัทรี

การตีความเหตุการณ์ของภาพที่ปรากฏบนใบเสมาแผ่นนี้ เป็นเนื้อหาในเวสสันดรชาดกกัณฑ์หิมวันตฉันทนา ซึ่งเป็นกัณฑ์ 2 ในจำนวน 13 กัณฑ์ เหตุการณ์ในภาพสลักบนใบเสมาเป็นตอนที่พระเวสสันดรได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระนางมัทรีและทรงเจรจาความกันถึงเรื่องที่ชาวเมืองสีพีโกรธแค้นพระองค์และต้องการขับไล่พระองค์ออกจากเมืองด้วยเหตุที่ทรงพระราชทานช้างมงคลอันประเสริฐของนครสีพีให้กับพราหมณ์ 8 คน ที่มาจากแคว้นกาลิงครัฐ และในวันรุ่งขึ้นพระองค์มีพระประสงค์จัดให้สัตสดกมหาทาน (ช้างเจ็ดร้อย ม้าเจ็ดร้อย รถเจ็ดร้อย หูญิงเจ็ดร้อย โคนมเจ็ดร้อย ทาสชายเจ็ดร้อย ทาสหญิงเจ็ดร้อย) ก่อนที่จะเสด็จออกจากเมืองในวันที่สาม พระนางมัทรีเมื่อได้ฟังความก็มีความประสงค์จะขอตามเสด็จพร้อมด้วยพระราชบุตรทั้งสอง

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 2

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาแล้วนำไปศึกษาทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักที่บนใบเสมาแผ่นนี้เป็นเรื่องพุทธประวัติ เหตุการณ์ในภาพสลักนี้น่าจะเป็นตอนที่พระพุทธองค์ทรงพบกับโสถิตยพราหมณ์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังเสด็จกลับจากการลอยตาดของนางสุชาดาที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยระหว่างทางที่เสด็จกลับ ทรงเสด็จสวนทางกับคนตัดหญ้าผู้หนึ่งนามว่า โสถิตยพราหมณ์ซึ่งถือหญ้าคาจำนวน 8 กำ เมื่อโสถิตยพราหมณ์พบกับพระพุทธองค์ก็บังเกิดความเลื่อมใสได้ถวายหญ้าคาทั้ง 8 กำ ให้แก่พระพุทธองค์ และเมื่อพระพุทธองค์ทรงรับหญ้านั้นไว้แล้วได้เสด็จไปยังต้นศรีมหาโพธิ์ กระทำประทักษิณ 3 รอบ พิจารณาสถานที่ที่ประทับบำเพ็ญเพียรทรงพิจารณาเห็นว่า ด้านทิศบูรพาเป็นสถานที่อันเหมาะสม ทรงวางหญ้าคาทั้งแปดกำลง

ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านทิศบูรพา แล้วออกพระโอรสตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า “ถ้าอาตมานี้ ไซ้จะ ได้ตรัสรู้สรรพปัญญาแล้ว ขอให้รัตนบัลลังก์บังเกิดปรากฏในที่นี้”

ขณะนั้น รัตนบัลลังก์วชิราสนะก็ปรากฏตรงพระพักตร์เมื่อจบพระดำรัสสัตยาธิษฐาน ด้วยอำนาจบุญบารมีกนิหารที่ทรงสั่งสมมา อย่างน่าอัศจรรย์จากนั้นพระพุทธองค์ทรงประทับนั่ง บนรัตนบัลลังก์วชิราสนะ หันพระพักตร์สู่ทิศบูรพา ซึ่งมีแม่น้ำเนรัญชราอยู่ข้างหน้าประทับนั่งสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงพระสติมั่นเจริญอานาปานสติภาวนาแล้วทรงออกพระโอรสตั้งพระสัตยาธิษฐาน ว่า “ถ้ากมลสันดานของอาตมายังไม่พ้นจากอัสวกิเลสตามคุณคราบไคแม่เลือดและเนื้อเหือดแห้ง ไปเหลือแต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที่อาตมาจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้เลย” (พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์, 2544 : 73)

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 3

จากการศึกษาและพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาแล้วนำไปศึกษากับเอกสาร ต่างๆ ทำให้ทราบว่าใบเสมาแผ่นนี้คงไม่ใช่ภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ แต่น่าจะเป็นชาดกเรื่องพรหม นารถชาดก ซึ่งใบเสมาที่มีภาพสลักลักษณะเช่นเดียวกันนี้ พบอยู่อีกใบหนึ่งที่บ้านกุดโง้ง ตำบล หนองนาแซง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งใบเสมาที่บ้านกุดโง้งนี้ สุรัสวดี อิฐรัฐ ได้ทำการศึกษาศิลป ความภาพสลักที่ปรากฏว่าเป็นชาดกในเรื่องพรหมนารถชาดกเช่นกัน (สุรัสวดี อิฐรัฐ, 2521:220)

พรหมนารถชาดก เป็นชาดกในอันดับที่ 545 ในมหานิบาตปรากฏอยู่ในคัมภีร์จุทท นิกาย พระสุตันตปิฎก เนื้อเรื่องโดยย่อกล่าวถึง...กษัตริย์ผู้ตั้งมั่นในสุจริตธรรมแห่งเมืองมิถิรา ทรง พระนามว่าพระเจ้าอังคตติราชมีพระราชธิดาทรงพระนามว่าจุจราชกุมารี ทั้งสองพระองค์เฝ้าในการ บุญการกุศล บริจาคทานอยู่เนืองๆ ต่อมาภายหลังพระเจ้าอังคตติราชทรงหลงผิดเชื่อคำพราหมณ์ คุณชี วุกแห่งมัทททายวันว่า บาปบุญไม่มีโลกหน้าไม่มี ทุกคนเสมอภาคกันหมด ทานหรือผลทานย่อมไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจจะทำให้คนดีหรือคนชั่ว คนโง่เป็นผู้ให้ คนฉลาดเป็นผู้รับ จึงทรงเลิกสนพระ ทัย เลิกทำบุญทำทาน ทรงเพลิดเพลินอยู่แต่ความสุขเท่านั้น นางจุจราชกุมารีจะเฝ้ากราบทูลให้พระ ราชบิดาทรงเลิกจากการเห็นผิดเป็นชอบสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถทำให้พระเจ้าอังคตติราชพ้น จากมิจฉาทิฐิได้ นางจึงได้ตั้งสัตย์อธิษฐานให้เทพดา สมณชีพรามณ์ผู้อยู่ในธรรมและทั่วโลกบาลมา ช่วยพระบิดาให้หลุดจากมิจฉาทิฐิให้จงได้ พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพราหมณารถจึงแปลง เป็นนักบวชหาบสาแหรกประดับมุขอยู่บนพระอังสา เหาะลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคตติราช ซึ่งทรงถามว่า พระพรหมนารถมาจากไหน เหตุใดจึงมีฤทธิ์ พระพรหมนารถจึงทูลว่า พระองค์มา จากเทวโลก เพราะได้บำเพ็ญธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ธรรมะ ทมะ และจาคะ ไว้ในชาติก่อน ผล

บุญจึงส่งให้มีฤทธิในชาตินี้พระเจ้าอังคิราชทรงขอให้พระพรหมนารถบอกทางไปสวรรค์ พระพรหมนารถจึงได้แสดงธรรมถวายพระเจ้าอังคิราช พระองค์จึงสำนักพระทัยและละจากมิฉาทธิ มั่นอยู่ในสัมมาทิฐิปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรมต่อไป(เอธิชชาเบท เลย์,2524:58)

ภาพสลักบนใบเสมานี้ จากการศึกษาเปรียบเทียบกับภาพสลักใบเสมาที่บ้านกุดโจ่ง ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ มีลักษณะโดยรวมของภาพคล้ายกัน โดยสลักเป็นภาพบุคคลทรงเครื่องประดับทำผมแบบทรงชฎามงกุฏและแสดงกิริยากำลังยืนหาบของหรือสาแหรกอยู่ ซึ่งหากตีความภาพสลักดังกล่าวก็คงเป็นภาพสลักในตอนที่พระพรหมนารถแปลงเป็นนักบวชในรูป มนุษย์แสดงกิริยากำลังคอนหาบสาแหรกบนป่าทั้งสองข้าง โดยหวังว่าการแปลงเป็นฤทธิหรือ บรรพชิตในครั้งนี้ก็เพื่อที่จะเสด็จลงมาอยู่ที่ประทับของพระเจ้าอังคิราชเพื่อทรงแสดงธรรมในเรื่อง บาบบุญคุณโทษ

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 4

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาและจากการศึกษาจากเอกสารทำให้ทราบได้ว่าภาพดังกล่าวเป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์ซึ่งน่าจะเป็นตอนที่พญานาคมูจลินทร์ ปรากฏกายขึ้นมาป้องกันลมฝนให้ພພພพระพุทธองค์ โดยมีเรื่องปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

“ครั้นล่วง 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น เสด็จจากควงไม้ชปาณโคจร เข้าไปยังต้นไม้มูจลินท์ แล้วประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตตสุข ฌ ควงไม้มูจลินท์ ตลอด 7 วัน.

ครั้งนั้น เมฆใหญ่ในสมัยมิใช่ฤดูกาลตั้งขึ้นแล้ว ฝนตกพรำเจือด้วยลมหนาว ตลอด 7 วัน. ครั้งนั้น มูจลินทนาคราชออกจากที่อยู่ของตน ได้แหวควงพระกายพระผู้มีพระภาคด้วย ขนด 7 รอบ ได้แผ่พังพานใหญ่เหนือพระเศียรสถิตอยู่ด้วยหวังใจว่า ความหนาว ความร้อน อย่าเบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน อย่าเบียดเบียนพระผู้มีพระภาค.

ครั้นล่วง 7 วัน มูจลินทนาคราชรู้ว่า อากาศปลอดโปร่งปราศจากฝนแล้ว จึงคลายขนด จากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงรูปของตนเป็นเพศมาณพ ได้ยื่นประคองอัญชลิถวายมนัส การพระผู้มีพระภาค ทางเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้น ว่า ดังนี้:-

พุทธอุทานคาถา

ความสัจเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ มีธรรม
ปรากฏแล้ว เห็นอยู่ ความไม่พยายาม คือความ
สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความ
ปราศจากกำหนด คือความว่างกามทั้งหลาย
เสียได้ เป็นสุขในโลก การกำจัดอัสมิมานะ
เสียได้นั้นแล เป็นสุขอย่างยิ่ง.

มัจฉลินทกถา จบ” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง วินัย เล่ม 4 มหาวรรค ภาค
1, 2521 : 7)

การตีความเหตุการณ์ของภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่าง
ต่อเนื่อง คือตอนที่พญานาคขึ้นมาแผ่นพังพานปกคลุมพระพุทธรองค์และตอนพญานาคคลายขนด
ออกแล้วแปลงเป็นมานพน้อย ทั้งนี้ภาพที่สลักนั้นคงต้องการสื่อความหมายให้เห็นอย่างชัดเจน โดย
รูปบุคคลทางด้านขวาตอนล่างของภาพที่กำลังหมอบและพนมมืออยู่นั้นน่าจะหมายถึงพญานาค
มัจฉลินทร์ ภายหลังจากคลายขนดออกแล้วแปลงเป็นมานพน้อยเข้าไปถวายบังคมพระพุทธรองค์ ส่วน
รูปบุคคลซ้ายมือคงหมายถึงเทพหรือเทวดาที่มักจะเฝ้าภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 5

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาและจากการศึกษาจากเอกสาร ทำให้ทราบ
ได้ว่าภาพดังกล่าวน่าจะเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติของพระพุทธรองค์ซึ่งมีความน่าจะเป็นได้ 2 ตอน
คือตอนพระพุทธรองค์เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อทรงโปรดพุทธบิดาอันเป็นเรื่องในปริเฉทที่ 18
พิมพ์พิลาปปริวัตต์ และตอนโปรดพระเจ้าพิมพิสารในปริเฉทที่ 15 อรุณเวลคณปริวัตต์ สำหรับราย
ละเอียดของเหตุการณ์ในตอนโปรดพระเจ้าพิมพิสารนั้นเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นระหว่างที่พระพุท
ธองค์ประทับอยู่ที่ตำบลกยาสี จนเป็นที่พอใจในพระราชธยานุสัยแล้ว ทรงประสงค์ที่จะประดิษฐาน
พระศาสนาให้มั่นคง และทรงพระประสงค์ที่เปลื้องพระปฏิญญาณที่ประทานแก่พระเจ้าพิมพิสารใน
คราวเสด็จออกบรรพชาใหม่ๆ จึงพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ประทับ
พักอยู่ที่สวนลัญจิวัน อันเป็นที่รู้จักกันว่าสวนตาลหนุ่ม

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทราบการเสด็จมาสู่กรุงราชคฤห์ของพระบรมศาสดาแล้ว จึงเสด็จ
พร้อมด้วยข้าราชการมีพราหมณ์และคฤหบดีจำนวน 12 นหุตะ (12 หมื่น) ไปเฝ้าพระบรมศาสดา
ทรงกราบนมัสการและประทับนั่ง ณ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง ส่วนราชบริพารเหล่านั้นแสดง
อาการต่างๆ กันคือบางพวกถวายบังคม บางพวกเพียงกล่าวปราศรัย บางพวกเพียงแต่ประนมมือ บาง

พวกประกาศรายชื่อและโคตรของตน บางพวกก็นิ่งเฉยอยู่ เป็นต้น พวกบริวารเหล่านี้ต่างมีความสงสัยว่าระหว่างพระสมณโคดม กับท่านอุรุเวลกัสสปะ ใครเป็นศิษย์ใครเป็นอาจารย์กันแน่ ทั้งนี้ก็เพราะอุรุเวลกัสสปะเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง เป็นที่เคารพนับถือและมีศิษย์เป็นจำนวนมาก

พระพุทธองค์ทรงทราบวารจิตของบุคคลเหล่านี้เป็นอย่างดี ทรงมีพระประสงค์จะปลดเปลื้องความสงสัย จึงรับสั่งให้พระอุรุเวลกัสสปะประกาศให้ทราบถึงความที่ลัทธิดิมของตนไม่มีแก่นสาร ด้วยพระดำรัส

“ดูก่อนกัสสปะ ผู้อยู่ในอุรุเวลามานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ฟ่ายผอม เพราะกำลังพรต ท่านเห็นโทษในการบูชาเป็นอย่างไร จึงละการบูชานั้นตามลัทธิดิมของท่านเสียแล้วเล่า?”

พระอุรุเวลกัสสปะ ได้ฟังพุทธดำรัสแล้วก็ทราบถึงพุทธประสงค์ดี จึงน้อมนมัสการกราบทูลว่า-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การบูชาด้วยสิ่งหลายล้วนแต่มีความมุ่งหมายให้ได้มาซึ่งกามคุณ มีรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อันเป็นของร้อน บัดนี้ข้าพระองค์ได้รู้ชัดแล้วว่า ความรักใคร่พอใจในกามคุณ เหล่านั้นเป็นมลทิน ทำให้เศร้าหมองก่อให้เกิดกิเลสและความทุกข์ จึงได้ละทิ้งการบูชาไฟเช่นสรวงนั้นเสีย บัดนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นธรรมอันสงบระงับแล้ว พระเจ้าข้า”

เมื่อพระเถระกราบทูลดังนั้น ก็ขบคิดระลึกลงแทบพระบาทพระศาสดาประกาศว่า

“พระองค์ เป็นบรมครูของข้าพระพุทธเจ้าฯ เป็นสาวกของพระองค์”

ครั้นแล้ว พระเถระได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศสูงประมาณหนึ่งชั่วลำตาล แล้วลงมาราบแทบพระบาทพระศาสดา ประกาศตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำอย่างนี้สูงขึ้นไปตามลำดับถึง 7 ครั้งๆ สุดท้ายสูง 7 ชั่วลำตาล ทำลายความสงสัยของข้าราชการบริวารแห่งพระเจ้าพิมพิสารให้หมดสิ้นไป

ฝ่ายข้าราชการบริวารเมื่อได้เห็นและได้ฟังดังนั้น ต่างพากันดีใจหมดความสงสัยและน้อมใจสงบจิตฟังพระธรรมเทศนาโดยเคารพ พระบรมศาสดาทรงแสดงอนุปพิภพิกถาและอริยสัจสี่ในที่ประชุมนั้น เมื่อจบพระธรรมเทศนาพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร 11 นหุตะ ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ส่วนอีกหนึ่งนหุตะ ดำรงตนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ด้วยประการดังนี้

ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสาร 5 ประการ

เมื่อพระบรมศาสดาแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว พระเจ้าพิมพิสารได้กราบทูลความสมหวังของพระองค์ ที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ เมื่อครั้งยังเป็นชัศตยกุมารยังมีได้รับการอภิเษก 5 ประการคือ

1. ขอให้ข้าพเจ้าได้รับการอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธนี้

2. ขอให้พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เสด็จมายังแวงแคว้นของข้าพระองค์ ผู้ได้รับการอภิเษกแล้ว
3. ขอให้ข้าพเจ้าได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์พระองค์นั้น
4. ขอให้พระอรหันต์พระองค์นั้นแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า
5. ขอให้ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น

บัดนี้ ความปรารถนาของหม่อมฉันสำเร็จแล้วทุกประการ หม่อมฉันมีความเบิกบานใจในพระธรรมเทศนายังอีก ขอกราบอาราธนาพระองค์พร้อมทั้งหมู่ภิกษุสงฆ์สาวกเสด็จเข้าไปรับภัตตาหารที่พระราชานิเวศน์ ในวันพรุ่งนี้พระเจ้าข้า

เมื่อทรงทราบข่าว พระพุทธองค์ทรงรับอาราธนาด้วยคุณิภาพแล้วพระเจ้าพิมพิสารทรงถวายอภิเวท เสด็จลุกขึ้นกระทำประทักษิณสิ้นศกขีวารแล้ว พร้อมด้วยราชบริพารเสด็จกลับสู่พระนคร

สำหรับรายละเอียดของเหตุการณ์ตอนโปรดพุทธบิดาเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ ความมีอยู่ว่า ขณะที่พระบรมศาสดาเสด็จพุทธดำเนินเที่ยวภิกขาจารอยู่นั้น พระนางพิมพาราชเทวี ได้สดับเสียงโงยขานแข่งแข่งเช่นกัน จึงตรัสถามนางสนมกำนัลก็ได้ทราบความชัดเจนดีแล้ว จึงชวนพระราหุลโอรสเสด็จออกมาเฝ้าทูลพระเนตรคู่ที่สิหบัญชร แล้วแนะนำให้ทราบว่า พระสมณะที่กำลังเสด็จภิกขาจารนั้น คือพระบิดาของเจ้า แล้วได้ตรัสสรรเสริญพระบรมศาสดาเป็นอนเอกประการให้ราหุลโอรสฟัง จากนั้นได้เสด็จไปกราบทูลแด่พระเจ้าสุทโธทนะว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ บัดนี้พระราชบุตรของพระองค์ เสด็จโคจรบิณฑบาตตามลำดับถนนในพระนครนี้”

พระเจ้าสุทโธทนะทรงหวังไว้ว่าพระราชโอรสจะทรงพาพระภิกษุสงฆ์สาวกเข้ามารับอาหารบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ในเวลาเช้าวันนี้ เมื่อได้ทรงทราบเช่นนั้นก็ตกพระทัย รับเสด็จออกไปโดยด่วน ประทับยืนขวางตรงพระพักตร์พระบรมศาสดาแล้วตรัสว่า

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เหตุไฉนพระองค์จึงกระทำให้ข้าพเจ้า ได้รับความอับอายอัปยศ โดยการเที่ยวบิณฑบาตอย่างนี้ หรือพระองค์เข้าพระทัยว่าหม่อมฉันไม่สามารถจะอังคาสถวายอาหารแด่พระภิกษุมีประมาณเท่าไรพอลันได้โดยทั่วถึง”

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “ดูก่อนพระราชสมภารเจ้า อันการเที่ยวบิณฑบาตนี้เป็นจารีตประเพณีตถาคต”

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค จินชื่อนี้ชื่อว่ากษัตริย์สืบมาในสากยวงศ์นี้ จะมีกษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งซึ่งเที่ยวภิกขาจารเช่นนี้ที่ไหน ประเพณีของหม่อมฉันไม่เคยมีมาก่อน”

“คู่อ่อนพระราชสมภารเจ้า อันขัตติยวงศ์หรือสาकยวงศ์ มิใช่วงศ์ของตถาคตและของ สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งปวง จำเดิมแต่ตถาคตประสูติที่สวนลุมพินีจนถึงออกสู่มหาภิเนษกรรมออก บวชและกระทำทุกรกิริยา และบำเพ็ญเพียรทางจิตที่ได้รับศรีมหาโพธิ์ ได้บรรลุรูปเพนิวาสนุสสติ ญาณในยามตื่นและบรรลุทิพจักขุญาณในยามท่ามกลาง ตถาคตก็ยังประดิษฐานอยู่ในขัตติยสาक ยวงศ์อยู่มิได้ขาด แต่ต่อเมื่อดวงปัจฉิมยามได้พิจารณาปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม พอ เวลาใกล้รุ่งได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในกาลนั้นขัตติยสาकยวงศ์ก็ขาดลง ประดิษฐานอยู่ในพระ พุทธวงศ์ตั้งแต่นั้นมา เมื่อขัตติยวงศ์ของตถาคตสิ้นสุดลงแล้ว การเที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตจึงเป็นไป ตามจารีตประเพณีของพระพุทธเจ้า แม้พระภิกษุสงฆ์ก็ตามดำเนินตามสายพุทธวงศ์นี้”

ขณะที่ประทับยืนอยู่ในระหว่างหนทางนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา โปรดพระบิดา ด้วยพระคาถาภาษิตว่า

อตุตฺถิภูณฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย รมฺมํ สุจฺริตํ จเร
 รมฺมจฺริ สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ
 รมฺมํ จเร สุจฺริตํ น ตํ ทุจฺจริต จเร
 รมฺมจฺริ สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จาติ

ซึ่งแปลสรุปใจความว่า “บุคคลใด มิได้ประมาทในความเพียร อุตสาหะประพฤติน ในสุจริตธรรม ไม่ประพฤตินในทุจริตธรรม บุคคลผู้นั้น ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระพุทธบิดาดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล จากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะทรงรับบาตรจากพระหัตถ์พระศาสดา กราบพูลอาราธนาเสด็จเข้าสู่พระราชานิเวศน์พร้อมด้วยหมู่ ภิกษุสงฆ์บริวาร ทรงถวายอาหารบิณฑบาตอันประณีต

ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีพร้อมด้วยพระสนมทั้งหลาย เสด็จมาเฝ้า พระบรมศาสดา เว้นแต่พระนางพิมพาราชเทวีมิได้เสด็จมาเฝ้าพระสัพพัญญู

ในวันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาเสด็จเข้าไปรับอาหารบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์เป็นวันที่ สองหลังเสร็จภัตกิจแล้วทรงแสดงธรรมโปรดพระนางมหาปชาบดีและพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อจบ พระธรรมเทศนา พระนางมหาปชาบดีทรงบรรลุโศคาปัตติผล ส่วนพระพุทธบิดาทรงบรรลุ พระสกทาคามี

การตีความเหตุการณ์ของภาพสลักบนใบเสมา จากลักษณะขององค์ประกอบภาพที่ ปรากฏบนใบเสมาทำให้เราทราบได้แต่เพียงว่าเป็นเหตุการณ์ที่มีชนชั้นสูงซึ่งน่าจะเป็นกษัตริย์กำลัง เข้าเฝ้าและแสดงความเคารพต่อพระพุทธองค์พร้อมด้วยผู้ติดตาม ซึ่งน่าจะเป็นเสนาอำมาตย์แต่ถ้า ลองพิจารณาในรายละเอียดของรูปบุคคลที่ว่าจะจะเป็นเสนาอำมาตย์นั้นจะแสดงให้เห็นถึงความไม่ สงบนิ่งเท่าที่ควร แต่กลับแสดงอาการคล้ายกับสงสัยและมองมายังกษัตริย์ ซึ่งถ้าหากพิจารณาจากจุด

นี่ก็น่าจะสัมพันธ์กับเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสารมากกว่า เพราะในเหตุการณ์นั้น กล่าวไว้ว่า “...หลังจากพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบนมัสการพระพุทธองค์แล้วประทับใจที่อันควรแล้ว ส่วนข้าราชการบริพารนั้น แสดงอาการต่างๆ คือบางพวกถวายบังคม บางพวกกล่าวปราศรัย บางพวกพนมมือ...” ซึ่งล้วนแต่เป็นอาการแสดงความสงสัยว่าระหว่างพระสมณโคดมกับอูรุเวลกัสสปะใครเป็นศิษย์ใครเป็นอาจารย์...” ส่วนเหตุการณ์ตอนโปรดพุทธบิดานั้นก็น่าจะเป็นเรื่องราวที่สัมพันธ์กับภาพสลักได้เช่นกัน หากพิจารณาโดยภาพรวมแต่ถ้าหากพิจารณาในรายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้นี้จะมีบางช่วงกล่าวไว้ว่า.. เมื่อพระสุทโชนะทรงทราบเช่นนั้นก็ตกพระทัยรีบเสด็จออกโดยเร็วและประทับยืนขวางหน้าพระพักตร์ของพระพุทธองค์...” (พระครูถนัดคุณวิวัฒน์, 2544 : 158-160) จากเหตุการณ์ที่ยกมาดังกล่าวพอที่จะทำให้เกิดภาพที่ชัดเจนและค่อนข้างแตกต่างกันอย่างมาก ระหว่างความสัมพันธ์ของทั้งสองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาในรายละเอียดของภาพและเหตุการณ์ทั้ง 2 เหตุการณ์ ดูเหมือนว่าเหตุการณ์ตอนโปรดพระเจ้าพิมพิสารนั้นน่าจะเหมาะสมกับไบเซมาที่เราากำลังศึกษาในขณะนี้

การตีความภาพและวินิจฉัยภาพไบเซมาหมายเลข 6

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนไบเซมาและจากการศึกษาเอกสารต่างๆ ทำให้ทราบได้ว่าภาพดังกล่าวคือเรื่องราวในพุทธประวัติของพระพุทธองค์ โดยน่าจะเป็นเหตุการณ์ตอนที่ราหูหลุมารของขุมทรัพย์ทั้ง 4 จากพุทธบิดา ปรากฏเรื่องในพระไตรปิฎก ดังนี้

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระนครราชคฤห์ ตามพระพุทธานุชากรรมแล้วเสด็จจาริกไปทางพระนครกบิลพัสดุ์ เสด็จเที่ยวจาริกโดยลำดับถึงพระนครกบิลพัสดุ์แล้ว.

ทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ สักกชนบทนั้น.

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรจีวร เสด็จพระพุทธดำเนินไปสู่พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสุทโชนทศกถะ ครั้นแล้วประทับนั่งเหนือพระพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดถวาย.

ครั้งนั้นพระเทวีราหูหลุมารดา ได้มีพระเสาวนีย์แก่ราหูหลุมารว่า ดูกรราหู หลุมาร พระสมณะนั้นเป็นบิดาของเจ้า เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์มรดกต่อพระองค์ จิงราหูหลุมารเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

ครั้นถึงแล้วได้ประทับยืนเบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค พลังกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะพระฉายาของพระองค์เป็นสุข. ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จอุฎฐาการจากพระพุทธอาสน์แล้วกลับไป จิงราหูหลุมารได้ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องหลังๆ พลังทูลขอว่า ข้าแต่พระ

สมณะขอได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน ข้าแต่พระสมณะ ขอได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมารับสั่งว่า ดูกรสารีบุตร ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้ราหูลกุมารบวช.” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง วินัย เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1, 2521 : 118)

การตีความเหตุการณ์ในภาพสลักบนใบเสมา จากลักษณะองค์ประกอบภาพโดยรวมทำให้เราสามารถตีความได้ว่าน่าจะเป็นภาพของราหูลกุมารทูลขอขุมทรัพย์ทั้ง 4 โดยรูปบุคคลทางซ้ายนั้นน่าจะหมายถึงโอรสราหู ส่วนรูปทางขวาคงเป็นรูปพระพุทธเจ้าขณะทรงแสดงธรรม

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 7

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาแล้วนำไปศึกษาจากเอกสารต่างๆ ทำให้ทราบว่าใบเสมาแผ่นนี้ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้เคยทำการศึกษาและวินิจฉัยภาพสลักบนใบเสมาแผ่นดังกล่าวไว้แล้ว ว่าเป็นเรื่องมโหสถชาดก ซึ่งเป็นนิบาตชาดกในลำดับที่ 542 ในมหาชาตินิบาตชาดก ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาโดยย่อกล่าวถึง...มโหสถ เป็นนักปราชญ์ประจำราชสำนักพระเจ้าวิเทโหราชกษัตริย์ กรุงมิลินาเมื่อพระเจ้าจุลนีซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ชอบล่าเมืองขึ้น ออกอุบายว่าทรงยินดีที่จะถวายพระธิดาแก่พระเจ้าวิเทโหราชเพื่อที่จะลวงพระเจ้าวิเทโหราชให้หลงกลเสด็จไปอุดรปัญจาณครและถูกล้อมจับมโหสถก็แก้สถานการณ์ได้ทั้งหมดจนพระเจ้าวิเทโหราชได้เข้าพิธีอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาแห่งพระเจ้าจุลนี แล้งส่งกลับพระนครโดยปลอดภัย พร้อมกับเชิญพระมเหสี พระราชโอรสองค์เล็กและพระชนนีของเจ้าจุลนีไปเป็นตัวประกัน ในที่สุดพระเจ้าจุลนีต้องยอมแพ้แก่มโหสถกระทำสัตย์สาบานจะไม่ทำอันตรายซึ่งกันและกันอีก (เอลิซซาเบท เลย์, 2544 : 54-58) สำหรับภาพสลักของใบเสมานี้ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้อธิบายความของภาพไว้ว่าเป็นภาพเหตุการณ์ตอนแก่นเล่ห์กรรมของแก้วตดพรหมณ์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามเมื่อพระเจ้าจุลนีพรมทัตยกทัพมาล้อมกรุงมิลินา โดยความในตอนนี้มีอยู่ว่าแก้วตดพรหมณ์บัณฑิตของพระเจ้าจุลนีพรมทัตจะใช้วิธีเล่ห์กรรมยุทธเป็นอุบายในการยึดนครมิลินาของพระเจ้าวิเทโห โดยวิธีนี้บัณฑิตของทั้งสองพระนครต้องอยู่ในที่เดียวกัน โดยบัณฑิตทั้งสองเมื่อมาอยู่ที่นี่บัณฑิตผู้ใดไหว้ก่อนบัณฑิตนั้นจะแพ้ จากเนื้อเรื่องในเหตุการณ์ตอนแก้เล่ห์กรรมยุทธ์ของแก้วตดพรหมณ์ซึ่ง ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ใช้สำหรับตีความภาพบนใบเสมาดังกล่าวนี้ เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับภาพที่ปรากฏซึ่งหากพิจารณาแล้วอาจจะสัมพันธ์กันในบางเรื่อง ทั้งนี้เพราะในเหตุการณ์ในตอนแก้เล่ห์กรรมยุทธ์นี้ บัณฑิตมโหสถจะต้องอยู่ในอากัปกิริยายืนขณะเดียวกันแก้วตดพรหมณ์จะต้อง

เป็นฝ่ายโค้งตัวหรือก้มต่ำลงไปเก็บรัตนมณีซึ่งมีโอสถใช้เป็นอุบายหลอกแก้วัดต์พราหมณ์ นอกจากนี้ยังเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลางสนามรบ ระหว่างสองฝ่ายแต่ภาพที่ปรากฏบนใบเสมาเป็นเพียงภาพของบุคคล 5 คน สามคนทางขวามือของภาพ ส่วนทางซ้ายมือของภาพเป็นรูปบุคคลอีก 1 คน กำลังนั่งอยู่แสดงท่าทางทำความเคารพ โดยทั้ง 4 คนนี้จะยกมือขวามาจับที่ต้นแขนซ้าย ส่วนทางตอนล่างของภาพบุคคลที่อยู่ทางขวามือสุดจะเห็นว่ามียักษ์ณะคล้ายภาพบุคคล กำลังก้มหัวลงมาที่ปลายเท้าของรูปคนที่ 2 จากขวามือและบุคคลคนนี้จะดูเหมือนกำลังแสดงอาการเหยียดปลายเท้าไปให้คนที่สองจับส่งด้านหลังก็เป็นภาพที่น่าจะสื่อให้เห็นถึงความเป็นบ้านเมืองมากกว่าการเป็นฉากของสภาพสงคราม อย่างไรก็ตาม یریก็ดีจากการศึกษาเพิ่มเติมในเนื้อหาของมโอสถชาดกก็ยังไม่สามารถหาคำอธิบายของเหตุการณ์ในภาพได้ใกล้เคียงมากว่านี้ ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าภาพที่จำหลักขึ้นนั้นน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่องก็เป็นได้

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 8

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาและจากการศึกษาเอกสารทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักบนใบเสมานี้ น่าจะเป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์ โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภาพสลัก น่าจะเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ทรงพบกับองคฤมาล ซึ่งเรื่องราวในพุทธประวัติตอนนี้มีกล่าวไว้ว่า ...ในสมัยหนึ่ง เมื่อ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตุวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรชื่อว่าองคฤมาล เป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจมั่นในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคฤมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นแล้วในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคฤมาลโจรชุมนุมอยู่ พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชวานาที่เดินทางได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคฤมาลโจรชุมนุมอยู่ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้น ที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคฤมาลเป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคฤมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี ลี่สิบคนก็ดี ช่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บุรุษผู้นั้นก็ยัง

ถึงความพินาศ เพราะมือขององคุลิมาลโจร เมื่อคนพวกนั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรง
นิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว

แม้ครั้งที่สอง พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปลูสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมา ได้กราบทูลพระ
ผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่า
มือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่
ให้เป็นบ้านข้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมข้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทข้าง เขาเช่นฆ่าพวก
มนุษย์แล้วเอานิ้วมีรอยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี
สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ถึงถึงความพินาศ
เพราะมือขององคุลิมาล ดังนี้ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว

แม้ครั้งที่สาม พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปลูสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมา ได้กราบทูลพระ
ผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้ำ มีฝ่า
มือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่
ให้เป็นบ้านข้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมข้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทข้าง เขาเช่นฆ่าพวก
มนุษย์แล้วเอานิ้วมีรอยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี
สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ถึงถึงความพินาศ
เพราะมือขององคุลิมาล ดังนี้ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว

องคุลิมาลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้วเขาได้มีความดำริว่า น่า
อัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลย พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ก็ยังต้องรวม
เป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บุรุษพวกนั้นยังถึงความพินาศเพราะมือเรา เออก็สมณะนี้ผู้เดียว ไม่มี
เพื่อนชรอยจะมาข่ม ถ้ากระไร เราพึงปลงสมณะเสียจากชีวิตเถิด ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรถือดาบและ
โล่ห์ผูกสอดแล่งธนู ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางประประภูฏางค์ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรง
บันดลอิทธิทธิสังขาร โดยประการที่องคุลิมาลโจรจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาค
เสด็จไปตามปกติฯ

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลยด้วยว่าเมื่อก่อน
แม้ช้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งตามจับได้ แต่เราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่
อาจทันสมณะนี้ซึ่งเดินไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกะพระผู้มีพระภาคว่า จงหยุดก่อนสมณะ
จงหยุดก่อนสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่า จงหยุดเถิดฯ

องคุลิมาลโจรละเพศ

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรดำริว่า

“สมณสาขบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณะรูปนี้เดินไปอยู่เที่ยว กลับพูดว่าเราหยุดแล้วองคฺลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด ถ้ากระไร เราพึงถามสมณะรูปนี้เถิด”

ครั้งนั้น องคฺลิมาลโจร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถา ความว่า

“ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยังกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ยังกล่าวกะ ข้าพเจ้าผู้หยุดแล้วว่าไม่หยุด ดูกรสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ดูกรองคฺลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวจในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด”

องคฺลิมาล โจรทูลว่า

“ดูกรสมณะ ท่านอันเทวดามนุษย์บูชาแล้ว แสงวาทคุณอันยิ่งใหญ่ มาถึงป่าใหญ่เพื่อจะ สงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพตฺติละบาป เพราะพึงคาถาอันประกอบด้วย ธรรมของท่าน”

องคฺลิมาล โจรกล่าวดังนี้แล้ว ได้ทิ้งดาบและอาวุธลงในเหวลึกมีหน้าผาชัน องคฺลิมาล โจร ได้ถวายบังคมพระบาท

องคฺลิมาลสูตร

พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า ทั้งสองของพระสุคต แล้วได้ทูลขอบรรพชากะพระสุคต ณ ที่นั่นเอง ก็แลพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสงวาทคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของ โลกกับเทวโลก ได้ตรัสกะองคฺลิมาลโจรในเวลานั้นว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด อันนี้แหละเป็นภิกษุ ภาวะขององคฺลิมาลโจรนั้น ดังนี้ฯ

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคมีพระองคฺลิมาลเป็นปัจฉิมสมณะ เสด็จจาริกไปทางพระนคร สาวตฺถิ เสด็จจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงพระนครสาวตฺถิแล้วฯ (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับ หลวง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1, 2521 : 7)

การตีความเหตุการณ์ในภาพสลักบนใบเสมา กล่าวได้ว่ารูปบุคคลที่กำลังยืนถือดาบด้วย มือข้างซ้ายและถือโล่ด้วยมือข้างขวานั้นคงจะหมายถึงองคฺลิมาล ส่วนทางด้านซ้ายของภาพก็คือ พระพุทธองค์ที่ได้มากับองคฺลิมาล

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 9

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาแล้วนำไปศึกษาจากเอกสารต่างๆ ทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักบนใบเสมานี้เป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์และน่าจะเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระอินทร์ทรงถวายผลสมอทิพย์ ซึ่งเหตุการณ์ตอนนี้จะอยู่ในปริจเจทที่ 11 โภธิสภาพัญญูปริวัตต์ (ตรัสรู้) เป็นเรื่องราวภายหลังจากที่พระองค์ทรงตรัสรู้และประทับในที่สัตตมหาสถานเพื่อทรงเสวย วิมุติสุข ราชายตนะ

เมื่อครบกำหนด 7 วันแล้ว จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปยังต้นเกตอันได้นามว่า “ราชายตนะ” ซึ่งอยู่ทางด้านทักษิณแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุติสุข ณ ที่นี้เป็นสัปดาห์สุดท้าย เมื่อครบกำหนดแล้ว พระองค์ทรงออกจากสมาธิและประทับอยู่ ณ ที่นั้น

ขณะนั้นสมเด็จพระอมรินทราบหาราชทรงมีดำริว่า "พระผู้มีพระภาคตั้งแต่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว ประทับเสวยวิมุติสุขในสถานที่ 7 แห่งๆ ละ 7 วัน สิริรวมเป็น 49 วันถึงวันนี้ พระองค์มิได้เสวยพระกระยาหารและถ่ายพระบังคนเลย สมควรที่พระองค์จะเสวยพระกระยาหารและถ่ายพระบังคน" จึงนำผลสมออันเป็นทิพย์โอสถลงมาจากเทวโลกน้อมเข้าไปถวาย

พระพุทธองค์ทรงรับผลสมอทิมานั้นมาเสวยแล้ว ทรงทำสรีริกึ่งลงพระบังคน แล้วทำวสหัสสนัยน์ ก็อยู่ปฏิบัติพระพุทธองค์ด้วยกิจต่างๆ มีถวายน้ำบัววนพระโอษฐ์ เป็นต้น (พระครูภัทรญาณ สิริวิวัฒน์, 2544 : 90)

การตีความภาพสลักบนใบเสมา บุคคลที่อยู่ทางเบื้องซ้ายเป็นบุคคลที่ทรงเครื่องแต่งกายอย่างกษัตริย์หรือเทวดา ในพระหัตถ์ขวาดำถือวัตถุรูปทรงกลม ซึ่งน่าจะตีความได้ว่าหมายถึงพระอินทร์ทรงกำลังถวายผลสมอให้กับพระพุทธองค์ที่ทรงประทับยืนอยู่ทางขวา

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 10

จากการพิจารณาภาพที่ปรากฏบนใบเสมาและจากการศึกษาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักบนใบเสมานี้ได้เคยมีผู้ทำการศึกษาไว้แล้ว โดยพรพรรณ เลหาสิรินาด และสุทธิลักษณ์ ไชยสุทธิ โดยตีความภาพดังกล่าวว่าเป็นภาพจากชาดกเรื่องกุลวกชาดก เป็นชาดกในลำดับที่ 31 ในเอกนิบาตชาดกในคัมภีร์จุททกนิคาย พระสุตันตปิฎก มีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

ใบเสมาแผ่นที่ 139 ใบเสมานี้มีภาพสลักรูปบุคคลประทับใต้ต้นไม้ในท่าสูขาสนะ (เท้าขวางอพับวางบนอาสนะ เท้าซ้ายเหยียบที่พื้น) มีขอชาติวัชระ และมีข้างอยู่ด้านขวา ด้านซ้ายมือมีภาพบุคคลเป็นสตรีสามนาง นางหนึ่งมีนกอยู่ที่มือขวา จากสภาพสลักดังกล่าว พรพรรณ เลหาสิริ

นาถ และสุทธิลักษณ์ ไชยสุต (2527 : 380) ตีความว่าเป็นเรื่องราวในชาดกเรื่อง "กุตลาชชาดก" ตอน พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นท้าวสักกอินทรเทวราช พระองค์ได้เกิดในตระกูลใหญ่มีนามว่า มาฆะมานพ ได้ภรรยาตระกูลเสมอกันคือ นางสุธรรมา สุจิตรา สุนันทา และสุชาดา สามนางแรกเป็นคนใจบุญมักชอบทำบุญร่วมกับสามีเสมอ ซึ่งผิดกับนางสุชาดาที่ไม่ชอบทำบุญเลย เพราะนางไม่เชื่อในผลบุญกุศลเมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีพได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นางสุธรรมาก็มาจุติพร้อมกับเกิดเทวสภาใหญ่ 500 โยชน์ นางสุจิตราจุติพร้อมกับเกิดสวนจิตรลดา และนางสุนันทามาจุติพร้อมกับเกิดสระโบกษรณีชื่อนันทา แต่นางสุชาดากลับได้ไปเกิดเป็นนกกกระยางที่ห้วยในป่าแห่งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะนางไม่ได้สร้างบุญกุศลไว้นั่นเอง พระอินทร์ทรงระลึกถึงนางสุชาดาว่าไปเกิดในที่ใด ครั้นรู้ว่านางอยู่ที่ใดจึงเสด็จไปหาแล้วจึงพามาเทวโลก เพื่อให้นางสุชาดาเห็นผลบุญที่นางทั้งสามได้ทำไว้ เพื่อจะสอนให้นางสุชาดาเป็นคนใจบุญหมั่นทำบุญกุศลโดยการรักษาศีลห้า และให้เลิกกินเฉพาะปลาที่ตายแล้ว จึงพานางนกกกลับมาที่เดิม เมื่อนางนกกตายก็ไปเกิดในเรือนช่างหม้อ แล้วไปเกิดเป็นธิดาจอมอสูรเวปจิตติ ด้วยผลบุญที่นางทำไว้จึงได้เกิดเป็นหญิงรูปงาม และได้เป็นมเหสีของพระอินทร์ในที่สุด

การตีความหมายภาพสลักบนใบเสมา รูปบุคคลบุรุษที่นั่งอยู่ตอนกลางของใบเสมาในท่าสุขาสนะ (เท้าขวางอพับวางบนอาสนะเท้าซ้ายเหยียบที่พื้น) คงหมายถึงท้าวสักกอินทรเทวราช ส่วนรูปบุคคลอีก 3 รูป อยู่ทางขวานั้นเป็นรูปสตรีน่าจะหมายถึงนางทั้ง 3 คือ นางสุชาดา นางสุจิตรา และนางสุนันทา ส่วนรูปเศียรช้างที่อยู่ทางด้านซ้ายนั้นคงหมายถึงช้างเอราวัณ พาหนะของพระอินทร์

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 11

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาและศึกษาจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักนี้เป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์ โดยน่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการตรัสรู้ ตอนที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อทรงโปรดปฐมเทศนาแก่ ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 โดยมีเรื่องปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เสด็จเข้าไปทางสำนักพระปัญจวัคคีย์. พระปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระผู้มีพระภาค เสด็จมาแต่ไกล แล้วได้นัดหมายกันและกันว่า ท่านทั้งหลาย พระสมณะโคดมนี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงอภิวาท ไม่พึงลุกขึ้นต้อนรับพระองค์ ไม่พึงรับบาตรจีวรของพระองค์ แต่พึงวางอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารธนา ก็จักประทับนั่ง.

ครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปถึงพระปัญจวัคคีย์ พระปัญจวัคคีย์นั้นไม่ตั้งอยู่ในกตिकाของตน ต่างลุกขึ้นต้อนรับพระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งรับบาตรจีวรของพระผู้มีพระภาครูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งจัดหาน้ำล้างพระบาท รูปหนึ่งจัดตั้งตั้งรองพระบาท รูปหนึ่งนำกระเบื้องเช็ดพระบาทเข้าไปถวาย พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนอาสนะ ที่พระปัญจวัคคีย์จัดถวาย แล้วทรงล้างพระบาท.

ฝ่ายพระปัญจวัคคีย์เรียกพระผู้มีพระภาคโดยระบุนาม และใช้คำว่า "อาวุโส" เมื่อพระปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้ามพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าเรียกตลาคตโดยระบุนาม และอย่าใช้คำว่า "อาวุโส" ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตลาคตเป็นอรหัตต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่ช้าสักเท่าไร จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พระปัญจวัคคีย์ได้ทูลค้ำพระผู้มีพระภาคว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจரியานัน แม้ด้วยปฏิปทานัน แม้ด้วยทุกกรกิริยานัน พระองค์ก็ยังไม่ได้บรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นพิเศษอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ ก็บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นพิเศษอย่างประเสริฐ อย่างสามารถได้เล่า.

เมื่อพระปัญจวัคคีย์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตลาคตไม่ใช่เป็นคนมักมาก ไม่ได้เป็นคนคลายความเพียร ไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตลาคตเป็นอรหัตต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวโสตสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอปฏิบัติอยู่ตามที่เราสั่งสอนแล้วไม่ช้าสักเท่าไร จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

แม้ครั้งที่สอง พระปัญจวัคคีย์ได้ทูลค้ำพระผู้มีพระภาคว่า ...

แม้ครั้งที่สอง พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสว่า ...

แม้ครั้งที่สาม พระปัญจวัคคีย์ได้ทูลค้ำพระผู้มีพระภาคว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจரியานัน แม้ด้วยปฏิปทานัน แม้ด้วยทุกกรกิริยานัน พระองค์ก็ยังไม่ได้บรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ความเห็นพิเศษอย่างประเสริฐ อย่างสามารถ ก็บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นความรู้ ความเห็นพิเศษอย่างประเสริฐ อย่างสามารถได้เล่า.

เมื่อพระปัญจวัคคีย์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอยังจำได้หรือว่า ถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อน แต่กาลนี้.

พระปัญจวัคคีย์กราบทูลว่า คำนี้ไม่เคยได้ฟังเลย พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบพวกเธอจงเงี้ยวโศกสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จักแสดงธรรม พวกเธอปฏิบัติอยู่ตามที่ เราสั่งสอนแล้ว ไม่ช้าสักเท่าไร จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่ กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองใน ปัจจุบันเข้าถึงอยู่. พระผู้มีพระภาคทรงสามารถให้พระปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้ว.

ลำดับนั้นพระปัญจวัคคีย์ ได้ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี้ยวโศกสดับ ตั้งจิตเพ็ญรู้อยิ่ง.

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ปฐมเทศนา

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ

การประกอบคนให้พัวพันด้วยกำมุงในกำมุงทั้งหลาย เป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุลฺลชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ 1

การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน เป็นความลำบาก ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ 1

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น นั่นตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิปทาสายกลางที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น เป็นไฉน?

ปฏิปทาสายกลางนั้น ได้แก่เกอริยมรรค มีองค์ 8 นี้แหละ คือปัญญาอันเห็นชอบ 1 ความดำริชอบ 1 เจรจาชอบ 1 การงานชอบ 1 เลี้ยงชีวิตชอบ 1 พยายามชอบ 1 ระลึกชอบ 1 ตั้งจิตชอบ 1

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือปฏิปทาสายกลางนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน.” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง วินัย เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1, 2521 : 16)

การตีความของภาพสลักที่ปรากฏ ภาพบุคคลที่พบตอนล่างของใบเสมาทั้ง 5 คน นั้นคงจะหมายถึงปัญจวัคคีย์ซึ่งอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันส่วนด้านบนเป็นภาพของพระพุทธองค์ทรง

ประทับนั่งยกมือเสมอพระอุระ ทางด้านขวามือมีรูปบุคคลกำลังนั่งพนมมือ ซึ่งอาจหมายถึงเทวดาที่มากอยรับใช้ดูแลพระพุทธรองค์

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 12

จากการพิจารณาภาพสลักบนใบเสมาและจากการศึกษาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบได้ว่าใบเสมาแผ่นนี้เป็นที่รู้จักกันคืออย่างแพร่หลายและเคยมีนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะหลายท่านทำการศึกษาเกี่ยวกับความหมายของใบเสมาแผ่นนี้ไว้ว่าเป็นเรื่องพุทธประวัติเป็นเหตุการณ์ในตอนที่พระพุทธรองค์เสด็จกลับมายังเมืองกบิลพัสดุ์ เพื่อเทศนาโปรดแก่พุทธบิดาและสากยวงส์ โดยภาพที่ปรากฏอยู่บนแผ่นเสมานี้เป็นเหตุการณ์ตอนที่ทรงโปรดเทศนาแก่พระนางพิมพา เรื่องพระพุทธรประวัติในตอนนี้อยู่ในปริจเฉทที่ 17 กบิลวัตตคฺคณปริวัตต์ มีเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสบอกแก่พระอัครสาวกทั้งสองดังนี้แล้ว เสด็จไปยังปราสาทของพระนางพิมพา ประทับนั่งบนอาสนะอันวิจิตรงดงามยิ่งฝ่ายนางพระสนมกำนัลได้เห็นพระพุทธรองค์เสด็จมาประทับ ณ ที่นั้น จึงรีบไปกราบทูลแก่พระนางพิมพาว่า

“ข้าแต่พระแม่เจ้า บัดนี้ พระสิทธัตถะราชสวามีของพระแม่เจ้า ได้เสด็จมาประทับภายในปราสาทของพระแม่เจ้าแล้ว”

เมื่อพระนางได้สดับดังนั้นดังนั้นก็เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ พลังจูงหัตถ์พระราหุลกุมารออกจากสถานที่ประทับ พอมาถึงสถานที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่ พระนางปรารถนาจะทอดพระเนตรพระราชสวามีให้เต็มพระเนตรพอเห็นพระชินสีห์พระบิดาของพระราหุลกุมาร น้ำพระอัสสุชลนัยน์ก็ไหลหลั่งดังกระแสนินธุ์ที่ มีอาจจะทัศนากการพระพักตร์ของพระราชสวามีได้ พระนางจึงตรัสพิโรธรำพันตัดพ้อต่อว่าน้ำพระเนตรที่หลั่งลงมา ว่า

“โธ่อนิจจาน้ำตาเอ๋ย กระไรเลยซึ่งไม่เวทนาไม่มีความเมตตาปราณี จะขอโอกาสเพียงเพ่งดูพักตร์พระสวามีให้เต็มพระเนตรก็ไม่ใคร่จะได้แก่ลี้ภัยหลั่งพร้งพรูไปไม่หยุดยั้งปิดบังเสียซึ่งทัศนวิสัย มิให้เขยชมพระรูปอันอุดมศิริวิลาส เราให้โอกาสแก่เจ้าหลังไหลลื่นกาลช้านานนับได้ถึงแปดปี ยังไม่พอแก่โศกาครุทเวทหรือประการใด นี้เจ้าจะก่อกรรมทำเวรแก่เราหรือโจน จึงแก่ลี้ภัยหลั่งไม่ขาดสายวายจะนี้”

เมื่อพระนางตรัสบริภาษอัสสุชลธาราดังนี้แล้ว ก็ค่อยมีพระสติอดกลั้นเสียซึ่งความโศกเสด็จตรงเข้ากอดพระบาทพระศาสดา ชบพระเสียรดงวายนมัสการทรงพิลาปกราบทูลว่า

“โทษของกระหม่อมฉันนี้มีมาก เพราะเป็นหญิงกาลกิณี พระลูกเจ้าถึงเสด็จหนีให้อาคร ด้วยเสนาหา แต่กาลยังอยู่ในวัยสาว น้อยหนึ่งพระองค์ก็มีได้บอกให้ทราบทรงสละข้าพระบาทไปไม่ มีพระอาลัยดุจก่อนจะขบปลายพระชีวาที่ถ่อมออกจากพระโอรสผู้มีได้โปรดปราน เสด็จนิราศ จากนิवासสถานไปบรรพชา แม้หากว่าพิมพานนี้มีโทษแล้ว แต่พระลูกแก้วราหูลุมารซึ่งเพิ่งประสูติ จากครรภ์ในวันนั้น ยังมีทันได้รู้ผิดชอบประการใด เขามีโทษด้วยวังใดพระองค์จึงทอดทิ้งไว้ให้ไว้ พระปิตุรงค์”

อนึ่งเล่า ข้าพระบาทนี้เมื่อเยาว์วัย โหราจารย์ทั้งหลายได้ทำนายไว้ว่า เป็นหญิงมี บุญญาภินิหารยิ่งใหญ่ จักได้เป็นมิ่งมเหสีบรมกษัตริย์จักรพรรดิราชา คำทำนายนั้นคลาดเคลื่อนผิด เพี้ยนไป พิมพากลับเป็นหญิงหม้ายชายทิ้งให้สิ้นราคา อนึ่ง พระคำรัสของพระนางสีดาโคตมีสาภิ ราชนารีที่ว่า นารีใดได้พระลูกเจ้าเป็นราชสามี นารีนั้นดับเสียได้ซึ่งหทัยทุกข์เป็นสุขชั่ววันรันดร์ คำ นั้นผิดไปเช่นกันอีก ข้าพระบาทกลับได้รับแต่ทุกข์อาครุทเวศม์ไม่เว้นวาน”

พระนางพิมพาปริเวทนาการพิโรธรำพันอยู่อย่างนี้ แล้วกลิ้งเกลือกชบพระเศียรที่หลังพระ บาทของพระบรมศาสดา ถึงกลับไม่ได้สติสมปลุตินาเวทนายิ่งนัก

พระพุทธบิดาซึ่งประทับอยู่ใกล้ๆ นั้นได้กราบทูลพรรณนาถึงความจงรักภักดีของศรี สะใภ้ว่า

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พิมพาราชนารีนี้ จะหาหญิงใดมาเปรียบปานได้ยากยิ่ง ด้วยมี ความจงรักภักดีสวามีอย่างจริงใจ พอทราบว่าพระองค์บรมเหนือพื้นพสุธา เธอก็ประพฤติตาม โดยเสด็จบรรทมบนภาคพื้นปฐพีคัล เมื่อทราบว่าพระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ ก็ปฏิบัตินุ่งห่ม ผ้าย้อมด้วยน้ำฝาดบ้าง แม้พระประยูรญาติในนครเทวทหะส่งข่าวมาทูลวอนขอเชิญให้เสด็จกลับไป สู่เมืองเดิม เธอปฏิเสธมิได้คำนึงถึงเหตุความห่วงใยของปวงญาติแต่ประการใด แม้จะมีหมู่กษัตริย์ ศากยวงศ์ทรงห่วงใย เข้ามาเจรจาอ้อนวอนเพื่อจะรับไปบำรุงเลี้ยง เธอก็มิได้มีพระทัยอ่อนอ่อนผ่อน ไปตามตั้งใจสวามีภักดีสัตย์ซื่อต่อพระสวามีตลอดมา ดำรงพระทัยสุจริตมิได้คิดแปรปรวนเป็นอย่าง อื่นเลย”

เมื่อพระบรมศาสดาได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีพระพุทธคำรัสว่า

“ดูก่อนมหาบพิตร พระนางพิมพาเทวีวิระจะมีจิตสนิทเสนาหาสวามีภักดีในตลาคตเฉพาะใน บัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในอดีตชาติกาลก่อนครั้งเสวยพระชาติเป็นดิรัจฉานกนิรี ก็มีได้ยินดีในถ้อยคำ ของเจ้าพระยาพาราณสี ผู้มีอิศริยยศยิ่งใหญ่มาวิงวอน มิได้มีจิตโสมนัสปฏิเสธแปรปรวน มีพระทัย หนักแน่นในตลาคตมิเสื่อมคลาย”

จากนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงจันทกนิรีชาดกโดยพิสดาร กำจัดความเศร้าโศกปริ เวทนาการของพระนางพิมพาให้บรรเทาเบาบางลง ด้วยการหลั่งน้ำมธุรสธรรมกาลลงบนดวงจิตของ

พระนางที่กำลังเร่าร้อนด้วยเพลิงแห่งความรักให้ดับในฉับพลัน ให้ได้รับความเกษมสันต์สดชื่นรื่น
ฤดีแทน

เมื่อพระนางพินพาเทวีบรรเทาความเศร้าโศกแล้วมีพระทัยผ่องแผ้วเบิกบาน มีกำลังพระ
ทัยที่จะสดับรับสรพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสประทาน ครั้นจบพระธรรมเทศนาลงก็ทรง
ทำลายเสียดังกิเลสโทษทั้งสามประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสพัตตปรามาส แล้วถวาย
อภิวาทพระยุกลบาทพระศาสดาด้วยความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณที่เสด็จมาประทานชุบชีวิต
ให้สดชื่น ทั้งประทานพระสัทธรรมให้ชื่นชมสมกับการรอคอยมาด้วยความจงรักภักดี ครั้นแล้ว
สมเด็จพระศาสดาก็เสด็จนำหมู่ภิกษุสงฆ์กลับคืนสู่นิโครธารามด้วยประการนี้

การตีความของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาตอนบนของภาพสลักแสดงให้เห็นถึง
พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปประทับในพระราชวังทรงประทับนั่งเหนือพระอาสนะห้อยพระบาทลงมา
ด้านล่างเป็นภาพสตรีก็คือพระนางพินพากำลังสยายผมรองรับพระบาท อันเป็นการแสดงความ
เคารพอย่างสูงสุด ส่วนรูปบุคคลที่ประทับอยู่ทางด้านซ้ายของภาพทรงเครื่องสูงอย่างกษัตริย์ แสดง
ท่าทางทำความเคารพโดยการยกแขนขวามาแตะที่แขนซ้ายนั้น อาจจะหมายถึงพระพุทธเจ้าสุทโธ
นะซึ่งเป็นพุทธบิดา

ทางตอนล่างของภาพแสดงภาพบุคคลที่อยู่ด้านหลังซุ้มประตูและกำแพงเมืองซึ่งหมายถึง
ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ บุคคลทั้งสี่ยกมือไหว้กันและที่หัวไหล่อันเป็นท่าทางในการแสดงความเคารพเช่น
กัน

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมาหมายเลข 13

จากการพิจารณาภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา และจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องทำ
ให้ทราบได้ว่าภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้เป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์ ซึ่งน่าจะเป็นเหตุ
การณ์ในช่วงก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ในตอนที่น่างสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส โดยเรื่องดังกล่าว
อยู่ในปริเฉทที่ 8 พุทธบูชาปริวัตต์ มีเรื่องย่อดังนี้

นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส

วันนั้นเป็นวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ตั้งแต่เวลาเช้าตรู่ นางสุชาดาเริ่มประกอบพิธีหุงข้าว
มธุปายาส โดยจัดหาฟืนใส่ในเตาและก่อไฟด้วยตนเอง เหน้านมและเครื่องปรุงลงในภาชนะยกตั้ง
บนเตาไฟ ฟองน้ำนมเวียนเป็นทักษิณาวฏู ไฟในเตาก็ปราศจากควันนำอัสจรรย์ นางสุชาดาเห็นเช่น
นั้นก็ปลื้มปีติยิ่งนัก แล้วสั่งให้นางทาสีไปทำความสะอาดปิดกวาดไต้ร่มไทร ส่วนนางเองก็จัดข้าว
มธุปายาสใส่ถาดทองเพื่อเตรียมไปถวายบวงสรวงบูชาเทพยดาที่ต้นไทรนั้น

ฝ่ายนางปุลณทาสีสาวใช้ เห็นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ใต้ร่มไทรต้นนั้นผันพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศปราจีน มีพระรัศมีแผ่สว่างออกจากพระวรกายเป็นปริมณฑลดูงามยิ่งนัก ก็ตระหนักแนใจคิดว่า “คงจะเป็นเทพดาเจ้านางนั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม” จึงรีบกลับมาบอกแก่นางสุชาดาให้ทราบโดยด่วน นางสุชาดาจึงรีบแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์อันงดงามเป็นที่เรียบร้อย ยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูนเหนือศีรษะ ออกจากบ้านพร้อมด้วยบริวารไปยังต้นไทรนั้น ครั้นได้เห็นพระบรมโพธิสัตว์งดงามเช่นนั้น ก็เกิดความโสมนัสยินดีสำคัญว่าเป็นรุกขเทวดามานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงน้อมนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย ด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

ขณะนั้น บาดรดินซึ่งเป็นบาตรทิพย์ที่ขมิถุการพรหมถวายเมื่อวันเสด็จออกบรรพชา นั้นได้อันตรธานหายไป พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรดูนางทราบในพระอาการจึงน้อมถวายพร้อมทั้งถาดทอง ก็มึศีรษะลงอภิวาทแล้วกราบทูลว่า

“ความปรารถนาของหม่อมฉัน สำเร็จแล้วฉันใด ขอสิ่งที่พระองค์ประสงค์ จงสำเร็จ นั้น

แล้วก็มึลงกราบทูลลากลับสู่เคหาของตนด้วยความสุขใจอย่างที่สุด มิได้มีความเสียดายอาลัย ในถาดทอง อันมีค่าถึงแสนกหาปณะนั้นเลย

เมื่อกลับมาถึงบ้านของตนแล้วได้ยกย่องนางปุลณทาสีให้อยู่ในฐานะธิดาของตน พร้อมทั้งมอบเครื่องประดับและของใช้อันสมควรแก่ฐานะของธิดาพ้นจากความเป็นทาสีสืบไป (พระครูกัลยาณสิทธิวิวัฒน์, 2544 : 164-167)

การตีความภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมานั้นเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ประทับใต้ร่มไทร ซึ่งในภาพด้านบนเป็นรูปพระพุทธองค์ประทับนั่งใต้ต้นไม้ใหญ่ ซึ่งก็น่าจะหมายถึงต้นไทร ส่วนทางด้านตอนล่างของภาพเป็นภาพสตรีนั่งพับเพียบยกมือประสานไว้ที่หน้าอก ซึ่งเป็นอาการแสดงความเคารพอย่างหนึ่ง สตรีในภาพนี้อาจจะเป็นไปได้ 2 คน คือนางปุลณทาสี สาวใช้ของนางสุชาดาที่ได้มาถวายข้าวมธุปายาสในถาดทอง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในภาพนี้จะไม่ปรากฏรูปทรงภาชนะใดๆ

การตีความและวินิจฉัยภาพใบเสมามหาหมายเลข 14

จากการพิจารณาภาพสลักบนใบเสมาและจากการศึกษาเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบได้ว่าภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมานี้เป็นเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธองค์ โดยน่าจะเป็นภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงฉันผลสมอที่อภิวาทที่พระอินทร์ทรงนำมาถวาย เหตุการณ์ในภาพสลักที่ปรากฏอยู่นี้น่าจะเป็นตอนที่สองพ่อค้าวานิช คือ ตปุสสะ และภัลลิกะ ได้เดินทางผ่านมาแล้วพบพระ

พุทธรองค์จึงได้ถวายข้าวสัตตูก้อนและสัตตุมงแก่พระพุทธรองค์ โดยมีเรื่องปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

“ครั้นล่วง 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควงไม้ มุจลินท์ เข้าไปยังต้นไม้วราชยตนะ แล้วประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุข ณ ควงไม้วราชยตนะ ตลอด 7 วัน.

ก็สมัยนั้น พ่อค้าชื่อตปุสสะ 1 ภัลลิกะ 1 เดินทางไกลจากอุกกถชนบท ถึงตำบลนั้น.

ครั้งนั้น เป็นเทพดาผู้เป็นญาติสาโลหิตของตปุสสะ ภัลลิกะ 2 พ่อค้า ได้กล่าวคำนี้กะ 2 พ่อค่านั้นว่า ดูกรท่านผู้บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงไม้วราชยตนะ ท่านทั้งสองจงไปบูชาพระผู้มีพระภาคนั้น ด้วยสัตตุมง และ สัตตูก้อน การบูชาของท่านทั้งสองนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน.

ครั้งนั้น พ่อค้าชื่อตปุสสะ และภัลลิกะ ถวายสัตตุมงและสัตตูก้อนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วถวายบังคม ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. สองพ่อค่านั้นยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ครั้นแล้วได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรับสัตตุมงสัตตูก้อนของข้าพระพุทธเจ้าทั้งสอง ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน.

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงปริวิตกว่า พระตถาคตทั้งหลาย ไม่รับวัตถุด้วยมือ เราจะพึงรับสัตตุมง และสัตตูก้อนด้วยอะไรหนอ

ลำดับนั้น ท้าวมหาราชทั้ง 4 องค์ทรงทราบพระปริวิตกแห่งจิตของพระผู้มีพระภาค ด้วยใจของตนแล้ว เสด็จมาจาก 4 ทิศ ทรงนำบาตรที่สำเร็จด้วยศิลา 4 ใบเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรับสัตตุมงและสัตตูก้อนด้วยบาตรนี้ พระพุทธเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคทรงใช้บาตรสำเร็จด้วยศิลาอันใหม่เอี่ยม รับสัตตุมงและสัตตูก้อนแล้ว เสวย.

ครั้งนั้น พ่อค้าตปุสสะและภัลลิกะ ได้ทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคและพระธรรมว่า เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองว่าเป็นอุบาสกผู้มอชชีวิตถึงสรณะ จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป.

กัณยาพานิชสองคนนั้น ได้เป็นอุบาสกกล่าวอ้าง 2 รัตนะ เป็นชุดแรกในโลก.”

(พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง วินัย เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1,2521 : 8)

การตีความภาพสลักบนใบเสมา รูปบุคคลที่ประทับนั่งตรงกลางขัดสมาธิรายพระหัตถ์ ขวายกขึ้นเสมออกและทำปางวิตรระมุทรา คงต้องเป็นพระพุทธรองค์ ส่วนตอนล่างของภาพสลัก

เป็นรูปคน 2 คน อยู่ทางด้านซ้ายและขวาของพระพุทธรองค์ บุคคลทั้งสองนี้น่าจะหมายถึงตะปุลสะ และภัลลิกะ สองพ่อค้าวานิชที่กล่าวถึงในเรื่อง

การตีความและวินิจฉัยภาพบนใบเสมาหมายเลข 15

จากการตีความหมายและภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาและจากการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบได้ว่า ภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ ได้มีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะหลายท่านได้ศึกษาไว้แล้ว อาทิ พิริยะ ไกรฤกษ์ ประยูร, อุตุชาฎะ เป็นต้น โดยนักวิชาการเหล่านี้ได้ตีความภาพดังกล่าวว่าเป็นชาดกเรื่องจันทกุมารชาดก ซึ่งเป็นชาดกในลำดับที่ 544 ในมหานิบาตชาดกคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุกัถปิฎก โดยมีเนื้อความโดยย่อคือ

พระเจ้าเอกราชมีพระโอรสพระนามว่า จันทกุมารดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชและมีพรหมณ์ชื่อกัณฑาหาลเป็นปุโรหิตผู้ทรงอำนาจในการตัดสินคดีความ แต่มิได้ตั้งอยู่ในความยุติธรรมรับสินบนอยู่เป็นประจำพระเจ้ากุมารจึงทรงตัดสินคดีต่างๆเสียเอง เมื่อพระเจ้าเอกราชทรงทราบ ก็ได้ทรงมอบให้พระจันทกุมารมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินคดีความ จึงทำให้กัณฑาหาลคิดแค้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าเอกราชทรงสุบินเห็นภาพในสรวงสวรรค์ ได้ตรัสถามกัณฑาหาลว่าทำอะไรพระองค์จึงจะไปสวรรค์ กัณฑาหาลเห็นได้ก็จึงทูลแนะนำให้พระเจ้าเอกราชกระทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยให้เชิญองค์พระจันทกุมารพร้อมด้วยพระประยูรวงศ์บางพระองค์ และสัตว์จำนวนหนึ่งมาบูชาขัญญ นางจินชาเทวีพระอัครชายาของพระเจ้าจันทกุมารจึงได้ทรงกระทำสักการิยาขอให้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาช่วยให้พระจันทกุมารพ้นจากภัยพิบัติในครั้งนี้ ด้วยอำนาจแห่งสักการิยาทำให้ท้าวสักกะเทวราชเสด็จลงมาทำลายพิธีและบังคับให้พระเจ้าเอกราชทรงปลดปล่อยบุคคลและสัตว์ที่จะกระทำบูชาขัญญทั้งหมด ประชาชนจึงจับกัณฑาหาล โยนจนตาย ส่วนพระเจ้าเอกราชก็ถูกขบเนรเทศออกจากพระนคร จันทกุมารจึงขึ้นครองราชย์และปกครองโดยธรรมกุศลผลบุญจึงส่งผลเมื่อสิ้นพระชนม์จึงได้ไปบังเกิดบนเทวโลก

ใบเสมาแผ่นที่ 143 ใบเสมาแผ่นนี้มีภาพสลักรูปบุคคลในลักษณะลอยอยู่กลางอากาศ มีขาถือวัตถุสิ่งหนึ่งเงื่อนขึ้นคล้ายจะตีบุคคลที่อยู่ข้างล่าง ฉากหลังเป็นลายพันธุ์พฤกษา จากภาพสลักดังกล่าวตีความได้ว่า เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกเรื่อง “จันทกุมาร” ตอนท้าวสักเทวราชทราบเหตุการณ์อันสุดเศร้าที่พระเจ้าเอกราชมีบัญชาให้ประหารชีวิตจันทกุมาร ซึ่งเป็นโอรสของพระองค์เองเพื่อบูชาขัญญตามคำยุยงของอำมาตย์เจ้าสหายท้าวสักเทวราชจึงทรงถือหม้อเหล็กอันโชนไฟเสด็จลงมาระงับการบูชาขัญญของพระราชา (พงษ์จันทร์ ศรีธธา, 2531 : 235) และใบเสมาแผ่นเดียวกันนี้ (ประยูร อุตุชาฎะ, 2524 : 111) ตีความว่าเป็นเรื่องราวในชาดกในชาดกเรื่องจันทกุมารเช่นกัน

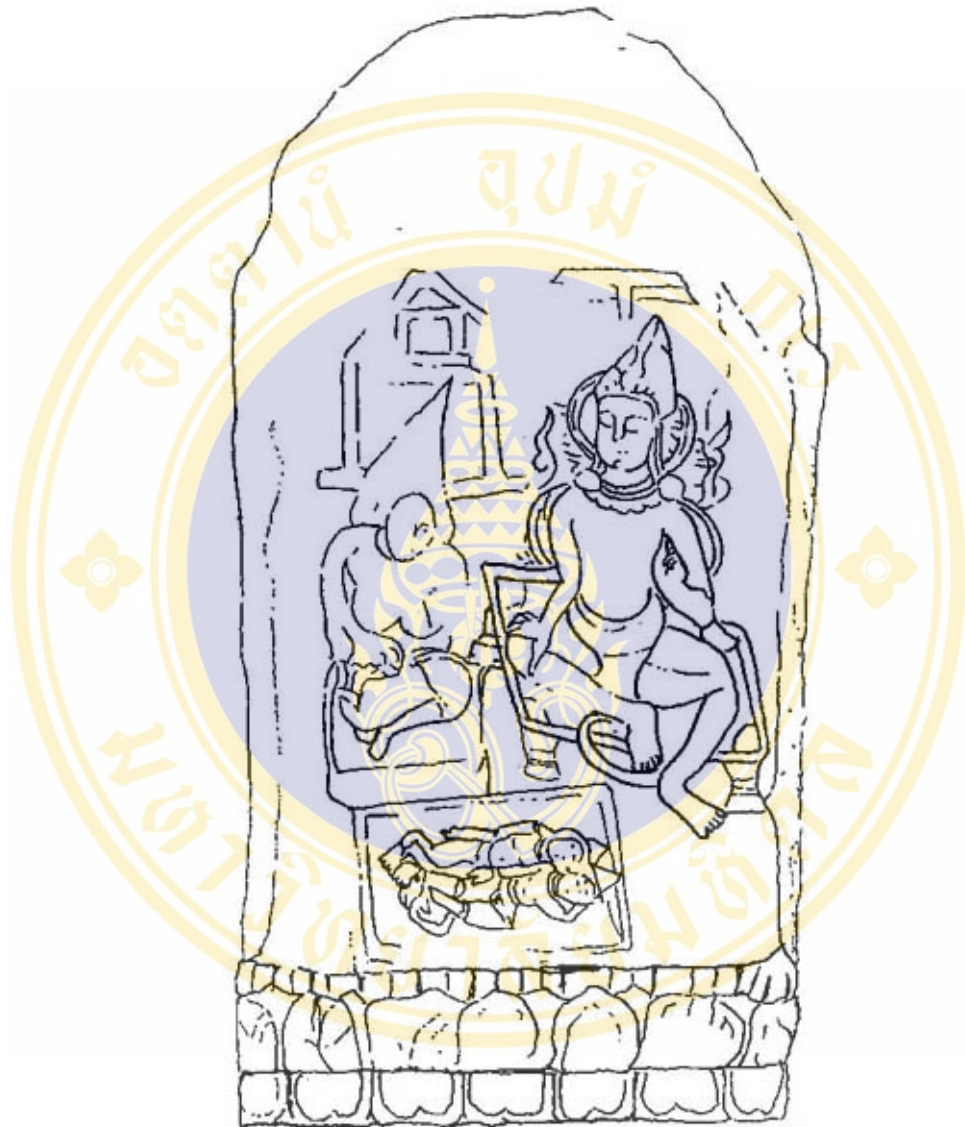
การตีความหมายของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาที่ค่อนข้างลบเลือนนั้น เป็นตอนที่ ท้าวสักเทวราชทรงทราบเหตุการณ์อันสุดเศร้า ที่พระเจ้าเอกราชามีบัญชาให้ประหารชีวิตจันทกุมาร ซึ่งเป็นโอรสของพระองค์ เพื่อบูชายัญตามคำขูขงของอำมาตย์ ดังนั้นท้าวสักเทวราชจึงทรงถือช้อน เหล็กอัน โชนไฟเสด็จลงมารับการบูชายัญของพระราชา จากภาพที่ปรากฏรูปบุคคลที่กำลังเหาะอยู่ บนอากาศและกำลังมาถึงพื้นนั้นน่าจะเป็นหุ่นของเกียรติ

ผลจากการวิเคราะห์และตีความภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาทั้ง 15 ใบ โดยใช้การศึกษา ทางด้านประติมานวิทยา ได้แสดงให้เห็นถึงความหมายของภาพสลักที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวในพุทธ ศาสนา โดยมีทั้งภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติและนิทานชาดกต่าง ๆ ผลที่ได้จากการตีความและ วิเคราะห์นี้จะถูกนำไปใช้เพื่อการนำเสนอข้อมูลเพื่อการจัดแสดงต่อไป

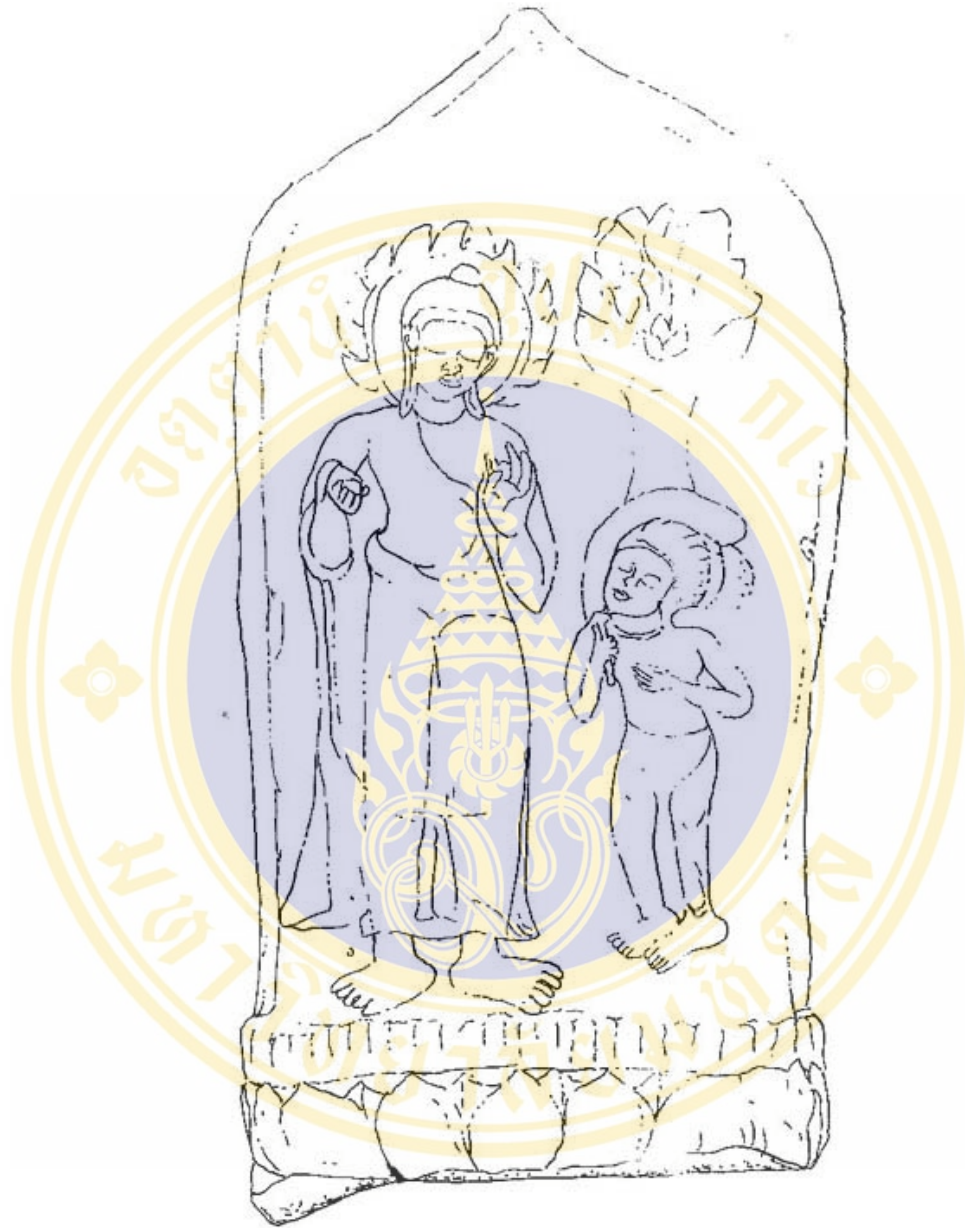
ภาพที่ 2 ใบเสมาหมายเลข 1
หมายเลขทะเบียน 226/2516

ภาพที่ 3 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 1
หมายเลขทะเบียน 226/2516

ภาพที่ 4 ใบเสมาหมายเลข 2
หมายเลขทะเบียน 58/2522

ภาพที่ 5 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 2
หมายเลขทะเบียน 58/2522

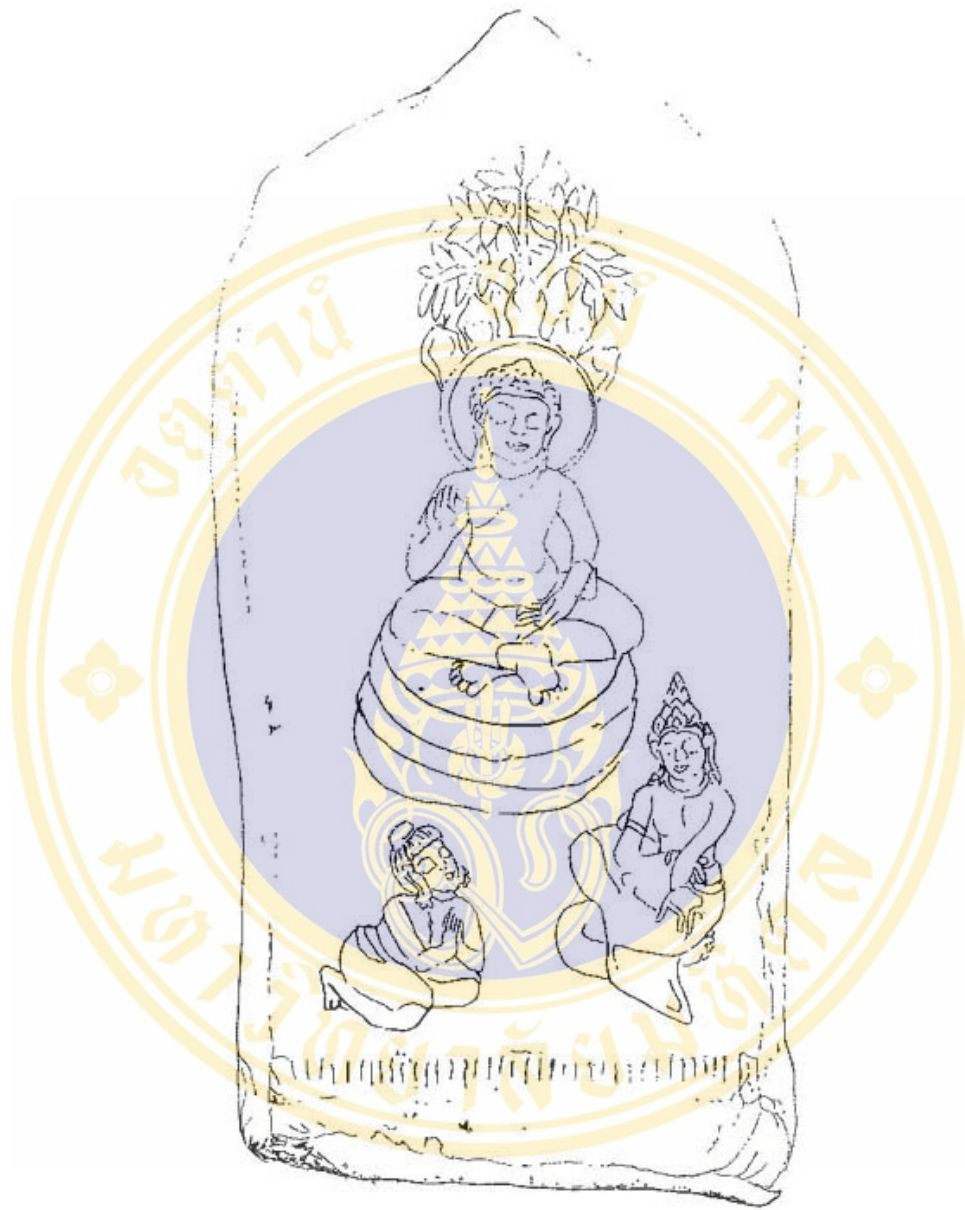
ภาพที่ 6 ใบเสมาหมายเลข 3
หมายเลขทะเบียน 242/2520

ภาพที่ 7 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 3
หมายเลขทะเบียน 242/2520

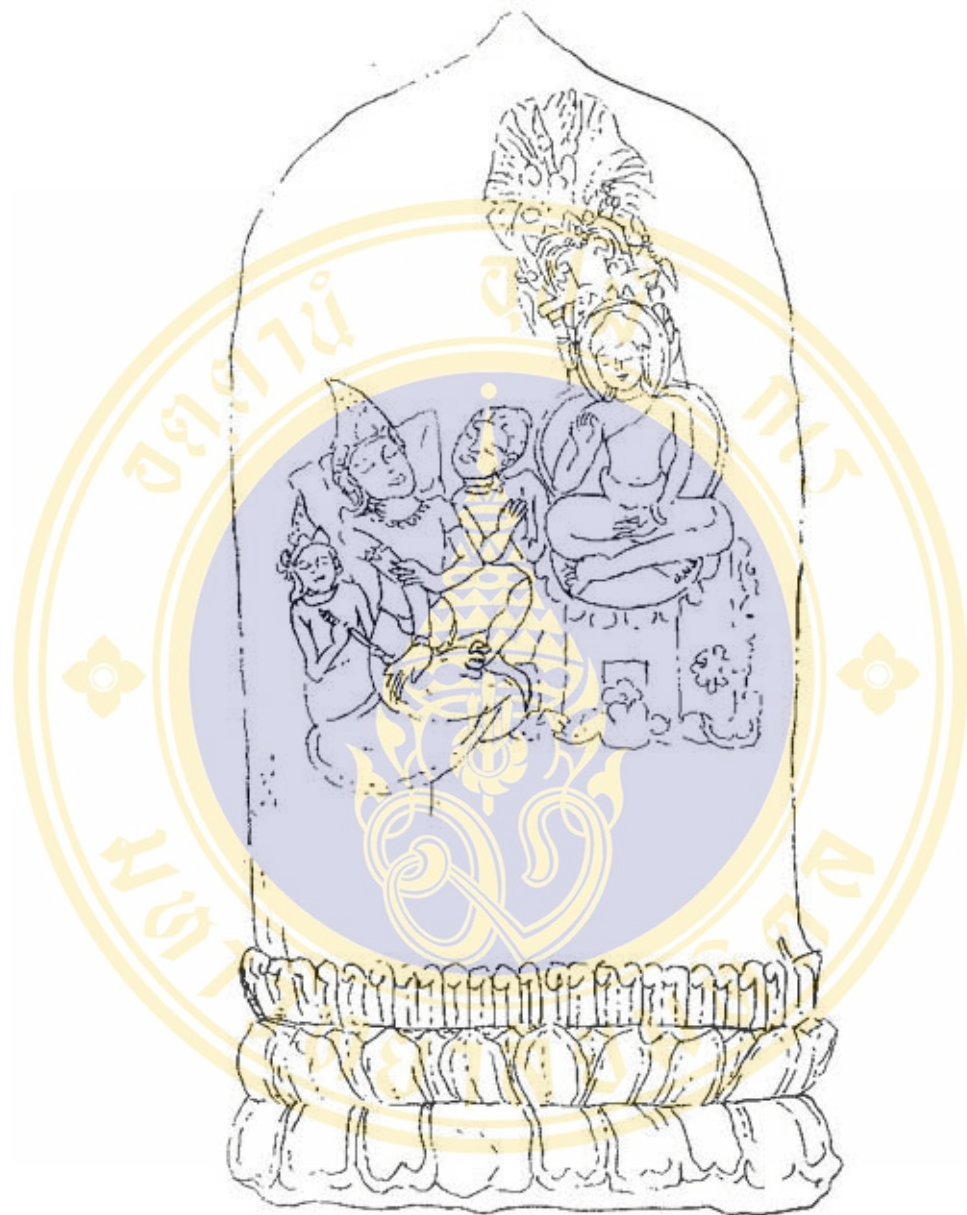
ภาพที่ 8 ใบเสมาหมายเลข 4
หมายเลขทะเบียน 56/2522

ภาพที่ 9 ภาพลายเส้น โบสถ์หมายเลข 4
หมายเลขทะเบียน 56/2522

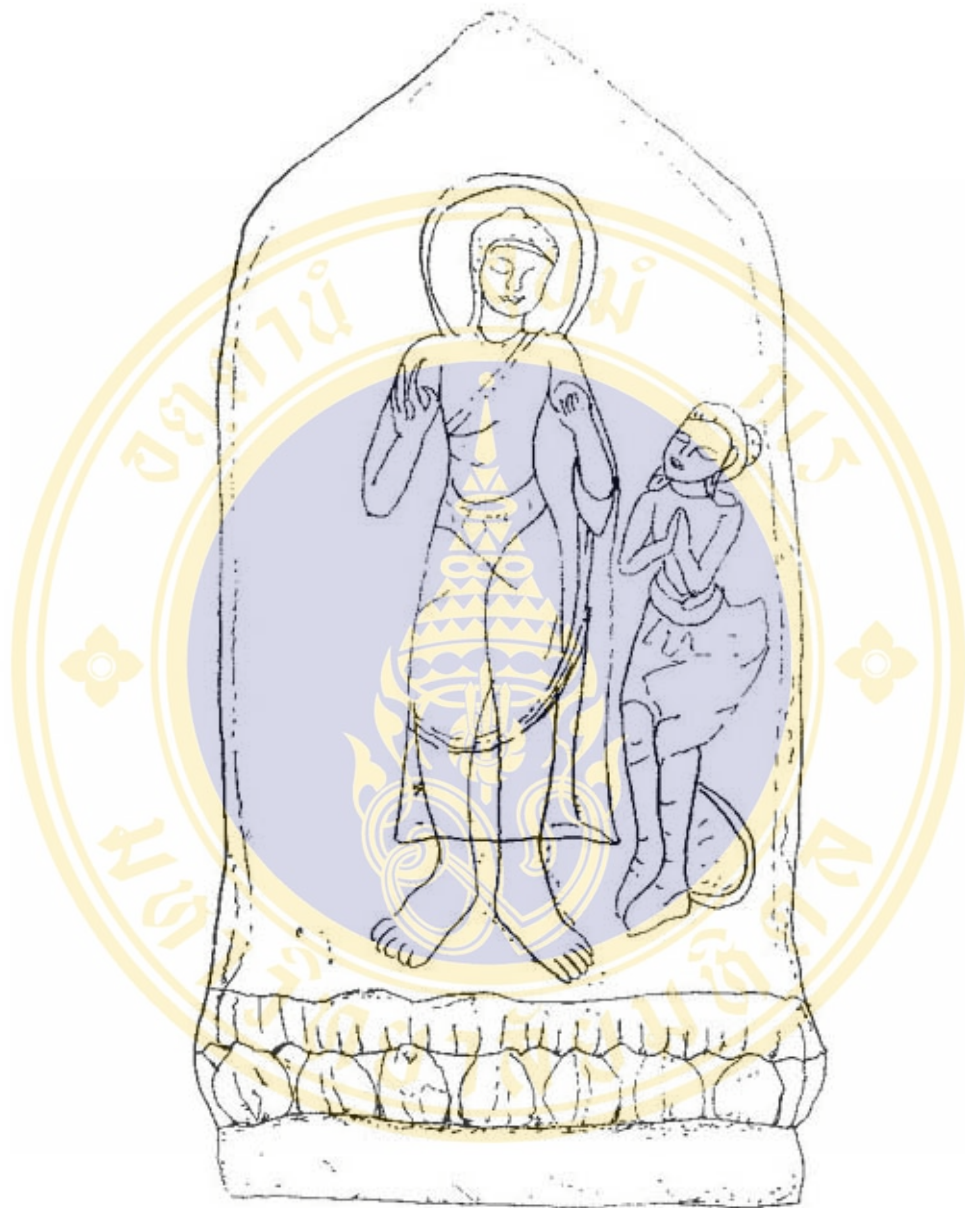
ภาพที่ 10 ใบเสมาหมายเลข 5
หมายเลขทะเบียน 57/2522

ภาพที่ 11 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 5
หมายเลขทะเบียน 57/2522

ภาพที่ 12 ใบเสมาหมายเลข 6
หมายเลขทะเบียน 223/2516

ภาพที่ 13 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 6
หมายเลขทะเบียน 223/2516

ภาพที่ 14 ใบเสมาหมายเลข 7
หมายเลขทะเบียน 19/2517

ภาพที่ 15 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 7
หมายเลขทะเบียน 19/2517

ภาพที่ 16 ใบเสมาหมายเลข 8
หมายเลขทะเบียน 25/2517

ภาพที่ 17 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 8
หมายเลขทะเบียน 25/2517

ภาพที่ 18 ใบเสมาหมายเลข 9
หมายเลขทะเบียน 58/2522

ภาพที่ 19 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 9
หมายเลขทะเบียน 58/2522

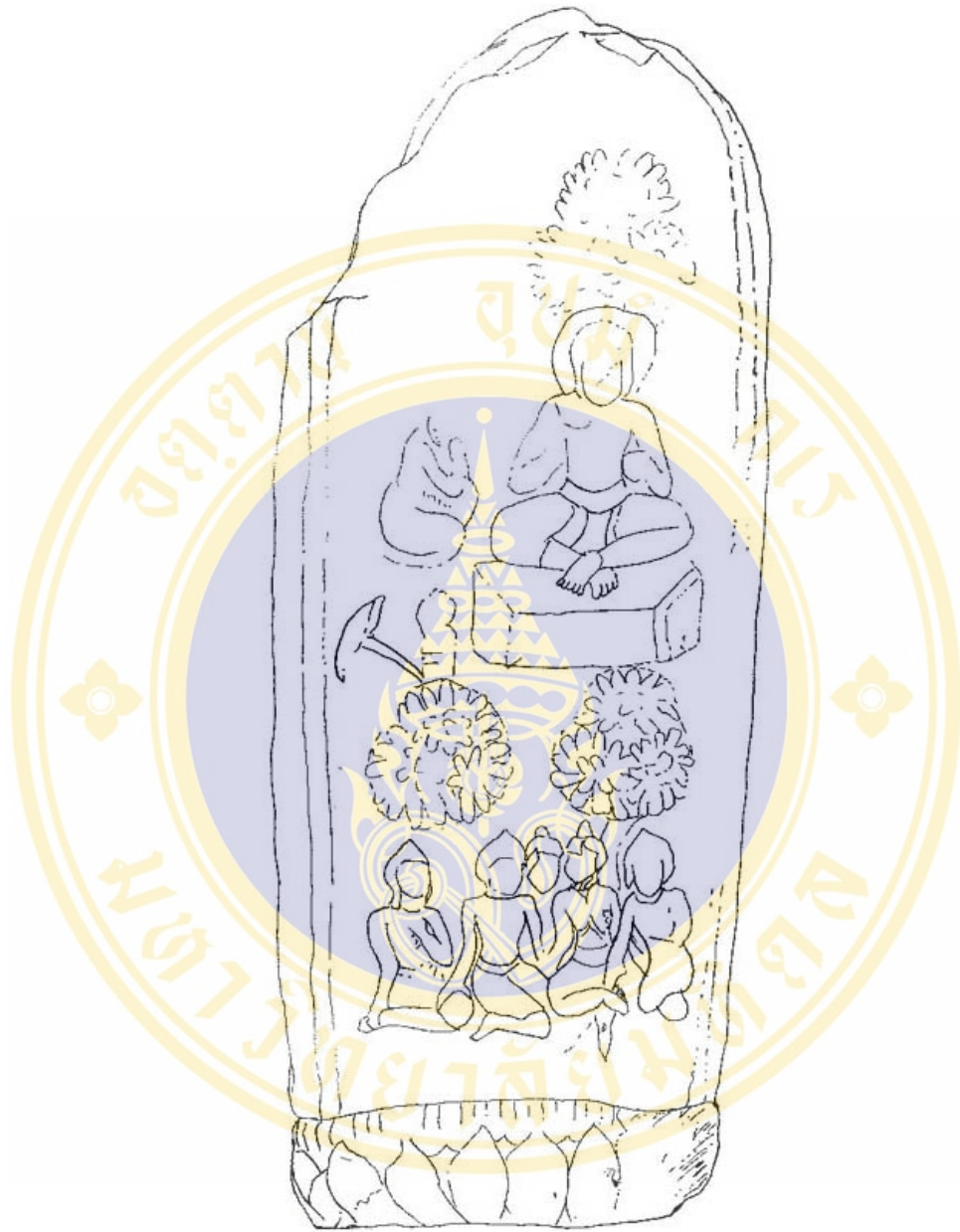
ภาพที่ 20 ใบเสมาหมายเลข 10
หมายเลขทะเบียน 223/2516

ภาพที่ 21 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 10
หมายเลขทะเบียน 223/2516

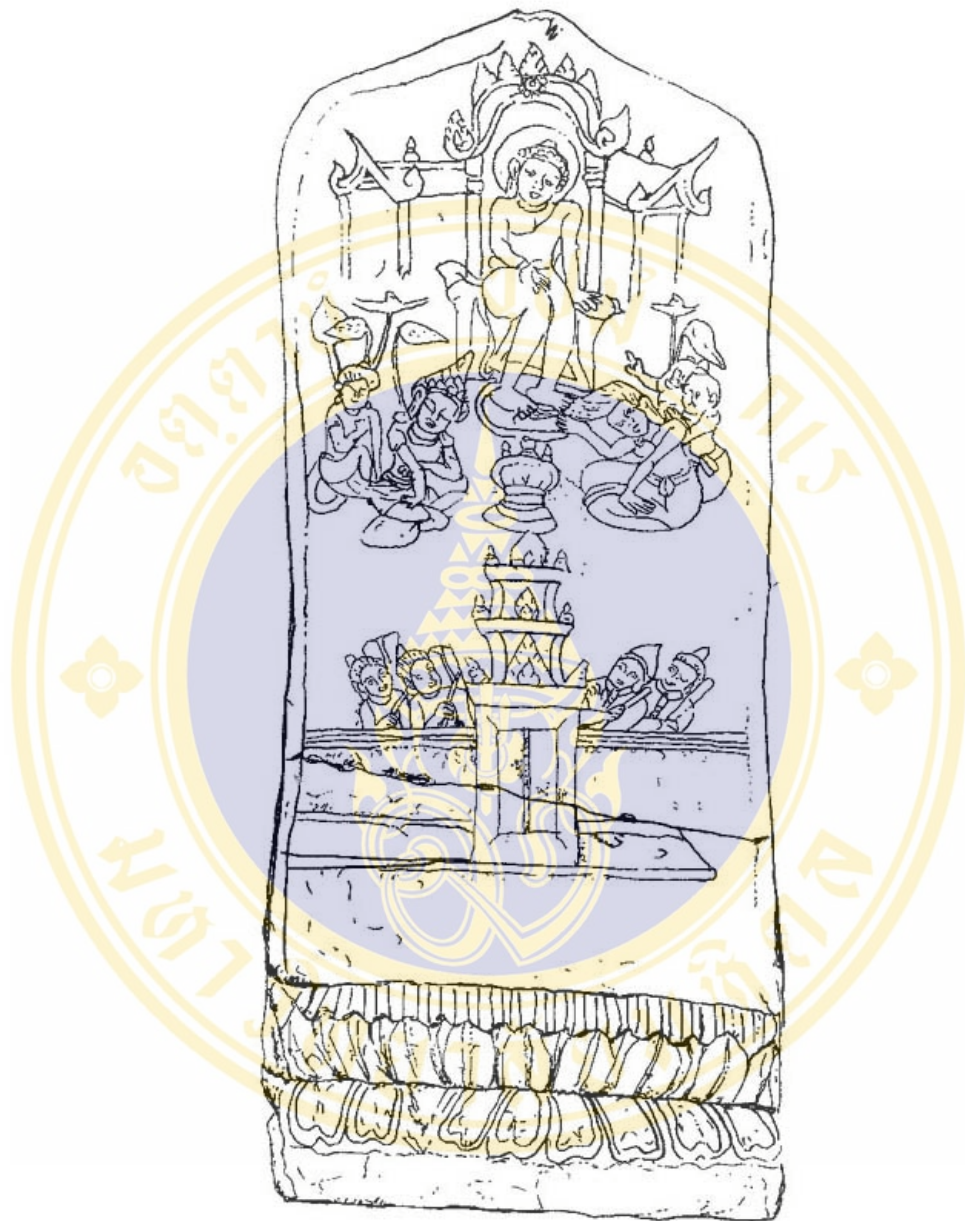
ภาพที่ 22 ใบเสมาหมายเลข 11
หมายเลขทะเบียน 2/2517

ภาพที่ 23 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 11
หมายเลขทะเบียน 2/2517

ภาพที่ 24 ใบเสมาหมายเลข 12
หมายเลขทะเบียน 225/2516

ภาพที่ 25 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 12
หมายเลขทะเบียน 225/2516

ภาพที่ 26 ใบเสมาหมายเลข 13
หมายเลขทะเบียน 35/2517

ภาพที่ 27 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 13
หมายเลขทะเบียน 35/2517

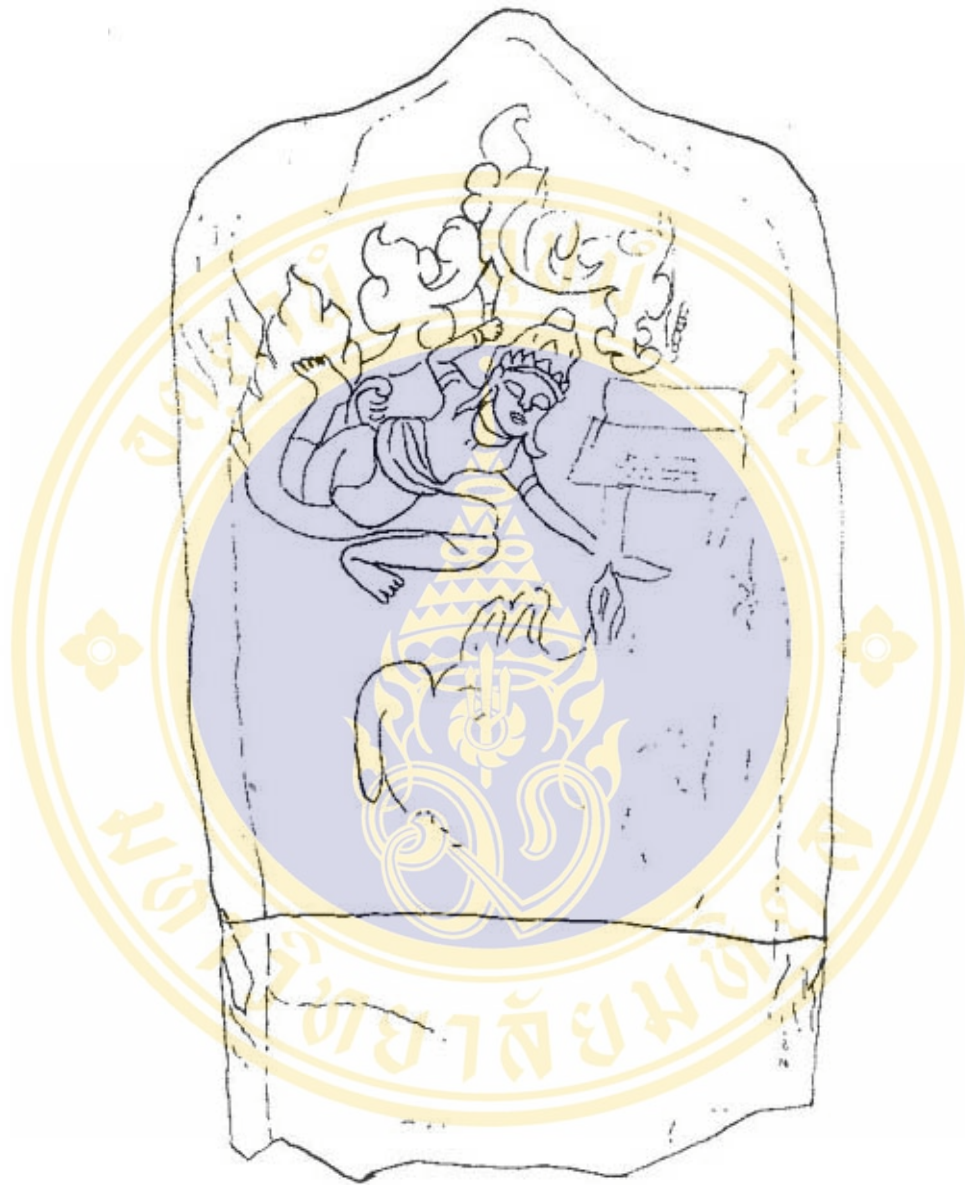
ภาพที่ 28 ใบเสมาหมายเลข 14
หมายเลขทะเบียน 41/2517

ภาพที่ 29 ภาพลายเส้น ใบเสมาหมายเลข 14
หมายเลขทะเบียน 41/2517

ภาพที่ 30 ใบเสมาหมายเลข 15
หมายเลขทะเบียน 14/2517

ภาพที่ 31 ใบเสมาหมายเลข 15
หมายเลขทะเบียน 14/2517

บทที่ 5

การนำเสนอข้อมูลเพื่อการจัดแสดง

ในบทนี้จะเป็นการนำผลที่ได้จากการศึกษาในบทที่ 4 มาถ่ายทอดเป็นเนื้อหาสำหรับการจัดแสดงของโบสถ์ที่ทำการศึกษานี้ โดยเน้นในส่วนของข้อมูลที่จะใช้ในการบรรยายวัตถุ และข้อมูลเฉพาะของโบสถ์ที่ทำการศึกษา ทั้ง 15 โบสถ์ โดยผ่านสื่อจัดแสดงประเภทป้ายคำบรรยาย

5.1 การนำเสนอโดยใช้สื่อการจัดแสดง

โดยทั่วไปแล้ว การนำเสนอข้อมูลของโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยใช้สื่อการจัดแสดง (ขวัญชนก ภควลีธร , 2539 : 145) ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายประเภท โดยสามารถแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1. **วัตถุจริง (Original Object)** ถือเป็นหัวใจหลักของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ซึ่งหมายถึง คุณค่าของงานพิพิธภัณฑ์ ขึ้นอยู่กับโบราณวัตถุทุกชิ้นที่มีอยู่
2. **หุ่นจำลอง (Model)** เป็นการย่อขนาดและลดทอนให้ได้ตามอัตราส่วนของงานจริง หรือเพื่อประกอบความเข้าใจ
3. **อัตรทัศน์ (Diorama)** เป็นการนำวัตถุหรือหุ่นจำลองขนาดเล็กมาประกอบฉากหลัง เพื่อให้จำลองสภาพบรรยากาศ ให้ใกล้เคียงธรรมชาติและความจริง ผู้อัตรทัศน์โดยทั่วไปจะมีความลึกอย่างน้อย 60 เซนติเมตร และอาจมีขนาดใหญ่สามารถจัดเป็นห้องได้บางชนิดมีกลไกประกอบ อาทิ การใช้แสง สี เสียง

4. **แผ่นข้อมูล (Board, Panel)**

4.1 ป้ายคำบรรยายประกอบวัตถุ ควรมีความกระชับ สั้น และได้ใจความ จะทำให้ผู้เข้าชมไม่เกิดความล้า

4.2 บอร์ดธรรมดา ใช้แสดงข้อมูล 2 มิติทั่วไป

4.3 กระจกนูนมักนำมาใช้ในห้องจัดแสดงที่จำลองบรรยากาศของห้องเรียนสมัยก่อน

4.4 กระจกนูน ขุ่น กระจกนูนฝ้าสี มักใช้จัดแสดงเนื้อหาเรื่องราวง่าย ๆ ตั้งแต่ 1

ปัจจัยขึ้นไป

4.5 แผนภูมิ เป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณกับปัจจัยอื่น ๆ ตั้งแต่ 1 ปัจจัยขึ้นไป

4.6 แผนที่และลูกโลก เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงข้อมูลและตำแหน่งที่ตั้งองค์ประกอบทางกายภาพของ เมือง ประเทศ ฯลฯ

4.7 ภาพโปร่งแสง (Transparency) ลักษณะเป็นภาพถ่ายจัดบนวัสดุโปร่งแสง เช่น แผ่นพลาสติกอะซิเตท หรือเซโบบีน แล้วใช้แสงส่องด้านหลังให้ภาพนั้นสว่างเด่นขึ้นมา

4.8 ภาพ (Image) โดยฝีมือมนุษย์ มีหลายชนิด อาทิ ภาพวาด ภาพถ่าย ภาพร่าง (Sketch) ภาพพิมพ์โปสเตอร์ (Poster)

4.9 ภาพจากแสงและสี Fanta View (Magic Vision) สร้างขึ้นจากเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ (Computer) สมัยใหม่

5. อุปกรณ์โสตทัศนูปกรณ์ ลักษณะการใช้งานเพื่อประกอบคำบรรยายวัตถุแสดง ซึ่งควรคำนึงถึงระยะเวลาและพื้นที่ที่คนดูใช้ในการรับสื่อ

5.1 แถบบันทึกเสียง (Tape) แผ่นเสียง (Record , CD) บันทึกเสียงต่าง ๆ เช่น เสียงคำบรรยาย เสียงดนตรี เสียงธรรมชาติประกอบ เป็นต้น โดยมากมักใช้ประกอบกับอุปกรณ์อื่น ๆ ทำงานโดยอัตโนมัติหรือระบบกดปุ่มต้องควบคุมให้เสียงนั้นได้ยินเฉพาะในส่วนที่ต้องการหรืออาจใช้การฟังจากหูโทรศัพท์ หรือ Headphone

5.2 สไลด์ (Slide) เป็นฉากบนจอภาพประกอบคำอธิบายแสดงข้อมูลหรือเป็นฉากหลังให้วัตถุหรือสร้างบรรยากาศเฉย ๆ จำเป็นต้องใช้ฉากจอภาพที่มีดี อาจทำเป็น Slide Mutivision ก็ได้

5.3 ฟิล์มสกริป (Filmstrip) คือ ลำดับของภาพนิ่งโปร่งแสงที่มีเรื่องราวติดต่อกันเป็นลำดับ ปกติ STRIP หนึ่งจะมีภาพรวม 30 - 60 ภาพ ยาวตั้งแต่ 2 - 5 ฟุต ม้วนเป็นม้วนเล็กๆ เก็บในกล่อง เวลาแสดงต้องมีเครื่องฉาย

5.4 ภาพยนตร์ มีหลายแบบ หลายชนิด หลายวัตถุประสงค์ แต่ปัจจุบันไม่นิยมใช้กันแล้ว ถ้าใช้มักเป็นขนาดฟิล์ม 16 มม.

5.5 วิดีทัศน์ ปัจจุบันนิยมกันมาก คุณสมบัติเหมือนภาพยนตร์ แต่เลือกฉายได้ขนาดต่าง ๆ ตามจอภาพ อาจให้ดูเป็นส่วนหนึ่งของนิทรรศการ ใช้ระบบกดปุ่ม ให้ดูรวมให้ห้องบรรยาย หรือแยกดูเฉพาะบุคคลในวิดีโอเทค (Viedo Theqoe) ซึ่งเน้นปฏิสัมพันธ์ของผู้ชม

5.6 วิดีโอวอลล์ (Video Wall) ใช้จอภาพจำนวนมากเรียงกันเป็นแผงแสดงภาพให้เกิดเรื่องราวที่ต่อเนื่องไปที่ละจอ หรือหลายๆจอรวมเป็นภาพเดียวโดยใช้เครื่องควบคุมเพียงเครื่องเดียว ใช้จอมอนิเตอร์ทางตั้งอย่างน้อย 3 ตัว ทางนอนอย่างน้อย 4 ตัว

5.7 คอมพิวเตอร์ ที่กำลังนิยมกัน ได้แก่ ระบบสัมผัสบนจอภาพ ให้ข้อมูลได้ทั้งภาพและเสียง ทำทั้ง GRAPHIC และ ANIMATION ได้ต่าง ๆ กัน

สำหรับการนำเสนอข้อมูลด้านต่างๆของวัตถุ โดยการใช้ป้ายคำบรรยายนั้น สามารถแบ่งออกเป็นหลายประเภท คือ

1. ป้ายหัวเรื่อง (TITLE , CAPITAL LABEL) มักใช้เป็นข้อความสั้น
2. ป้ายเรื่องนำ (INTRODUCTION LABEL) เป็นป้ายเรื่องย่อ แนะนำก่อนเข้าชม
3. ป้ายบรรยาย (EXPLANATORY LABEL) เป็นป้ายบรรยายประกอบวัตถุที่จัดแสดง
4. ป้ายวัตถุ (INDIVIDUAL LABEL) ให้ข้อมูลเฉพาะวัตถุแต่ละชิ้น

5.2 การนำเสนอข้อมูลของโบสถ์มหาจินตหรา

การนำเสนอข้อมูลของโบสถ์มหาจินตหราที่ผ่านการศึกษาวิเคราะห์มาแล้ว ผู้วิจัยเสนอว่าควรจะใช้วิธีการนำเสนอผ่านป้ายคำบรรยาย 3 ประเภท คือ

1. ป้ายเรื่องนำ (INTRODUCTION LABEL) นำเสนอภาพรวมโดยทั่วไปของโบสถ์มหาจินตหราที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในลักษณะเป็นการแนะนำให้ความรู้พื้นฐานกับผู้เข้าชม
2. ป้ายวัตถุ (INDIVIDUAL LABEL) ซึ่งจะมีข้อมูลประจำวัตถุที่สำคัญ ประกอบด้วย
 - ชื่อวัตถุ
 - ที่มาของวัตถุ
 - กำหนดอายุหรือรูปแบบทางศิลปกรรม

3. ป้ายคำบรรยาย (EXPLANATORY LABEL) เป็นข้อมูลของวัตถุที่ได้มาจากการศึกษาวิเคราะห์โดยอธิบายในภาพรวม เน้นในส่วนความหมายของรูปสลักที่ปรากฏบนโบสถ์

เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการนำเสนอ ผู้วิจัยเริ่มจากการใช้ป้ายเรื่องนำก่อน จากนั้นเป็นการกล่าวถึงโบสถ์มหาจินตหราแต่ละโบสถ์ โดยจะมีการนำเสนอในลักษณะของป้าย 2 ชนิด คือ ป้ายประจำวัตถุ และป้ายบรรยายวัตถุ ทั้งนี้เพื่อที่จะให้เกิดความสอดคล้องและต่อเนื่องกันไป

1. ป้ายเรื่องนำ นำเสนอเรื่องราวโดยสรุปของใบเสมาหินทราย ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้

การศึกษาและสำรวจทางโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีประการหนึ่ง ที่เรียกว่า ใบเสมาหิน ซึ่งพบกระจายอยู่ตามแหล่งโบราณคดีหลาย ๆ แห่ง โดยเฉพาะในแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏหลักฐานงานศิลปกรรมสมัยทวารวดี เมื่อประมาณ 900 – 1,100 ปีมาแล้ว

นักโบราณคดีหลายท่าน เชื่อว่าใบเสมาหินเหล่านี้ล้วนทำขึ้นตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา ซึ่งแพร่หลายเข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมทวารวดี โดยนิยมทำกันมากจนอาจถึงได้ว่า เป็นเอกลักษณ์ของคนในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขณะเดียวกันบางท่านเชื่อว่า การทำใบเสมาหินขนาดใหญ่แบบนี้ เป็นความเชื่อที่สืบทอดมาจากการปักหินตั้ง ในสังคมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความเชื่อเรื่องของการนับถือผี ต่อมาเมื่อมีการรับเอาความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาเข้ามา จึงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบกลายเป็นใบเสมาที่มีหน้าที่ทางพุทธศาสนา ศรีศักร วัลลโภดม ได้เสนอแนวคิดไว้ว่า ใบเสมาหินเหล่านี้ น่าจะทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 3 อย่าง คือ

1. เพื่อเป็นการแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา
2. เป็นการสร้างขึ้นเพื่อการกุศล แล้วนำไปปักในเขตศักดิ์สิทธิ์
3. เป็นการสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยจะทำหน้าที่แทนพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ต่าง ๆ

ลักษณะที่น่าสนใจประการหนึ่งของใบเสมาหินเหล่านี้ ก็คือ การแกะสลักวดลายลงบนใบเสมาหิน ซึ่งมีอยู่หลายลักษณะ อาทิเช่น ลายก้านขด ลายเส้นนูนคล้ายรูปสถูปเจดีย์ และลายสลักภาพบุคคลในกิริยา อากาธต่าง ๆ ภาพเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ และนิทานชาดกต่าง ๆ ในพุทธศาสนา เป็นต้น

ใบเสมาหมายเลข 1

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดแต่งเมือง ฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองเปิน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1,100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สลักภาพเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนา สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นชาดก ซึ่งเป็นชาดกในพระชาติสุดท้ายของทศชาติชาดก ซึ่งกล่าวถึงเรื่องการทำเพ็ญทานบารมี ที่สำคัญของพระโพธิสัตว์ ก่อนจะมาเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า เนื้อหาในชาดกเรื่องนี้มีอยู่อย่างย่อๆ ว่า พระเวสสันดรเป็นโอรสของพระเจ้าสัณชัยกับนางผุสดี ทรงฝึกฝนในการบริจาทานตั้งแต่วัยเยาว์ เมื่อพระชนมายุครบ 16 พรรษา ก็ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรี มีพระราชโอรสและพระราชธิดาตามชาติและกัณหา เมื่อเมืองกลิงคราษฎร์เกิดทุพภิกขภัย จึงส่งพราหมณ์มาทูลขอช้างป้างชัย-คเชนทร์ ซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมือง สามารถบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล พระเวสสันดรทรงบริจาทให้ทำให้ราษฎรเมืองสญชัยพากันโกรธแค้น จึงทูลขอให้พระเจ้าสญชัยทรงพิจารณาโทษให้เนรเทศ พระเวสสันดรออกจากเมือง

พระเวสสันดร พระนางมัทรีและโอรสธิดา จึงเสด็จมุ่งสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญเพียร ทั้งสี่พระองค์ทรงบรรพชาเป็นดาบสรัคยาศีล

ชูชกพราหมณ์เฒ่า ขอทานมาทั่วเมืองกาลิงครัฐ มีภรรยาสาวสวยนามอมิตตดา ซึ่งเป็นศรีภรรยาของชูชก จนเหล่าพราหมณ์อิจฉา จึงกล่าวหาว่าเสียดสีนางจนเดือดร้อน นางจึงขอให้ชูชกไปขอพระโอรสและพระธิดาจากพระเวสสันดรมาเป็นบริวาร ชูชกจึงเดินทางไปขอสองกุมารในเวลาที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้เพื่อไปถวายพระสวามี มีเทวดาแปลงกายเป็นเสือและสิงห์ขวางทางเสด็จมิให้กลับอาศรม มีทันการ เพื่อพระเวสสันดรจะได้บำเพ็ญทานอันยิ่งคือบุตรทาน เมื่อพระนางมัทรีกลับมาทราบเรื่องก็ โศกเศร้านัก พระเวสสันดรจึงตรัสว่า บุตรทานนั้นเป็นสิ่งที่บำเพ็ญได้ยากนักเพื่อหวังโพธิญาณ นำปวงชนพ้นทุกข์ภัย พระนางมัทรีจึงร่วมอนุโมทนาด้วย

องค์อินทรสติชัยวิมานทรงทราบเหตุการณ์ จึงเกรงว่าต่อไปอาจมีผู้คิดร้ายขอพระนางมัทรีไป แล้วจะไม่มีผู้ใดปรนนิบัติพระเวสสันดร จึงแปลงเป็นพราหมณ์ตรัสขอพระราชทานพระนาง

มัทรี พระเวสสันดรทรงถวายให้ห้อยค้อนทร์เห็นน้ำพระทัยอันเลิศล้ำจึงตรัสสรรเสริญทานบารมีพร้อมถวายองค์มัทรีคืนให้

ฝ่ายชุกกเดินทางรอนแรมในป่า จุดลากสองกุมารระหกระเหินถึงทางสองแพร่ง เทพจึงคลบบันดาลให้เดินไปทางที่มุ่งสู่กรุงสทศชัย ชุกกพาสองกุมารที่หน้าพระลาน พระเจ้าสทศชัยจึงไถ่ตัวราชนัดดาทั้งสอง ชุกกดีใจที่ได้ทรัพย์สินค่าไถ่มากมาย จึงดื่มกินจนท้องแตกตาย

พระเจ้าสทศชัยและพระนางมุสดีจึงเสด็จมารับพระราชโอรสและพระสุณิสากลับคืนสู่พระนครพร้อมกับพราหมณ์ทั้งแปด ได้นำช้างปัจจัยกษेत्रมาคืน ต่อมาพระเวสสันดรขึ้นครองเมืองต่อจากพระบิดา นำสุขสู่ประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม

สำหรับเนื้อหาของชาดกที่ปรากฏอยู่ในภาพสลักนั้น เป็นตอนที่ พระเวสสันดรได้เสด็จไปยังที่ประทับของพระนางมัทรีและทรงเจรจากันถึงเรื่องที่ชาวเมืองสีพีโกรธเคืองพระองค์และต้องการขับไล่พระองค์ออกจากเมืองด้วยเหตุที่ทรงพระราชทานช้างมงคลอันประเสริฐของนครสีพีให้กับพราหมณ์ 8 คน ที่มาจากแคว้นกาลิงครัฐ และในวันรุ่งขึ้นพระองค์มีพระประสงค์จัดให้สัตสดกมหาทาน ก่อนที่จะเสด็จออกจากเมืองในวันที่สาม พระนางมัทรีเมื่อได้ฟังความก็มีความประสงค์จะขอตามเสด็จพร้อมด้วยพระราชบุตรทั้ง 2

ใบเสมาหมายเลข 2

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดแต่งเนินดินบริเวณ เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ : รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนที่ ทรงได้พบกับโสติดยพราหมณ์ เรื่องราวในเหตุการณ์ตอนนี้มีอยู่ว่า ภายหลังเสด็จกลับจากการลอยถาดของนางสุชาดาที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยระหว่างทางที่เสด็จกลับนั้นทรงเสด็จสวนทางกับคน ตัดหญ้าผู้หนึ่งนามว่า โสติดยพราหมณ์ซึ่งถือหญ้าคามจำนวน 8 กำ เมื่อโสติดยพราหมณ์พบกับพระพุทธองค์ก็บังเกิดความเลื่อมใสได้ถวายหญ้าคามทั้ง 8 กำ ให้แก่พระพุทธองค์ และเมื่อพระพุทธองค์ทรงรับหญ้านั้นไว้แล้วได้เสด็จไปยังต้นศรี

มหาโพธิ์ กระทำประทักษิณ 3 รอบ พิจารณาสถานที่ประทับบำเพ็ญเพียรทรงพิจารณาเห็นว่าด้านทิศบูรพาเป็นสถานที่อันเหมาะสม ทรงวางหญ้าคาทั้งแปดกำลง ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้านทิศบูรพา แล้วออกพระโอษฐ์ตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า “ถ้าอาตมานี้ไซ้จะได้ตรัสรู้สัพพัญญุตแล้ว ขอให้รัตนบัลลังก์บังเกิดปรากฏในที่นี้”

ใบเสมาหมายเลข 3

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : เป็นของกลางของสถานีตำรวจภูธร อำเภอเมืองกาฬสินธุ์ พต.ท.ฉัตรชัย จิตรนุสนท์ มอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2520 โดยได้มาจาก เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นเรื่องราวในพรหมนารชชาดก ซึ่งเป็นชาดกในมหานิบาตชาดก หรือที่นิยมเรียกกันว่า ทศชาติชาดก พรหมนารชชาดก เป็นชาดกในลำดับที่ 8 อันเป็นพระชาติที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ...บารมี ก่อนที่จะมาเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า เนื้อหาในชาดกเรื่องนี้มีอยู่ย่อๆว่า กษัตริย์ผู้ตั้งมั่นในสุจริตธรรมแห่งเมืองมิดิรา ทรงพระนามว่าพระเจ้าอังคคิราชมิพระราชบิดาทรงพระนามว่าจุจราชกุมารี ทั้งสองพระองค์ใฝ่ในการบุญการกุศล บริจาคทานอยู่เนืองๆ ต่อมาภายหลังพระเจ้าอังคคิราชทรงหลงผิดเชื่อคำพราหมณ์ คุณชีวกแห่งมัทททายวันว่า บาปบุญไม่มีโลกหน้าไม่มี ทุกคนเสมอภาคกันหมด ทานหรือผลทานย่อมไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจจะทำให้คนดีหรือคนชั่ว คนโง่เป็นผู้ให้ คนฉลาดเป็นผู้รับ จึงทรงเลิกสนพระทัย เลิกทำบุญทำทาน ทรงเพลิดเพลินอยู่แต่ความสุขเท่านั้น นางจุจราชกุมารีจะเฝ้ากราบทูลให้พระราชบิดาทรงเลิกจากการเห็นผิดเป็นชอบสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถทำให้พระเจ้าอังคคิราชพ้นจากมิจฉาทิฐิได้ นางจึงได้ตั้งสัตย์อธิษฐานให้เทพยดา สมณชีพราหมณ์ผู้อยู่ในธรรมและทั่วโลกลมาช่วยพระบิดาให้หลุดจากมิจฉาทิฐิให้จงได้ พระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพราหมณารชจึงแปลงเป็นนักบวชหาบสาแหรกประดับมูขุอยู่บนพระอังสา เหาะลงมาอยู่ที่ประทับของพระเจ้าอังคคิราช ซึ่งทรงถามว่า พระพรหมนารชมาจากไหน เหตุใดจึงมีฤทธิ์ พระพราหมณารชจึงทูลว่า พระองค์มาจากเทวโลก เพราะได้บำเพ็ญธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ธรรมะ

ทมะ และจากะ ไว้ในชาติก่อน ผลบุญจึงส่งผลให้มีฤทธิ์ในชาตินี้พระเจ้าอังกติราชทรงขอให้พระพรหมนารถบอกทางไปสวรรค์ พระพรหมนารถจึงได้แสดงธรรมถวายพระเจ้าอังกติราช พระองค์จึงสำนึกพระทัยและละจากมิจฉาที่ลุ่มอยู่ในสัมมาทิฐิปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยทศราชธรรมต่อไปสำหรับเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักนี้ เป็นเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งร่างเป็นพรหมณ์ (นักบวช) หาบสาแหกรเหาะลงมาอยู่ที่ประทับของพระเจ้าอังกติราช

ใบเสมาหมายเลข 4

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดเนินดิน โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนที่พญานาคมูจลินทร์ ปรากฏกายขึ้นมาปกป้องพระพุทธองค์ เรื่องราวในเหตุการณ์ตอนนี้มีอยู่ว่า เมื่อล่วงเข้ามาสู่วันที่ 7 ในสัปดาห์ที่หกภายหลังการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งในขณะนั้นทรงประทับอยู่ใต้ต้นมุจลินท์ (ไม้จิก) ซึ่งอยู่ทางทิศอาคเนย์แห่งต้นศรีมหาโพธิ์ ตลอดสัปดาห์นั้นมีฝนตกพรำตลอดเวลาอีกทั้งยังมีลมหนาวผสมอยู่ด้วย ในที่ใกล้ต้นจิกนั้นมีสระโบกขรณีและมีพญานาคชื่อมุจลินทนาคราช เกิดอยู่ในสระนั้น พญานาคพบพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ที่นั้นจึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงได้เข้าไปใกล้แล้วเลื้อยวงรอบพระพุทธองค์เป็นวนได้ 7 รอบ แล้วแผ่พังพานอยู่เหนือพระเศียรป้องกันลมฝนมิให้ตกต้องถึงพระวรกายได้ ครั้นพอลมและฝนสงบจึงหลีกไปยังที่อยู่ของตน พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานแสดงเหตุแห่งความสุขว่า “ความสงบเป็นความสุขของบุคคลผู้มีธรรมอันตนได้สดับแล้ว ความยินดีอยู่ในที่สงบ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และความปรารถนาจากการกำหนดโดยประการทั้งปวงเป็นความสุขในโลก การกำจัดอัสมิมานะ คือความถือตัวออกเสียได้เป็นสุขอย่างยิ่ง”

ใบเสมาหมายเลข 5

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดเนินดิน โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 (ประมาณ 1100-900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในภาพน่าจะเป็นเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์ คือ ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพุทธบิดา กับตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสาร สำหรับเรื่องราวของทั้งสองเหตุการณ์นั้นมีอยู่ว่า ขณะที่พระบรมศาสดาเสด็จพุทธดำเนินเที่ยวภิกขาจารอยู่นั้น พระนางพิมพาราชเทวี ได้สดับเสียงโจษขานแข่งแข่งเช่นกัน จึงตรัสถามนางสนมกำนัลก็ได้ทราบความชัดเจนแล้ว จึงชวนพระราหุลโอรสเสด็จออกมายืนทอดพระเนตรดูที่สีหบัญชร แล้วแนะนำให้ทราบว่า พระสมณะที่กำลังเสด็จภิกขาจารนั้น คือพระบิดาของเจ้า แล้วได้ตรัสสรรเสริญพระบรมศาสดาเป็นอนเอกประการให้ราหุลโอรสฟัง จากนั้นได้เสด็จไปกราบทูลแด่พระเจ้าสุทโธทนะว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ บัดนี้พระราชบุตรของพระองค์ เสด็จโคจรบิณฑบาตตามลำดับถนนในพระนครนี้”

พระเจ้าสุทโธทนะทรงหวังไว้ว่าพระราชโอรสจะทรงพาพระภิกษุสงฆ์สาวกเข้ามารับอาหารบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ในเวลาเช้าวันนี้ เมื่อได้ทรงทราบเช่นนั้นก็ตกพระทัย รับเสด็จออกไปโดยด่วน ประทับยืนขวางตรงพระพักตร์พระบรมศาสดาแล้วตรัสว่า

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เหตุไฉนพระองค์จึงกระทำให้ข้าพเจ้า ได้รับความอับอายอัปยศ โดยการเที่ยวบิณฑบาตอย่างนี้ หรือพระองค์เข้าพระทัยว่าหม่อมฉันไม่สามารถจะอังคาสถวายอาหารแด่พระภิกษุมีประมาณเท่าไรพอลันได้โดยทั่วถึง”

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “ดูก่อนพระราชสมภารเจ้า อันการเที่ยวบิณฑบาตนี้เป็นจาริตประเพณีตถาคต”

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ชื่นชื่อว่ากษัตริย์สืบมาในสากลวงดังนี้ จะมีกษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งเที่ยวภิกขาจารเช่นนี้มีที่ไหน ประเพณีของหม่อมฉันไม่เคยมีมาก่อน”

“คู่อ่อนพระราชสมภารเจ้า อันชาติยวงค์หรือสากยวงค์ มิใช่ช่วงค์ของตถาคตและของ สมเด็จพระพุทธรเจ้าทั้งปวง จำเดิมแต่ตถาคตประสูติที่สวนลุมพินีจนถึงออกสู่มหาภิเนษกรรมออก บวชและกระทำทุกรกิริยา และบำเพ็ญเพียรทางจิตที่ไถ้ร่มศรีมหาโพธิ์ ได้บรรลุรูปเพนิวาสนุสสติ ญาณในยามตื่นและบรรลุทิพพจักขุญาณในยามท่ามกลาง ตถาคตก็ยังคงประดิษฐานอยู่ในชาติยวงค์ ยวงค์อยู่มิได้ขาด แต่ต่อเมื่อล่วงปัจฉิมยามได้พิจารณาปฏิจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม พอ เวลาใกล้รุ่งได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในกาลนั้นชาติยวงค์ก็ขาดลง ประดิษฐานอยู่ในพระ พุทธรวงค์ตั้งแต่นั้นมา เมื่อชาติยวงค์ของตถาคตสิ้นสุดลงแล้ว การเที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตจึงเป็นไป ตามจารีตประเพณีของพระพุทธรเจ้า แม้พระภิกษุสงฆ์ก็ดำเนินตามสายพุทธรวงค์นี้”

ขณะที่ประทับยืนอยู่ในระหว่างหนทางนั้น พระพุทธรองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด พระบิดา ด้วยพระคาถาภาษิตว่า

อตุตทิฏฐุ นปมชเชย	ธมมํ สุจริตํ จเร
ธมมจาริ สุขํ เสติ	อสุมิ โลกํ ปรมหิ จ
ธมมํ จเร สุจริตํ	น ตํ พุจจริตํ จเร
ธมมจาริ สุขํ เสติ	อสุมิ โลกํ ปรมหิ จาติ

ซึ่งแปลสรุปใจความว่า “บุคคลใด มิได้ประมาทในความเพียร อุตสาหะประพฤตินิสัยในสุจริต ธรรม ไม่ประพฤตินิสัยในทุจริตธรรม บุคคลผู้นั้น ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระพุทธรบิดาคำรงอยู่ในโศคาปัตติผล จากนั้นพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงรับบาตรจากพระหัตถ์พระศาสดา กราบพูลอาราธนาเสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศน์พร้อมด้วยหมู่ ภิกษุสงฆ์บริวาร ทรงถวายอาหารบิณฑบาตอันประณีต

ส่วนเหตุการณ์ทรงเสด็จโปรดพระเจ้าพิมพิสาร มีความอยู่ว่า พระพุทธรองค์ประทับอยู่ที่ ตำบลคยาสิ จนเป็นที่พอในพระราชอัชฌาศัยแล้ว ทรงประสงค์ที่จะประดิษฐาน พระศาสนาให้ มั่นคง และทรงพระประสงค์ที่เปลื้องพระปฏิญญาณที่ประทานแก่พระเจ้าพิมพิสารในคราวเสด็จ ออกบรรพชาใหม่ๆ จึงพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเหล่านั้นเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ประทับพักอยู่ที่ สวนลัญจิวิน อันเป็นที่รู้จักกันว่าสวนตาลหน่อม

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทราบการเสด็จมาสู่กรุงราชคฤห์ของพระบรมศาสดาแล้ว จึงเสด็จ พร้อมด้วยข้าราชการมีพราหมณ์และคฤหบดีจำนวน 12 นหุตตะ (12 หมื่น) ไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทรงกราบนมัสการและประทับนั่ง ณ ที่อันสมควรส่วนข้างหนึ่ง ส่วนราชบริพารเหล่านั้นแสดง อาการต่างๆ กันคือบางพวกถวายบังคม บางพวกเพียงกล่าวปราศรัย บางพวกเพียงแต่ประนมมือ บาง พวกประกาศรายชื่อและโคตรของตน บางพวกก็นิ่งเฉยอยู่ เป็นต้น พวกบริพารเหล่านี้ต่างมีความ

สงสัยว่าระหว่างพระสมณโคดม กับท่านอุรุเวลกัสสปะ ใครเป็นศิษย์ใครเป็นอาจารย์กันแน่ ทั้งนี้ก็เพราะ อุรุเวลกัสสปะเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง เป็นที่เคารพนับถือและมีศิษย์เป็นจำนวนมาก พระพุทธองค์ทรงทราบวารจิตของบุคคลเหล่านี้เป็นอย่างดี ทรงมีพระประสงค์จะปลดเปลื้องความสงสัย จึงรับสั่งให้พระอุรุเวลกัสสปะประกาศให้ทราบถึงความที่ลัทธิเดิมของตนไม่มีแก่นสาร ด้วยพระดำรัส-

“ดูก่อนกัสสปะ ผู้อยู่ในอุรุเวลามานาน ท่านเคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ฝ้ายผมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นโทษในการบูชาเป็นอย่างไร จึงละการบูชานั้นตามลัทธิเดิมของท่านเสียแล้วเล่า?” พระอุรุเวลกัสสปะ ได้ฟังพุทธดำรัสแล้วก็ทราบถึงพุทธประสงค์ดี จึงน้อมนมัสการกราบทูลว่า-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การบูชาซึ่งทั้งหลายล้วนแต่มีความมุ่งหมายให้ได้มาซึ่งกามคุณ มีรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อันเป็นของร้อน บัดนี้ข้าพระองค์ได้รู้ชัดแล้วว่า ความรักใคร่พอใจในกามคุณ เหล่านั้นเป็นมลทิน ทำใจให้เศร้าหมองก่อให้เกิดกิเลสและความทุกข์ จึงได้ละทิ้งการบูชาไฟเช่นสรวนนั้นเสีย บัดนี้ ข้าพระองค์ได้เห็นธรรมอันสงบระงับแล้ว พระเจ้าข้า”

เมื่อพระเถระกราบทูลดังนั้น ก็ชบสีระลงแทบพระบาทพระศาสดาประกาศว่า-

“พระองค์ เป็นบรมครูของข้าพระพุทธเจ้าฯ เป็นสาวกของพระองค์”

ครั้นแล้ว พระเถระได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศสูงประมาณหนึ่งชั่วลำตาล แล้วลงมากราบแทบพระบาทพระศาสดา ประกาศตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำอย่างนี้สูงขึ้นไปตามลำดับถึง 7 ครั้งๆ สุดท้ายสูง 7 ชั่วลำตาล ทำลายความสงสัยของข้าราชบริพารแห่ง พระเจ้าพิมพิสารให้หมดสิ้นไป

เมื่อจบพระธรรมเทศนาพระเจ้าพิมพิสารและบริวาร 11 นหุตะ ตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ส่วนอีกหนึ่งนหุตะ ดำรงตนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ด้วยประการดังนี้

ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสาร 5 ประการ

เมื่อพระบรมศาสดาแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว พระเจ้าพิมพิสารได้กราบทูลความสมหวังของพระองค์ ที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ เมื่อครั้งยังเป็นขัตติยกุมารยังมีได้รับการอภิเษก 5 ประการคือ

1. ขอให้ข้าพเจ้าได้รับการอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งแคว้นมคธนี้
2. ขอให้พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เสด็จมายังแคว้นแคว้นของข้าพระองค์ ผู้ได้รับการอภิเษกแล้ว
3. ขอให้ข้าพเจ้าได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์พระองค์นั้น
4. ขอให้พระอรหันต์พระองค์นั้นแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า
5. ขอให้ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น

บัดนี้ ความปรารถนาของหม่อมฉันสำเร็จแล้วทุกประการ หม่อมฉันมีความเบิกบานใจในพระธรรมเทศนายิ่งยัก ขอกราบอาราธนาพระองค์พร้อมทั้งหมู่ภิกษุสงฆ์สาวกเสด็จเข้าไปรับภัตตาหารที่พระราชานิเวศน์ ในวันพรุ่งนี้พระเจ้าข้า

ใบเสมาหมายเลข 6

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนราหูลกุมารทูลขอขุมทรัพย์ทั้ง 4 จากพระพุทธองค์ เรื่องราวในเหตุการณ์ตอนนี้มีอยู่ว่า ครั้นล่วงถึงวันที่ 7 แห่งการเสด็จเยือนพระนครกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพาราชเทวีประทับตบแต่งองค์พระราหูลกุมารราชโอรส ด้วยอาภรณ์อันวิจิตร แล้วตรัสสั่งว่า

"ราหูลกูกรัก จงไปดูพระสมณะผู้มีผิวพรรณผ่องใส มีรูปร่างดุจท่านท้าวมหาพรหม แวดล้อมด้วยพระสงฆ์สาวกเป็นอันมาก ท่านสมณะองค์นั้นคือพระบิดาของเจ้า พระองค์มีขุมทรัพย์มหาศาลอันสุดจะคณนา นับแต่พระบิดาของเจ้าออกบวชเจ้าก็เหมือนหมดหวังในราชสมบัติ เจ้าจึงไปกราบไหว้พระบิดาแล้วกราบทูลขอทรัพย์สมบัตินั้น ในฐานะเป็นรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ต่อพระองค์เถิด"

ราหูลกุมาร เสด็จเขาไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตามพระราชดำรัสของพระมารดา กราบถวายบังคมแล้ว ทอดพระเนตรดูพระสัพพัญญู บังเกิดความรักในพระบิดาทรงประปราโมทย์ โสมนัสตรัสชมว่า "รุ่มเงาของพระองค์เย็นสดชื่นยิ่งนัก พระพักตร์ของพระองค์สดใสสุดประมาณ" ดังนี้แล้วก็ตรัสเรื่องอื่นๆ ต่อไปโดยมิได้กราบทูลขอทรัพย์สมบัติ

พระพุทธองค์ทรงกระทำกตกิจแล้วตรัสอนุโมทนา เสด็จกลับนิโคธาราม ส่วนราหูลกุมารก็เสด็จติดตามไปจนถึงพระอาวาส มิมีผู้ใดจะสามารถกราบทักทวนได้ เมื่อสบโอกาสราหูลกุมารจึงกราบทูลขอทรัพย์สมบัติ อันเป็นสิ่งที่รัชทายาทผู้สืบสันตติวงศ์จะพึงได้รับ

พระบรมศาสดาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงพระราชดำริว่า ราหุลราชโอรสปรารถนาทรัพย์สมบัติอันเป็นของบิดา ถ้าภาคตะจะให้ขุมทองแก่เธอแล้วก็จะเป็นสิ่งชักนำให้เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ด้วยเป็นสิงหาสาระแม้สักชนิดหนึ่งก็หาไม่มี อย่างกระนั้นเลยเราจะมอบอริยทรัพย์อันเป็นสิ่งประเสริฐสุดในพุทธศาสนานี้แก่เธอ ซึ่งจะทำให้เธอเป็นโลกุตรทายาทสืบสกุลในพุทธวงศ์นี้สืบไป ครั้นแล้วทรงมีพระดำรัสสั่งให้ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรจัดการบรรพชาให้แก่ราหุลกุมารเป็นสามเณรในวันนั้นด้วยวิธีให้รับไตรสรณคมณ์ และสามเณรราหุลได้ชื่อว่าเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา

ใบเสมาหมายเลข 7

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองเปิน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรื่องราวในมหุทธชาดก ซึ่งเป็นชาดกในลำดับที่ 5 อันเป็นพระชาติที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี ก่อนที่จะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า เนื้อหาของชาดกเรื่องนี้มีอยู่อย่างย่อๆว่า มโหสถ เป็นนักปราชญ์ประจำราชสำนักพระเจ้าวิเทหราชกษัตริย์ กรุงมิตราเมื่อพระเจ้าจูลนีซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ชอบล่าเมืองขึ้น ออกอุบายว่าทรงยินดีที่จะถวายพระธิดาแก่พระเจ้าวิเทหราชเพื่อที่จะลวงพระเจ้าวิเทหราชให้หลงกลเสด็จไปอุดรปัญจาลนครและถูกล้อมจับมโหสถก็แก้สถานการณ์ได้ทั้งหมดจนพระเจ้าวิเทหราชได้เข้าพิธีอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาแห่งพระเจ้าจูลนี แล้งส่งกลับพระนครโดยปลอดภัย พร้อมกับเชิญพระมเหสี พระราชโอรสองค์เล็กและพระชนนีของเจ้าจูลนีไปเป็นตัวประกัน ในที่สุดพระเจ้าจูลนีต้องยอมแพ้แก่มโหสถกระทำสัตย์สาบานจะไม่ทำอันตรายซึ่งกันและกันอีก

สำหรับเหตุการณ์ที่ปรากฏในภาพ มีผู้สันนิษฐานและตีความไว้ว่า น่าจะเป็นเหตุการณ์ตอนมโหสถแก้เลิศธรรมยุตกับแก้วพราหมณ์ ซึ่งเนื้อหาในตอนนี้มีอยู่ว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามเมื่อพระเจ้าจูลนีพรมทัตยทพมาล้อมกรุงมิตรา โดยความในตอนนี้มีอยู่ว่าแก้วพราหมณ์บัณฑิตของพระเจ้าจูลนีพรมทัตยจะใช้วิธีเลิศธรรมยุตเป็นอุบายในการยึดนครมิตราของ

พระเจ้าวิเทหโดยวิธีนี้บัณฑิตของทั้งสองพระนครต้องอยู่ในที่เดียวกัน โดยบัณฑิตทั้งสองเมื่อมาอยู่ที่เดียวกันบัณฑิตผู้ใดไหว้ก่อนบัณฑิตนั้นจะแพ้

ใบเสมาหมายเลข 8

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จาก อำเภอภูพานารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1,100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ทรงพบกับองค์กุลิมาล เนื้อเรื่องของเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้ กล่าวไว้ว่า ในสมัยหนึ่ง เมื่อ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบซ่า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจมั่นในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านข้าง กระทำนิคมไม่ให้ เป็นนิคมข้าง กระทำชนบทไม่ให้ เป็นชนบทข้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง ทรงไว้ฯ

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไป บิณฑบาตยังพระนครสาวัตถี ครั้นแล้วในเวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะ ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคุลิมาลโจรชุมนุมอยู่ พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงสุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินทางได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคุลิมาลโจรชุมนุมอยู่ ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้น ที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาลเป็นคนหยาบซ่า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านข้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมข้าง กระทำชนบทไม่ให้ เป็นชนบทข้าง เขาเข่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ห่อรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บุรุษผู้นั้นก็ยังถึงความพินาศ เพราะมือขององคุลิมาลโจร เมื่อคนพวกนั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนั่ง ได้เสด็จไปแล้วฯ

แม้ครั้งที่สอง พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปลูสัตว์ พวกชวานาที่เกินมา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้ เป็นบ้านบ้ำง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้ำง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้ำง เขาเข่นฆ่าพวก มนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ถึงถึงความพินาศ เพราะมือขององคุลิมาล ดังนี้ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว

แม้ครั้งที่สาม พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปลูสัตว์ พวกชวานาที่เกินมา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย องคุลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้ เป็นบ้านบ้ำง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้ำง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้ำง เขาเข่นฆ่าพวก มนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงทรงไว้ ข้าแต่สมณะ พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ย่อมรวมเป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ข้าแต่สมณะ แม้บุรุษพวกนั้นก็ถึงถึงความพินาศ เพราะมือขององคุลิมาล ดังนี้ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง ได้เสด็จไปแล้ว

องคุลิมาลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ครั้นแล้วเขาได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลย พวกบุรุษสิบคนก็ดี ยี่สิบคนก็ดี สามสิบคนก็ดี สี่สิบคนก็ดี ก็ยังต้องรวม เป็นพวกเดียวกันเดินทางนี้ แม้บุรุษพวกนั้นก็ถึงถึงความพินาศเพราะมือเรา เออก็สมณะนี้ผู้เดียว ไม่มี เพื่อนชรอยจะฆ่าข่ม ถ้ากระไร เราพึงปลงสมณะเสียจากชีวิตเถิด ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรถือดาบและ โล่ห์ผูกสอดแล่งธนู ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางประปรายภูฏางค์ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรง บันดาลอิทธิทธิสังขาร โดยประการที่องคุลิมาลโจรจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาค เสด็จไปตามปกติ

ครั้งนั้น องคุลิมาลโจรได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลยด้วยว่าเมื่อก่อน แม้ช้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งตามจับได้ แต่เราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่ อาจทันสมณะนี้ซึ่งเดินไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกะพระผู้พระภาคว่า จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อนสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่า จงหยุดเถิด

ใบเสมาหมายเลข 9

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นบริเวณเนินดิน โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 (ประมาณ 1100-900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า โดยเป็นเหตุการณ์ตอนที่ พระอินทร์ทรงถวายผลสมอทิพย์ให้กับพระพุทธองค์ เนื้อหาของเหตุการณ์ตอนนี้มีกล่าวไว้ว่า เมื่อครบกำหนด 7 วันแล้ว จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปยังคันค้ออันได้นามว่า “ราชายตนะ” ซึ่งอยู่ทางด้านทักษิณแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุข ณ ที่นี้เป็นสัปดาห์สุดท้าย เมื่อครบกำหนดแล้ว พระองค์ทรงออกจากสมาธิและประทับอยู่ ณ ที่นั้น

ขณะนั้นสมเด็จพระอมรินทราบหาราชทรงมีดำริว่า "พระผู้มีพระภาคตั้งแต่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว ประทับเสวยวิมุตติสุขในสถานที่ 7 แห่งๆ ละ 7 วัน สิริรวมเป็น 49 วันถึงวันนี้ พระองค์มิได้เสวยพระกระยาหารและถ่ายพระบังคนเลย สมควรที่พระองค์จะเสวยพระกระยาหารและถ่ายพระบังคน" จึงนำผลสมออันเป็นทิพย์โอสถลงมาจากเทวโลกน้อมเข้าไปถวาย

พระพุทธองค์ทรงรับผลสมอทิพย์นั้นมาเสวยแล้ว ทรงทำสรีริกัจลงพระบังคน แล้วท้าวสหสัณย์ ก็อยู่ปฏิบัติพระพุทธองค์ด้วยกิจต่างๆ มีถวายน้ำบ้วนพระโอษฐ์ เป็นต้น

ใบเสมาหมายเลข 10

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นที่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 (ประมาณ 1100-900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรื่องราวในกุลวกชาดก ซึ่งเป็นชาดกเรื่องที่ 31 จากชาดก 550 พระชาติ ชาดกเรื่องนี้ มีเนื้อหาโดยย่อกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นท้าวสักกอินทรเทวราช พระองค์ได้เกิดในตระกูลใหญ่มีนามว่า มาฆะมาณพ ได้ภรรยาตระกูลเสมอกันคือ นางสุธรรมา สุจิตรา สุนันทา และสุชาดา สามนางแรกเป็นคนใจบุญมักชอบทำบุญร่วมกับสามีเสมอ ซึ่งผิดกับนางสุชาดาที่ไม่ชอบทำบุญเลย เพราะนางไม่เชื่อในผลบุญกุศลเมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีพได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นางสุธรรมาก็มาจุติพร้อมกับเกิดเทวสภาใหญ่ 500 โยชน์ นางสุจิตราจุติพร้อมกับเกิดสวนจิตรลดา และนางสุนันทามาจุติพร้อมกับเกิดสระโบกขรณีชื่อสุนันทา แต่นางสุชาดากลับได้ไปเกิดเป็นนกกระยางที่ห้วยในป่าแห่งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะนางไม่ได้สร้างบุญกุศลไว้นั่นเอง พระอินทร์ทรงระลึกถึงนางสุชาดาว่าไปเกิดในที่ใด ครั้นรู้ว่านางอยู่ที่ใดจึงเสด็จไปหาแล้วจึงพามาเทวโลก เพื่อให้นางสุชาดาเห็นผลบุญที่นางทั้งสามได้ทำไว้ เพื่อจะสอนให้นางสุชาดาเป็นคนใจบุญหมั่นทำบุญกุศลโดยการรักษาศีลห้า และให้เลิกกินเฉพาะปลาที่ตายแล้ว จึงพานางนกกลับมาที่เดิม เมื่อนางนกตายก็ไปเกิดในเรือนช่างหม้อแล้วไปเกิดเป็นธิดาจอมอสูรเวปจิตติ ด้วยผลบุญที่นางทำไว้จึงได้เกิดเป็นหญิงรูปงามและได้เป็นมเหสีของพระอินทร์ในที่สุด

ใบเสมาหมายเลข 11

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นบ้านเสมา ตำบลหนองเป้น อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 (ประมาณ 1100-900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ โดยเป็นเหตุการณ์ตอนพระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาแต่ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 เรื่องราวของเหตุการณ์นี้กล่าวไว้ว่า ในวันนั้นตั้งแต่เช้า พวกปัญจวัคคีย์เมื่อทำกิจวัตรประจำวันเสร็จแล้วก็นั่งสนทนา ต่างก็ระลึกถึงพระมหาบุรุษที่พวกตนเคยปฏิบัติ ตอนหนึ่งได้สนทนากันว่า "ขณะนี้ พระมหาบุรุษตั้งแต่พวกเราจากมาแล้วพระองค์เสด็จไป ณ ที่ใด ประทับอยู่ที่ไหน ระลึกถึงพวกเราบ้างหรือไม่ประการใด" เป็นต้น

ลำดับนั้นพระพุทธองค์เสด็จใกล้ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปัญจวัคคีย์เห็นพระองค์เสด็จมาแต่ไกล ต่างก็จำได้จึงนัดหมายกันว่า-

"พระสมณ โคดมนี้มีความมักมาก คลายความเพียรแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ดังนั้นพวกเราไม่พึงไหว้ ไม่พึงลุกขึ้นต้อนรับ ไม่พึงรับบาตรจีวรของเธอ เพียงแต่จัดอาสนะไว้ เมื่อเธอปรารถนาจะนั่งก็จงนั่งเถิด"

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึง ต่างพากันลืมสัญญาที่ให้แก่กันไว้ กลับทำการต้อนรับเป็นอย่างดีดุจที่เคยทำมา แต่ยังใช้คำทักทายว่า "อาวุโส" และเรียกพระนามว่า "โคดมะ" อันเป็นถ้อยคำแสดงการไม่เคารพ พระพุทธองค์ทรงห้ามแล้วตรัสว่า -

"อย่าเลย พวกเธออย่ากล่าวเช่นนั้น บัดนี้ตถาคตได้บรรลุอมฤตธรรมเองโดยชอบแล้ว เธอทั้งหลายคอยตั้งใจฟังเถิด เมื่อเธอปฏิบัติตามไม่นานก็จะได้บรรลุอมฤตธรรมนั้น"

"อาวุโสโคดม แม้ท่านบำเพ็ญเพียรเห็นปานนั้น ท่านยังมีได้บรรลุธรรมพิเศษ บัดนี้ท่านหันมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมาก แล้วจะบรรลุธรรมพิเศษได้อย่างไร?"

พระพุทธองค์ตรัสเตือนปัญจวัคคีย์ให้ระลึกถึงความหลังว่า "ท่านทั้งหลายจำได้หรือไม่ว่า วาจาเช่นนี้เราเคยพูดกับท่านบ้างหรือไม่" ปัญจวัคคีย์นี้ก็ขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้มีเคยได้ยินมาก่อน จึงยินยอมในอันที่จะรับฟังพระธรรมเทศนา

ใบเสมาหมายเลข 12

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอภมกลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนพินพาพิลาป เป็นเรื่องราวตอนที่พระพุทธองค์เสด็จกลับมายังกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อเสด็จมาโปรดพุทธบิดา และศากยวงศ์ เนื้อหาของเหตุการณ์ตอนนี้กล่าวไว้ว่า เมื่อพระนางได้สดับดังนั้นจึงเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ พลังจูงหัตถ์พระราหุลกุมารออกจากสถานที่ประทับ พอมายังสถานที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ พระนางปรารถนาจะทอด พระเนตร

พระราชสามิให้เต็มพระเนตรพอเห็นพระชินสีห์พระบิดาของพระราหุลกุมาร น้ำพระอัสสุชลนัยน์ก็ไหลหลังดังกระแสสินธุ์ที มีอาจะทัศนากการพระพักตร์ของพระราชสามิได้ พระนางจึงตรัสพิไรรำพันตัดพ้อต่อน้ำพระเนตรที่หลังลงมา ว่า

“โธ่อนิจจาน้ำตาเอ๋ย กระจาไรเลยซึ่งไม่เวทนาไม่มีความเมตตาปราณี จะขอโอกาสเพียงเพ่งดูพักตร์พระสามิให้เต็มพระเนตรก็ไม่ใครจะได้ แกล้งไหลหลังปลั่งพลูไปไม่หยุดยั้งปิดบังเสียซึ่งทัศนวิสัย มิให้เชชมพระรูปอันอุดมศิริวิลาส เราให้โอกาสแก่เจ้าหลังไหลสิ้นกาลช้านานนับได้ถึงแปดปี ยังไม่พอแก่โศกาครุทเวทหรือประการใด นี้เจ้าจะก่อกรรมทำเวรแก่เราหรือไฉน จึงแกล้งไหลหลังไม่ขาดสายวายจะนี้”

เมื่อพระนางตรัสบริภาษอัสสุชลธาราดังนี้แล้ว ก็ค่อยมีพระสติอดกลั้นเสียซึ่งความโศกเสด็จตรงเข้ากอดพระบาทพระศาสดา ชบพระเสีรลงถวายนมัสการทรงพิลาปนกราบทูลว่า

“โทษของกระหม่อมฉันนี้มีมาก เพราะเป็นหญิงกาลกิณี พระลูกเจ้าถึงเสด็จหนีให้อาครด้วยเส่นหา แต่กาลยังอยู่ในวัยสาว น้อยหนึ่งพระองค์ก็มีได้บอกให้ทราบทรงสละข้าพระบาทไปไม่มีพระอาลัยดุจก่อนเษขบเนปลายพระชีวหาที่ถ่อมออกจากพระโอบอุ้มได้โปรดปราน เสด็จนิราศจากนิवासสถานไปบรรพชา แม้หากว่าพิมพานนี้มีโทษแล้ว แต่พระลูกแก้วราหุลกุมารซึ่งเพ็งประสูติจากครรภ์ในวันนั้น ยังมีทันได้รู้ผิดชอบประการใด เขมมีโทษด้วยวังใดพระองค์จึงทอดทิ้งไว้ให้ไรพระปิตุรงค์”

อนึ่งเล่า ข้าพระบาทนี้เมื่อเยาว์วัย โหราจารย์ทั้งหลายได้ทำนายไว้ว่า เป็นหญิงมีบุญญาภินิหารยิ่งใหญ่ จักได้เป็นมิ่งมเหสีบรมกษัตริย์จักรพัตราธิราช คำทำนายนั้นคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไป พิมพากลับเป็นหญิงหม้ายชายทิ้งให้สิ้นราคา อนึ่ง พระคำรัสของพระนางสีกาโคตมีสาภียรานาริที่ว่า นารีใดได้พระลูกเจ้าเป็นราชสามิ นารีนั้นดับเสียได้ซึ่งหทัยทุกข์เป็นสุขชั่ววันรันดร์ คำนั้นผิดไปเช่นกันอีก ข้าพระบาทกลับได้รับแต่ทุกข์อาครุทเวทไม่เว้นวาน”

พระนางพิมพาปริเวทนากการพิไรรำพันอยู่อย่างนี้ แล้วกลิ้งเกลือกชบพระเสีรที่หลังพระบาทของพระบรมศาสดา ถึงกลับไม่ได้สติสมปลุติ่นาเวทนายิ่งนัก

ใบเสมาหมายเลข 13

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นเมืองเสมา บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลป/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนที่นางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาส เนื้อหาของเหตุการณ์ตอนนี้กล่าวไว้ว่า วันนั้นเป็นวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ตั้งแต่เวลาเช้ามืด นางสุชาดาเริ่มประกอบพิธีหุงข้าว มธุปายาส โดยจัดหาฟืนใส่ในเตาและก่อไฟด้วยตนเอง เท้านมและเครื่องปรุงลงในภาชนะ ยกตั้งบนเตาไฟ ฟองน้ำนมเวียนเป็นทักษิณาวฏุ ไฟในเตาก็ปราศจากควันน้ำอัสจรรย์ นางสุชาดาเห็นเช่นนั้นก็ปลื้มปีติยิ่งนัก แล้วส่งให้นางทาสีไปทำความสะอาดปิดกวาดไต้ร่มไทร ส่วนนางเองก็จัดข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองเพื่อเตรียมไปถวายบวงสรวงบูชาเทพยดาที่ดั้นไทรนั้น

ฝ่ายนางปุลณทาสีสาวใช้ เห็นพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ไต้ร่มไทรดั้นนั้นผ่นพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศปรายจีน มีพระรัศมีแผ่สร้อยออกจากพระวรกายเป็นปริมณฑลดูงามยิ่งนัก ก็ตระหนักแนใจคิดว่า “คงจะเป็นเทพดาเจ้านางนังคอยรับเครื่องพลีกรรม” จึงรีบกลับมาบอกแก่นางสุชาดาให้ทราบโดยด่วน นางสุชาดาจึงรีบแต่งกายด้วยเครื่องอาภรณ์อันงดงามเป็นที่เรียบร้อย ยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูนเหนือศีรษะ ออกจากบ้านพร้อมด้วยบริวารไปยังดั้นไทรนั้น ครั้นได้เห็นพระบรมโพธิสัตว์งดงามเช่นนั้น ก็เกิดความโสมนัสยินดีสำคัญว่าเป็นรุกขเทวดามานังคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงน้อมนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย ด้วยความเคารพอย่างยิ่ง

ขณะนั้น บาทรดินซึ่งเป็นบาทบริพทย์ที่หมกการพราหมณ์ถวายเมื่อวันเสด็จออกบรรพชา นั้นได้อันตรธานหายไป พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรดูนางทราบในพระอาการจึงน้อมถวายพร้อมทั้งถาดทอง ก้มศีรษะลงอภิวัตแล้วกราบทูลว่า

“ความปรารถนาของหม่อมฉัน สำเร็จแล้วฉันใด ขอสิ่งทีพระองค์ประสงค์ จงสำเร็จ ฉันนั้น”

แล้วก้มลงกราบทูลลากลับสู่เคหาของตนด้วยความสุขใจอย่างที่สุด มิได้มีความเสียดายอาลัย ในถาดทอง อันมีค่าถึงแสนกหาปณะนั้นเลย

เมื่อกลับมาถึงบ้านของตนแล้วได้ยกของนางปุลณทาสีให้อยู่ในฐานะธิดาของตน พร้อมทั้งมอบเครื่องประดับและของใช้อันสมควรแก่ฐานะของธิดาพ้นจากความเป็นทาสีสืบไป

ใบเสมาหมายเลข 14

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปี
มาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุการณ์ตอนที่ สองพ่อค้าวานิช ถวายข้าวสัตุก่อน และสัตตวง เนื้อหาในเหตุการณ์ตอนนี้กล่าวไว้ว่า ครั้งนั้น มีพ่อค้าวานิชสองพี่น้องชื่อ ตปัสสะ กับ ภัลลิกะ นำสินค้าบรรทุกกองเวียนเดินทางมาจากอุทกคชนบทผ่านทางนั้น ด้วยอาณูภาพแห่งเทวดาคงคหนึ่งซึ่งเคยเป็นญาติกับสองพ่อค้าในอดีตชาติ เห็นสองพ่อค้าแล้วคิดว่า “พ่อค้าทั้งสองนี้ พากันลุ่มหลงเวียนอยู่ในสังสารวัฏสิ้นกาลช้านาน ควรที่เราจะสงเคราะห์ให้ได้รับประโยชน์สุขอันอุดม จึงบันดาลให้โคพาเกวียนไปผิดทางแล้วแสดงตนให้ปรากฏ กล่าวชี้แนะให้สองพ่อค้านำข้าวสัตตวงอันเป็นเสบียงทาง เข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค” สองพ่อค้าก็ปฏิบัติตามน้อมนำข้าวสัตตวงก่อนสัตตวงเข้าไปถวายพบพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ได้ร่มไม้เกิด ประกอบด้วยทิวตติงสมหาปริสถลักษณะ มีพระรัศมีรุ่งเรืองไม่เคยพบเห็นมาก่อน คิดว่าพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก นับว่าเป็นบุญลาภอันประเสริฐของพวกตนยิ่งนัก จึงเข้าไปกราบทูลว่า -

“ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์จงทรงอนุเคราะห์รับบิณฑบาตไทยทาน เพื่อประโยชน์สุขแก่พระพุทธเจ้าทั้งสอง ตลอดกาลนานเถิด”

พระผู้มีพระภาค ทรงพระราชดำริว่า “บาตรของตถาคตได้หายไปก่อนวันตรัสรู้ ต้องรับข้าวมรุปาษาของนางสุชาดาด้วยพระหัตถ์ หลังจากนั้นมายังมิได้เสวยกระยาหารเลย บัดนี้ สองพานิชนำอาหารมาถวาย ตถาคตจะได้บาตรมาแต่ที่ไหน?”

เมื่อพระพุทธองค์ทรงดำริอย่างนี้ ทันใดนั้นท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ได้นำบาตรศิลาสี่เหลี่ยมองค์ละใบมาจากทิศทั้ง 4 น้อมเข้าไปถวาย

พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า “บรรพชิตไม่ควรมีบาตรเกินกว่าหนึ่งใบ” จึงทรงอธิษฐานให้บาตร ทั้ง 4 ใบนั้นประสานเข้าเป็นใบเดียวกัน แล้วทรงรับข้าวสัตตวงก่อนสัตตวงของสองพานิชด้วยบาตรนั้น เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว นายพานิชสองพี่น้องกราบมุลแสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธกับพระธรรมเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต เนื่องด้วยขณะนั้นยังไม่มีพระสงฆ์เกิดขึ้นใน

โลก อุบาสกทั้งสองจึงได้นามว่า เทววาจิกอุบาสก นับเป็นอุบาสกคู่แรกและคู่เดียวในโลกผู้ถึงรัตนะสองประการ

ก่อนที่อุบาสกทั้งสองจะกราบทูลลากลับไปนั้น ได้ทูลขอปูนียวัตถุเพื่อนำไปประดิษฐานเป็นที่สักการบูชาในบ้านเมืองของตนสืบไป

พระพุทธองค์ ทรงยกพระหัตถ์ขึ้นลูบพระเศียร พระเกศา 8 เส้น ดัดพระหัตถ์ออกมา จึงประทานพระเกศาทั้ง 8 เส้น นั้นแก่ ตะปุตตะ และภัลลิกะ สองพ่อค้าไปตามประสงค์

ใบเสมาหมายเลข 15

ป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)

ที่มา : จากการขุดค้นเมืองโบราณบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอภุมลาลัย จังหวัดกาฬสินธุ์

ศิลปะ/อายุ: รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100 – 900 ปีมาแล้ว)

ป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรื่องราวในจันทกumarชาดก ซึ่งเป็นชาดกในมหานิบาตชาดก หรือที่เรียกกันว่าทศชาติชาดก จันทกumarชาดกในลำดับที่ 7 เนื้อหาในชาดกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญขันติบารมี โดยมีเนื้อหาในเรื่องย่อของชาดก ดังนี้ พระเจ้าเอกราชมีพระโอรสพระนามว่า จันทกumarดำรงตำแหน่งเป็นอุปราชและมีพรหมณ์ชื่อกัณฑาหลเป็นปุโรหิตผู้ทรงอำนาจในการตัดสินใจตัดสินคดีความ แต่มิได้ตั้งอยู่ในความยุติธรรมรับสินบนอยู่เป็นประจำพระจันทกumarจึงทรงตัดสินคดีต่างๆเสียเอง เมื่อพระเจ้าเอกราชทรงทราบ ก็ได้ทรงมอบให้พระจันทกumarมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการตัดสินคดีความ จึงทำให้กัณฑาหลคิดแค้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าเอกราชทรงสุบินเห็นภาพในสรวงสวรรค์ ได้ตรัสถามกัณฑาหลว่าทำอย่างไรพระองค์จึงจะได้ไปสวรรค์ กัณฑาหลเห็นได้ที่จึงทูลแนะนำให้พระเจ้าเอกราชกระทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยให้เชิญองค์พระจันทกumarพร้อมด้วยพระประยูรวงศ์บางพระองค์ และสัตว์จำนวนหนึ่งมาบูชาญ นางจันทาเทวีพระอัครชายาของพระเจ้าจันทกumarจึงได้ทรงกระทำสักการบูชาขอให้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาช่วยให้พระจันทกumarพ้นจากภัยพิบัติในครั้งนี้ ด้วยอำนาจแห่งสักการบูชาทำให้ท้าวสักกะเทวราชเสด็จลงมาทำลายพิธีและบังคับให้พระเจ้าเอกราชทรงปลดปล่อยบุคคลและสัตว์ที่จะกระทำบูชาญทั้งหมด ประชาชนจึงจับกัณฑาหล โยนจนตาย ส่วนพระเจ้า

เอกราชก็ถูกขับเนรเทศออกจากพระนคร จันทกุมารจึงขึ้นครองราชย์และปกครองโดยธรรมกุศล
ผลบุญจึงส่งผลเมื่อสิ้นพระชนม์จึงได้ไปบังเกิดบนเทวโลก

ตัวอย่างแบบป้ายวัตถุ

ชื่อวัตถุ : ใบเสมาหินทราย (แบบแผ่นหิน)
ที่มา : จากการขุดค้นเมืองโบราณบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย
 จังหวัดกาฬสินธุ์
ศิลปะ/อายุ : รูปแบบศิลปทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 (ประมาณ 1100–900 ปีมาแล้ว)

ตัวอย่างแบบป้ายบรรยายวัตถุ

ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้ สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรื่องราวใน จันทกumarชาดก ซึ่งเป็นชาดกในมหานิบาตชาดก หรือที่เรียกกันว่าทศชาติชาดก จันทกumar ชาดกในลำดับที่ 7 เนื้อหาในชาดกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญขันติบารมี โดยมีเนื้อหาในเรื่องย่อของชาดก ดังนี้ พระเจ้าเอกราชมีพระโอรสพระนามว่า จันทกumarดำรง ตำแหน่งเป็นอุปราชและมีพราหมณ์ชื่อกัณฑาลเป็นปุโรหิตผู้ทรงอำนาจในการตัดสินคดี ความ แต่มิได้ตั้งอยู่ในความยุติธรรม รับผิดชอบอยู่เป็นประจำพระจันทกumarจึงทรงตัดสินคดี ต่างๆเสียเอง เมื่อพระเจ้าเอกราชทรงทราบ ก็ได้ทรงมอบให้พระจันทกumarมีอำนาจสิทธิ์ขาด ในการตัดสินคดีความ จึงทำให้กัณฑาลคิดแค้น

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าเอกราชทรงสุบินเห็นภาพในสรวงสวรรค์ ได้ตรัสถามกัณฑาลว่าทำอะไรพระองค์จึงจะไปสวรรค์ กัณฑาลเห็นได้ทีจึงทูลแนะให้พระเจ้าเอกราช กระทำพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยให้เชิญองค์พระจันทกumarพร้อมด้วยพระประยูรวงศ์บางพระ องค์ และสัตว์จำนวนหนึ่งมาบูชาญ นางจันทาเทวีพระอัครชายาของพระเจ้าจันทกumarจึงได้ ทรงกระทำสักการียาขอให้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาช่วยให้พระจันทกumarพ้นจากภัย พิบัติในครั้งนี้ ด้วยอำนาจแห่งสักการียาทำให้ท้าวสักกะเทวราชเสด็จลงมาทำลายพิธีและ บังคับให้พระเจ้าเอกราชทรงปลดปล่อยบุคคลและสัตว์ที่จะกระทำบูชาญทั้งหมด ประชาชน จึงจับกัณฑาล โยนจนตาย ส่วนพระเจ้าเอกราชก็ถูกขับเนรเทศออกจากพระนคร จันท กumarจึงขึ้นครองราชย์และปกครองโดยธรรมกุศลผลบุญจึงส่งผลเมื่อสิ้นพระชนม์จึงได้ไป บังเกิดบนเทวโลก

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูล โบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ทำให้ทราบถึงความเป็นมาในแง่มุมต่างๆของใบเสมาหินทรายเป็นอย่างมาก โดยสามารถแบ่งประเภทของข้อมูลที่ได้ออกเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มของข้อมูลที่เป็นบริบทของใบเสมาหินทราย และกลุ่มของข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาหินทรายจำนวน 15 ใบ

6.1 สรุปผลการวิจัย

จากการรวบรวมข้อมูลทางเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องใบเสมาหินทรายที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้ผู้วิจัยสามารถพิจารณาเรื่องราวที่เป็นบริบทในแง่มุมต่างๆของใบเสมาได้ในหลายๆมิติไม่ว่าจะเป็น เรื่องความหมายของใบเสมาในทางพุทธศาสนา ความเป็นมาและจุดเริ่มต้นรวมทั้งพัฒนาการของใบเสมาหินทรายจากหลักฐานทางโบราณคดี ตลอดจนความสัมพันธ์ทางด้านศิลปกรรมซึ่งปรากฏบนภาพสลักกับการรับและถ่ายทอดรูปแบบของวัฒนธรรมทวารวดีจากบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนกลางที่กระจายเข้ามาสู่ภาคอีสาน ขณะเดียวกันข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษาวเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายของนักวิชาการหลายๆ ท่านได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าของใบเสมาหินทรายกับการเรียนรู้เรื่องราวในทางพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นประโยชน์และสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ อีกทั้งยังสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายที่คัดเลือกมาทำการศึกษาทั้ง 15 ใบ ได้อีกด้วย

สำหรับผลของการวิเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาหินทรายจำนวน 15 ที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา สามารถสรุปได้ว่า เนื้อหาและเรื่องราวที่ปรากฏบนภาพสลักทั้งหมดเป็นเรื่องราวในพุทธศาสนาโดยแบ่งเป็นเรื่องพุทธประวัติได้ 10 ใบ และเป็นนิทานชาดกต่างๆ อีก 5 ใบ ดังนี้

ใบเสมาหินทรายที่มีปรากฏภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ

1. ใบเสมาหมายเลข 2 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน ทรงพบโสถถียพราหมณ์
2. ใบเสมาหมายเลข 4 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน ทรงพบพยานาคมูจลินทร์

3. ใบเสมาหมายเลข 5 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน ทรงโปรดพุทธบิดาหรือทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสาร
4. ใบเสมาหมายเลข 6 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน ราชสกุลมารทูลขอมุทรีพัสทั้ง 4
5. ใบเสมาหมายเลข 8 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน องค์คูลีมารพบพระพุทธเจ้า
6. ใบเสมาหมายเลข 9 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน พระอินทรถวายผลสมอภิพัส
7. ใบเสมาหมายเลข 11 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน ปฐมเทศนากับปัญจวคีส
8. ใบเสมาหมายเลข 12 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน พิมพาพิลาป
9. ใบเสมาหมายเลข 13 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน นางสุชาดาถวายข้าวรูปายาส
10. ใบเสมาหมายเลข 14 สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติตอน สองพ่อค้ำวณิชถวายข้าวสตุก้อนและสตุผง

ใบเสมาหินทรายที่ปรากฏภาพเล่าเรื่องนิทานชาดก

1. ใบเสมาหมายเลข 1 สันนิษฐานว่าเป็นชาดกเรื่อง เวสสันดรชาดก
2. ใบเสมาหมายเลข 3 สันนิษฐานว่าเป็นชาดกเรื่อง พรหมนารถชาดก
3. ใบเสมาหมายเลข 7 สันนิษฐานว่าเป็นชาดกเรื่อง มโหสถชาดก
4. ใบเสมาหมายเลข 10 สันนิษฐานว่าเป็นชาดกเรื่อง กุลวกชาดก
5. ใบเสมาหมายเลข 15 สันนิษฐานว่าเป็นชาดกเรื่อง จันทกุมารชาดก

6.2 อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยและศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมด ทำให้ผู้วิจัยพิจารณาเห็นถึงปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งในการจัดแสดงใบเสมาหินทรายที่ผู้วิจัยคัดเลือกมา นั่นคือการละเอียดหรือไม่ให้ความสำคัญกับข้อมูลการจัดแสดงของโบราณวัตถุเท่าที่ควร ซึ่งในกรณีนี้อาจจะใช้เป็นกรณีศึกษาที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุอื่นๆ ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่นและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งอื่นๆ ที่มีโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในลักษณะเดียวกัน

โดยทั่วไปแล้วโบราณวัตถุศิลปวัตถุส่วนใหญ่ที่ได้รับการคัดเลือกมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานล้วนแต่จะต้องมีความสำคัญและมีความโดดเด่นทั้งในแง่ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงและทางอ้อมหรือแม้แต่มีความสวยงามทางด้านศิลปกรรมอยู่บนตัววัตถุเอง และถ้าหากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแต่ละแห่งให้ความสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์โบราณวัตถุศิลปวัตถุเหล่านี้

เต็มที่จะสามารถดึงเอาความรู้หลายๆประเภทที่ซ่อนอยู่ในวัตถุเหล่านั้นออกมาใช้เพื่อการจัดแสดงนิทรรศการเรื่องต่างๆได้เป็นอย่างดี ทำให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ฯ

สำหรับในกรณีที่เกิดขึ้นในครั้งนี้นี้ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงข้อดีของการจัดแสดงใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบ ทั้งนี้เนื่องจากการจัดแสดงที่มีอยู่นั้นนำเสนอเฉพาะข้อมูลของโบราณวัตถุอันประกอบด้วย ชื่อวัตถุ ที่มา ขนาด และอายุสมัยเท่านั้น แต่หลังจากทำการศึกษาวิเคราะห์ใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบแล้ว ทำให้ทราบว่าภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาทั้ง 15 ใบนั้น ล้วนมีเรื่องราวที่สามารถนำมาเสนอให้กับผู้เข้าชม เพื่อศึกษาได้เป็นอย่างดี โดยข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์นั้น แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยมีทั้งพุทธประวัติและนิทานชาดกต่าง ๆ ซึ่งสามารถใช้ในการจัดแสดงใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบ อันจะเกิดประโยชน์ต่อผู้เข้าชมในการศึกษาเรียนรู้ เรื่องราวของพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ

6.3 ข้อเสนอแนะ

สำหรับแนวทางในการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและวิเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบนั้น สามารถที่จะนำมาเสนอในลักษณะต่าง ๆ ได้หลาย ๆ อย่าง แต่สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องการเสนอให้เป็นที่คำนึงถึงก็คือ ในการนำเสนอข้อมูลที่มีอยู่จำนวนมากของวัตถุนี้ พิพิธภัณฑ์ควรคำนึงถึงข้อจำกัดที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. กลุ่มผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ถือว่าเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ในการกำหนดลักษณะการจัดแสดงของนิทรรศการและการนำเสนอเนื้อหาของวัตถุภายในนิทรรศการว่าควรจะมีรูปแบบใด และสามารถนำเสนอเนื้อหาของวัตถุได้มากน้อยแค่ไหน โดยกลุ่มของผู้เข้าชมอาจจะสามารถแบ่งได้เป็นหลายลักษณะ เช่น กลุ่มนักเรียน นักศึกษา กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มผู้สนใจทั่วไป กลุ่มเด็กและเยาวชน เป็นต้น

2. ลักษณะการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์ ในปัจจุบันลักษณะโดยทั่วไปของการจัดแสดงนิทรรศการภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินั้น อาจจะสามารถแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ลักษณะ คือ การจัดแสดงที่เน้นเรื่องของการศึกษา ซึ่งการจัดแสดงในลักษณะนี้ จะให้ความสำคัญกับข้อมูลและเนื้อหาสาระมากกว่าจะเน้นที่ตัววัตถุกับรูปแบบการจัดแสดงที่เน้นในเรื่องของวัตถุ โดยการจัดแสดงในลักษณะนี้ จะให้ความสำคัญกับการนำเสนอตัวของวัตถุมากกว่าข้อมูลที่มีอยู่

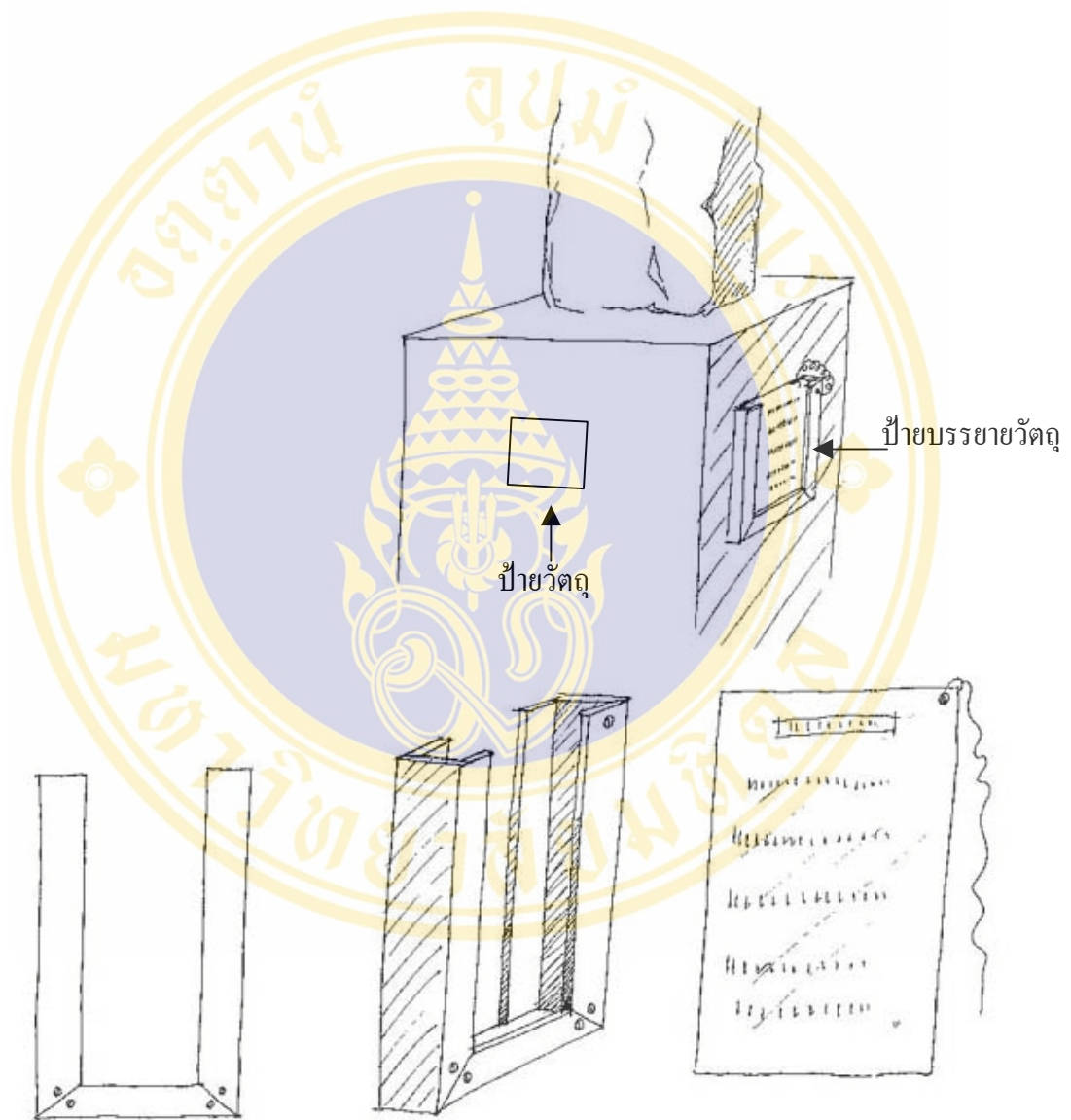
เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยที่กล่าวถึงทั้ง 2 ข้อแล้ว ผู้วิจัยจึงได้นำมาเป็นแนวทางในการที่จะพิจารณาถึงสภาพของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ซึ่งทำให้พบว่า พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น นั้น มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายของพิพิธภัณฑ์ไว้ในลักษณะกว้าง ๆ นั่นคือจะเน้นที่กลุ่ม

ของนักเรียน นักศึกษาและผู้สนใจทั่วไป ขณะเดียวกันรูปแบบการจัดแสดงก็จะมีทั้งในส่วนที่เป็นข้อมูลเพื่อการศึกษา โดยเป็นลักษณะในภาพรวมหรือป้ายคำบรรยายรวม ซึ่งจะนำเสนอเนื้อหาโดยสรุปของเรื่องราวที่จัดแสดงในส่วนต่าง ๆ และเน้นที่ตัวโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่จัดแสดง โดยเฉพาะในกลุ่มของใบเสมาหินทรายที่จัดแสดงอยู่ ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงสภาพดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยจึงขอเสนอวิธีการนำเสนอข้อมูลที่ได้จากวิเคราะห์ศึกษาใบเสมาหินทรายทั้ง 15 ใบ ในลักษณะของข้อมูลทางเลือก ซึ่งสามารถศึกษาได้ตามความพึงพอใจของผู้เข้าชมและไม่เป็นการรบกวนต่อการจัดแสดงของใบเสมาหินทราย

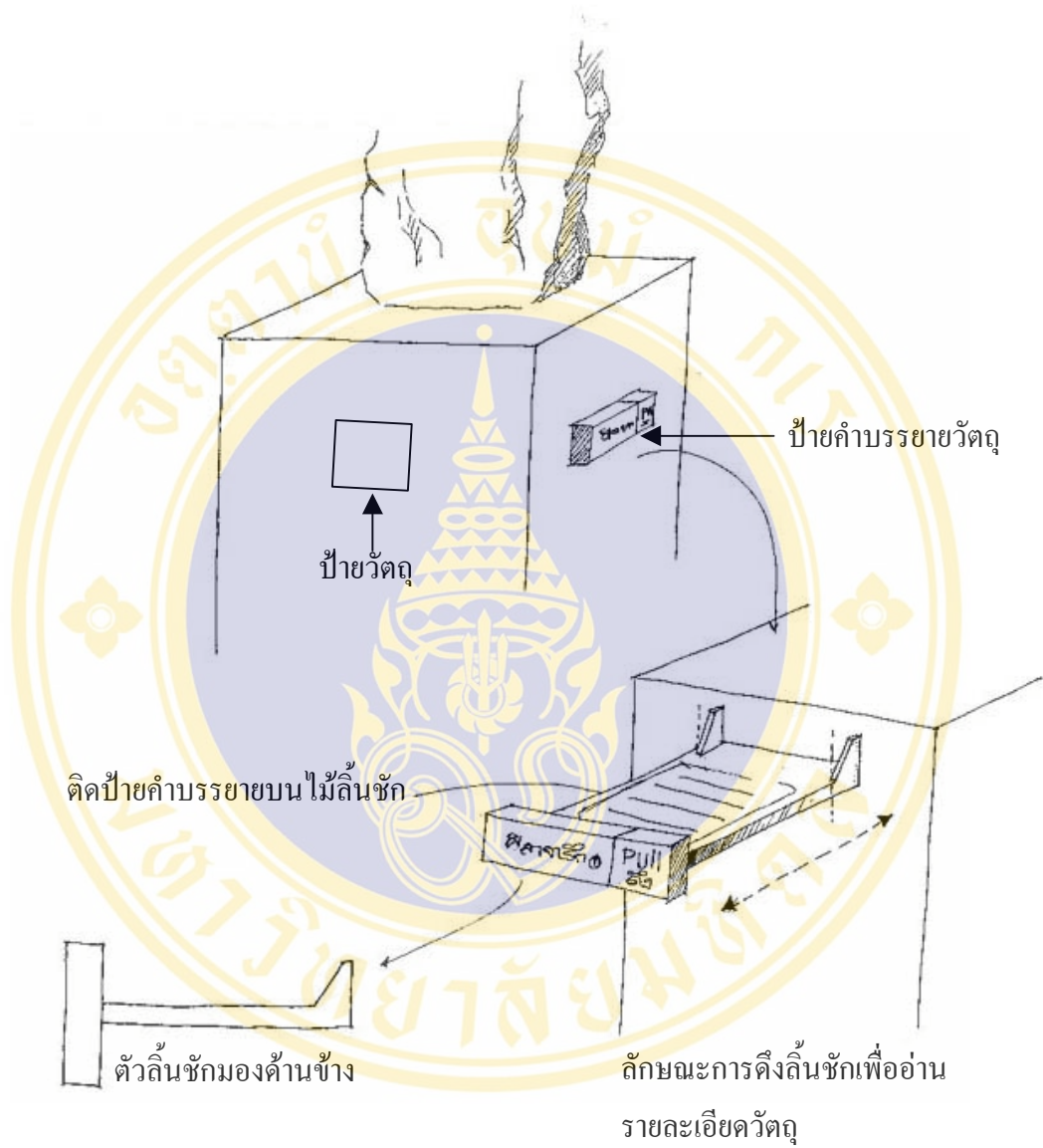
การนำเสนอเนื้อหาหรือเรื่องราวของวัตถุต่าง ๆ ในลักษณะนี้สามารถใช้สื่อการจัดแสดงได้ในหลาย ๆ รูปแบบ อาทิ ระบบเสียง อาจจะนำเสนอในรูปแบบลักษณะของเทปคาสเซตที่บันทึกเนื้อหาของใบเสมาแต่ละใบไว้ แล้วผู้เข้าชมสามารถเลือกรับข้อมูลได้จากการกดปุ่มแล้วกดหูฟังเป็นต้น หรืออาจจะใช้วิธีการนำเสนอโดยใช้ลักษณะของป้ายคำบรรยาย ซึ่งต้องมีการออกแบบ โดยที่คำนึงถึงลักษณะการจัดวางป้ายกับแท่นฐานให้มีความเหมาะสม ไม่รบกวนสายตา และไม่รบกวนต่อการจัดแสดงของวัตถุจัดแสดง ซึ่งในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบของป้ายไว้ 4 แบบ ในแต่ละแบบนั้น จะมีป้ายคำบรรยายอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นป้ายประจำวัตถุ และส่วนที่เป็นป้ายบรรยายวัตถุ ในส่วนที่เป็นป้ายประจำวัตถุจะเป็นส่วนที่ออกแบบไว้ประจำที่กับวัตถุจัดแสดงบนแท่นฐานของวัตถุแต่ละแท่น ส่วนป้ายบรรยายวัตถุ นั้น จะออกแบบมาใน 4 ลักษณะ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจ และความเหมาะสมกับพื้นที่ ๆ ผู้ใช้จะเลือกไปใช้ โดยมีแบบต่าง ๆ ดังนี้

ตัวอย่างแบบป้ายคำบรรยายวัตถุ

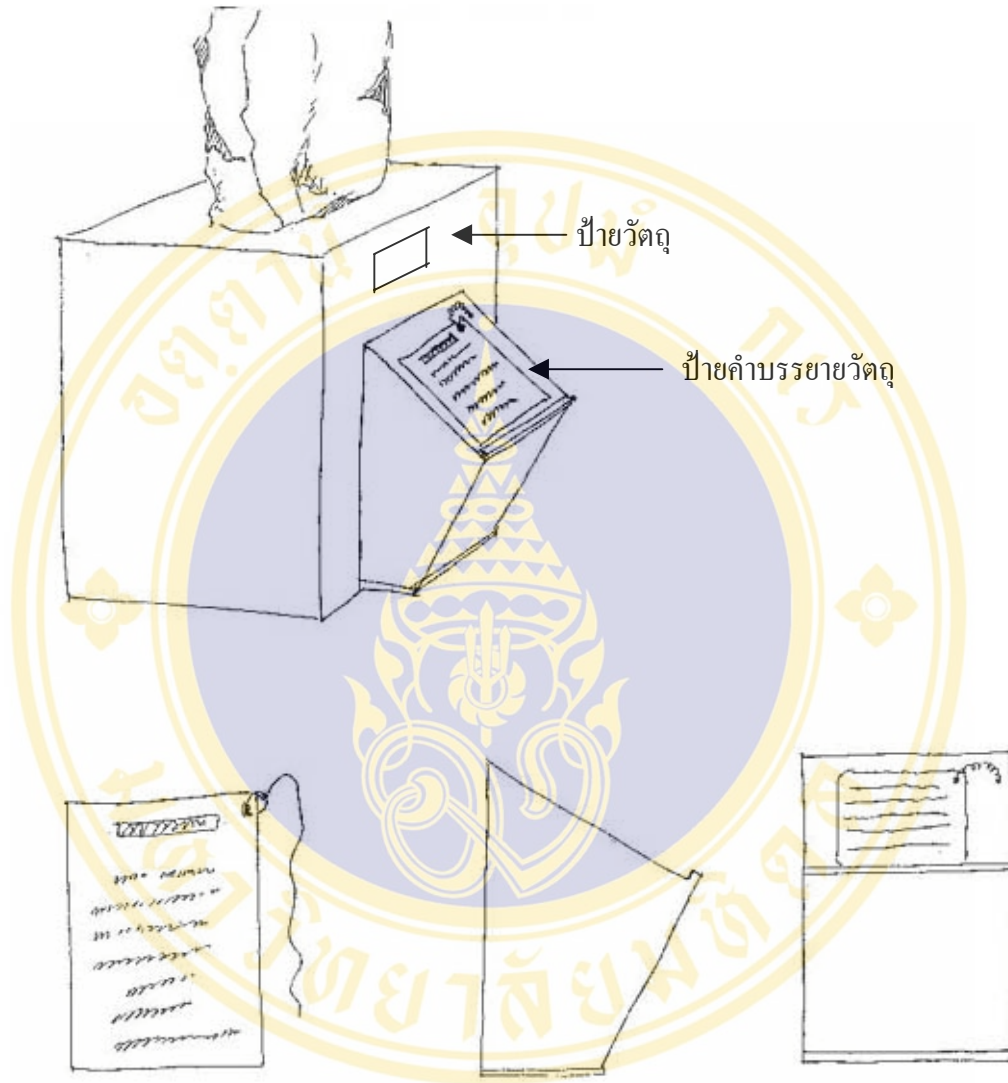
ภาพที่ 32 ตัวอย่างแบบที่ 1 กล่องสอดแนวตั้งยึดกับด้านข้างแทนวางวัตถุ

ภาพที่ 33 ตัวอย่างแบบที่ 2 กล่องสอดลักษณะคล้ายดึงลิ้นชัก

ภาพที่ 34 ตัวอย่างแบบที่ 3 แทนคำบรรยายติดกับแทนวางวัตถุ

ป้ายคำบรรยายวัตถุ (เคลือบพลาสติก)

ด้านข้าง

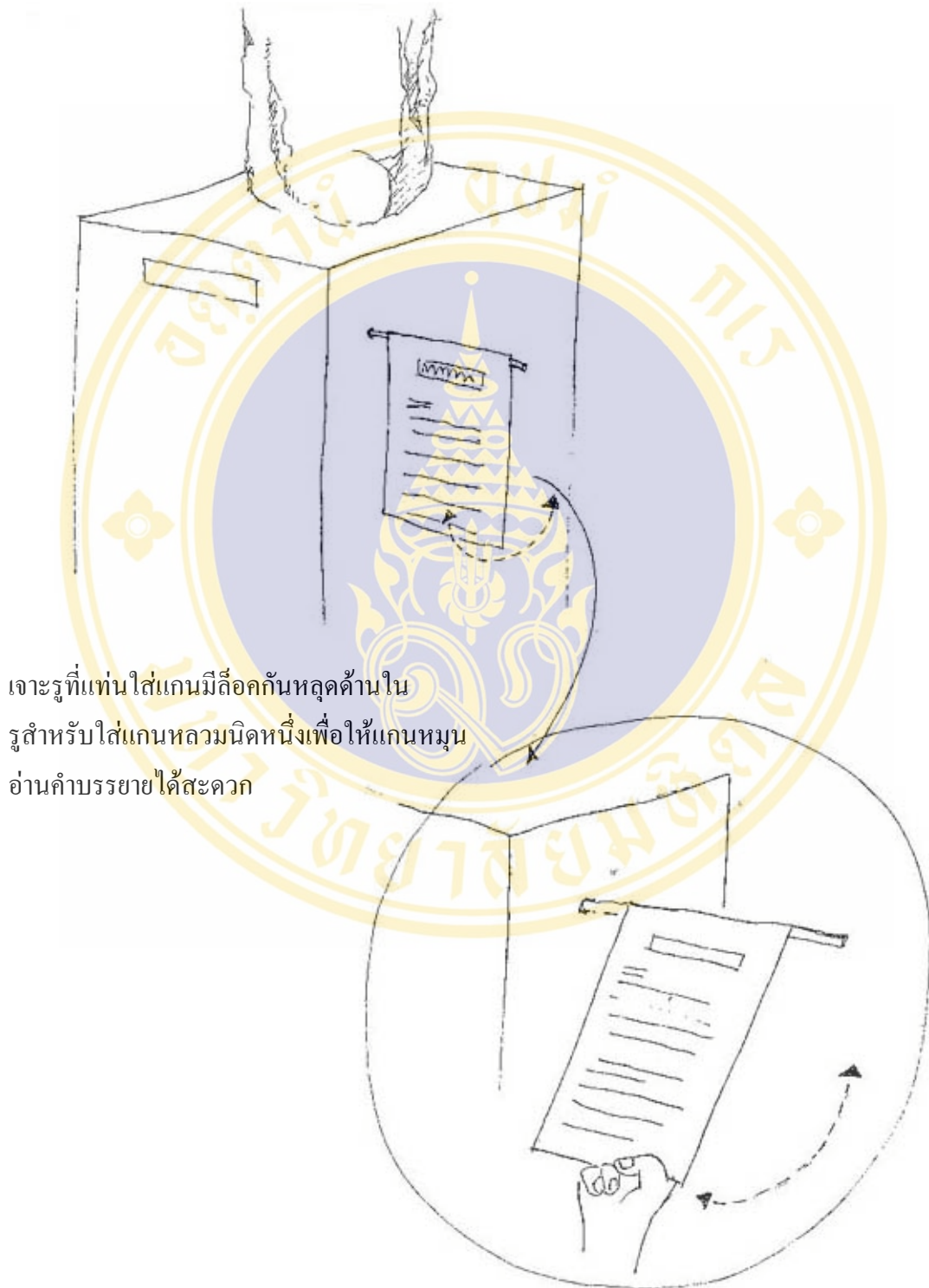
ด้านหน้า

เจาะรูด้านบนขวา ร้อยเชือก

ป้ายเชือกอีกด้านหนึ่งติดกับแทน

คำบรรยายมุมมอง

ภาพที่ 35 ตัวอย่างแบบที่ 4 แผ่นป้ายคำบรรยายยื่นออกมาด้านข้าง

เจาะรูที่แผ่นใส่แกนมีล้อคั่นหลุดด้านใน
รูสำหรับใส่แกนหลวมชนิดหนึ่งเพื่อให้แกนหมุน
อ่านคำบรรยายได้สะดวก

ภาพขยาย

คำบรรยายสามารถจับเลื่อนขึ้นอ่านได้

สำหรับในด้านของอุปสรรคและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ก็เป็นเรื่องของความยากลำบากในการติดตามข้อมูลเดิมของใบเสมาหินทรายแต่ละใบ ทั้งนี้เพราะใบเสมาหินทรายที่ได้คัดเลือกมาศึกษานั้น ส่วนใหญ่ถูกเคลื่อนย้ายมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 – 2516 ซึ่งเป็นระยะเวลาค่อนข้างนาน ทำให้ไม่สามารถที่จะติดตามหาหลักฐานที่เป็นเอกสารต้นฉบับเดิมมายืนยัน และตรวจสอบกับข้อมูลในบัตรทะเบียน ซึ่งมีการบันทึกและคัดลอกต่อ ๆ กันมาหลายครั้ง และทำให้เกิดความผิดพลาดของข้อมูลในบางส่วน ทำให้ต้องมีการสอบทานกันหลายครั้ง ทั้งจากการสัมภาษณ์และตรวจสอบจากเอกสารอื่น ๆ ขณะเดียวกัน ในการตีความภาพสลัก หรือที่เรียกว่าการศึกษาในทางประติมานวิทยานั้น ก็ค่อนข้างมีความยุ่งยากอยู่มากพอสมควร ทั้งนี้เพราะอุปสรรคจากความไม่ชัดเจนของภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายบางใบ ประการหนึ่ง ประกอบกับความเป็นไปได้ของภาพเหตุการณ์ที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายกับเรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธศาสนา ทั้งเรื่องพุทธประวัติและนิทานชาดกต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ก็นับได้ว่าคุ้มค่า เพราะทำให้ผู้วิจัยสามารถดึงเอาข้อมูลและเนื้อหาที่ซ่อนอยู่ในภาพสลักบนใบเสมาหินทรายที่ทำการศึกษาทั้ง 15 ใบ มาใช้ประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เข้าชม ขณะเดียวกัน ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพทางด้านข้อมูลและเนื้อหาของวัตถุจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์บางประเภท ที่เราสามารถศึกษาค้นคว้า เพื่อที่จะนำเอาเนื้อหาออกมาเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์ต่อผู้เข้าชมได้

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร.(2531). โบราณคดีสีภาค.เอกสารวิชาการกองโบราณคดีหมายเลข 10/2530.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.
- “-----” (2531). อดีตอีสาน. เอกสารวิชาการกองโบราณคดีหมายเลข 11/2530.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- “-----” (2531).แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 3. เอกสารวิชาการกองโบราณคดีหมายเลข
11/2532. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- “-----” (2540).นิบาตชาดก เล่ม 1 เอกนิบาต.กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรม และ
ประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540).นิบาตชาดก เล่ม 2 เอกนิบาต ทุกนิบาต. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540).นิบาตชาดก เล่ม 3 ดิกนิบาต จตุกกนิบาต. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540).นิบาตชาดก เล่ม 4 ปัญจกนิบาต ทักกนิบาต สัตตนิบาต อัญจนนิบาต.
กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 5 นวกนิบาต ทสกนิบาต เอกาทสนิบาต ทวาทสสังกนิบาต
เตรสกนิบาต. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 5 นวกนิบาต ทสกนิบาต เอกาทสนิบาต ทวาทสสังกนิบาต
เตรสกนิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 5 นวกนิบาต ทสกนิบาต เอกาทสนิบาต ทวาทสสังกนิบาต
เตรสกนิบาต. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540).นิบาตชาดก เล่ม 6 ปกนิพนกนิบาต วิสตนิบาต ดิงสนิบาต. กรุงเทพมหานคร :
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 7 จัตวาพสนิบาต ปัญญาสิบาต สักกนิบาต สัตตนิบาต
อสีติบาต. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 8 มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

- “-----” (2540). นิบาตชาดก เล่ม 9 ภาคผนวก. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. กรมการศาสนา.(2521). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 5 พระสุตตปิฎก เล่มที่ 5 มัชฌิมนิกาย (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- “-----” (2521). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย พระวินัยเล่มที่ 4 มหาวรรค ภาค 1 (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- ขวัญชนก ภควลีธร.(2539). โครงการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติช่างศิลป์แห่งสยาม สถาบันศิลปกรรมกรมศิลปากร วิทยานิพนธ์ปริญญา.
- ชิน อยู่ดี.(2508).วัฒนธรรมหินใหญ่ในประเทศไทย. นิตยสารศิลปากร. ปีที่ 8 เล่มที่ 6 : 62-67. มีนาคม.
- ธิดา สาระยา.(2536). (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- น.ณ. ปากน้ำ.(2520).ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์.
- “-----” (2524).ศิลปะบนใบเสมา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- “-----” (2537).ศิลปะโบราณในสยาม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- นันทนา ชุตินันท์.(2520).ภาพชาดกที่เจดีย์จุลประโทน. นิตยสารศิลปากร.ปีที่ 21 ฉบับที่ 4 : พฤศจิกายน.
- ผาสุก อิทรรุช และคณะ. (2528).รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. เอกสารอัดสำเนา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผาสุก อินทรรุช.(2530).พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากรวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- “-----” (2533).ศาสนาฮินดูและประติมานวิทยา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.
- พิริยะ ไกรฤกษ์.(2517).ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วันที่ 19 กันยายน พุทธศักราช 2517.)
 ประจวบศิริพันธ์ : โรงพิมพ์ศูนย์กลางทหารราบ ค่ายธนระรัตน์ ปราณบุรี.
- “-----” (2520).ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาส เปิดนิทรรศการพิเศษ 20 สิงหาคม 2520). กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์.
- “-----” (2528).ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์.

- “-----” (2533). ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป.
- “-----” (ม.ป.ป.) พุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เจริญยุคประทีป. แปลจากบทความภาษาอังกฤษ ที่รวมเข้าเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสนอต่อมหาวิทยาลัยฮาวาร์ดของ นายพิริยะ ไกรฤกษ์ โดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล.(ม.ป.ท.)
- พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่).(2544). พุทธประวัติตามแนวพระปฐมสมโพธิ. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : สหธรรมิกวิภาคการพิมพ์.
- วชิรญาณ วโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา.(2521). วินัยมุข เล่ม 3. กรุงเทพฯ : มหามงกุฎราชกุมารราชวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม.(2533). อีสานสมัยทวารวดี ใน แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2 หน้า 114-147. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.
- “-----” (2533). เสมาอีสาน ใน แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2 หน้า 300-355. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุรัสวดี อิศูราษฎร์.(2521). ประติมานวิทยาบนใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง จ.ชัยภูมิ สารนิพนธ์ ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี). กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุรพล คำรืห์กุล และเพียว เข็มมณ. (ม.ป.ป.). รายงานเบื้องต้นการสำรวจโบราณคดีตามโครงการผามอง 1. เอกสารอัดสำเนา กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- สุทธิลักษณ์ ไชยสุด และพรพรรณ เสาหะศิรินาถ.(2517). ประติมานวิทยาบนใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง. วารสาร โบราณคดีปีที่ 5 ฉบับที่ 4 พ.ย.2517 กรุงเทพฯ : พิมพ์การพิมพ์
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า.(2528). ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์.
- “-----” (ม.ป.ป.). เมืองฟ้าแดดสงยางเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน รวมบทความ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล เล่ม 2. หน้า 001212-001217. โดย บังเอิญ มาปราณีต ผู้รวบรวม.
- “-----” (ม.ป.ป.) วิวัฒนาการของประติมากรรมสมัยทวารวดี ใน รวมบทความ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล เล่ม 3. หน้า 001212-001217. โดยบังเอิญ มาปราณีต ผู้รวบรวม. (ม.ป.ท.)
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์.(2540). ศรีทวารวดี ศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ห้วน แจ่มวิมล. (2511). รายงานการสำรวจและขุดแต่งเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. (เอกสารอัดสำเนา)

- เอลิชซาเบท เลย์ และคณะ.(2524). ทศชาติ. แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิป, คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (ม.ป.ท.)
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2539). ใบเสมาสลักภาพ สุวรรณกั๊กชาดก จากวัดโนนศิลาอาสน์วันาราม. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 22 ฉบับที่ 42หน้า 133-138 ; เมษายน – มิถุนายน.
- “-----” (2539). ใบเสมาภาพ สุวรรณสามชาดก จากวัดโนนศิลาอาสน์วันาราม. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 22 ฉบับที่ 4 : หน้า 123-128 ; เมษายน – มิถุนายน.
- “-----” (2540). ภาพสลักบนใบเสมา จากวัดไตรรงค์ อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 : หน้า 123-128 ; มกราคม – มีนาคม.
- “-----” (2540). ภาพสลักเรื่อง ฤทธิ์ตัดขาด บนใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 23 ฉบับที่ 4 : หน้า 104-109 ; ตุลาคม – ธันวาคม.
- อินทิรา ฉลาดบุ. (2534). การเสนอแนวความเพื่อออกแบบนิทรรศการหุ่นวังหน้า. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,สาขาวัฒนธรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายทศพร ศรีสมาน
วัน เดือน ปีเกิด	25 ธันวาคม 2511
สถานที่เกิด	ปราจีนบุรี ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา	มหาวิทยาลัยศิลปากร , พ.ศ. 2534 ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยมหิดล , พ.ศ. 2546 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา) แขนงวิชาพิพิธภัณฑ์ศึกษา
ตำแหน่งและสถานที่ทำงานปัจจุบัน	พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด ตำแหน่ง : ภัณฑารักษ์ 6 ว. (หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด)

Executive Summary
Data Analysis on Archaeological Objects for Education and Exhibition:
A Case Study in Sand Stone Sima in Khon Kaen National Museum

According to the researcher's consideration, the presentation on archaeological objects was important for the museum visitors to study and learn archaeology, therefore, the sand stone sima (boundary stones) exhibited in Khon Kaen National Museum were raised and analyzed as a case study for this research.

As people widely known, a purpose of opening museum is to render services on education (learning) to visitors by using an exhibition as a medium of knowledge presentation. Generally, there must be the research making to support those exhibited objects. As for the case study, the sand stone sima is as a representative of other archeological objects and art objects which have not been paid attention. As seen in the identity card of sima, it was only described specific information, while other information reflecting to values of sand stone sima such as work of arts, history, archaeology, and Buddhism were neglected. The researcher collected data from the object data which were the pictures sculptured on each sima. Therefore, when conducting the research, the researcher has gathered data surrounding those sand stone sima.

According to the result of Chapter 2, Literature Review, the method of data presentation was prescribed by focusing on overall pictures and significant context of sand stone sima in different dimension. It included meaning of sima in Buddhism, background and beginning of sima development based on archaeological evidence, and relation between sand stone sima and dissemination of Dvaravati culture from the basin of Chaophya River to northeastern Thailand. Meanwhile, the data from other scholar relating to the study of sculptured pictures explained the value of sand stone sima and the study of Buddhism. Therefore, it was useful and in line with the objective

of this research. Moreover, the result can apply as a guideline on analysis of pictures sculptured on the fifteen sand stone sima.

This research directly studied sand stone sima which have been gathered and exhibited in Khon Kaen National Museum for fifteen years. As for the research methodology, it started from the fundamental data of archaeological objects by examining the document from registration office of the museum. Consequently, gathering data from academic reports and documents which were kept in Khon Kaen National Museum and maintained in the Office of Archaeology and Khon Kaen National Museum No. 7, were conducted. The barrier from this point was an inconsistency of data recorded in registration card of the museum. However, the effort to examine such data from person or related persons or from other governmental documents couldn't assist the research much because of poor maintenance and document transfer during the past years.

Other data sources, relating to the context of sand stone sima, were from documents, reports, and academic articles which was as a guideline. The data from the field were collected by taking a photograph of sand stone sima in Khon Kaen National Museum and Mueng Fahdad Soogyang Archaeological Site at Baan Sima, Nongpan Sub-district, Kamalasai District, Kalasin Province. In addition, the researcher collected data by interviewing scholars who studied the sculptured pictures on sima in order to ask their opinion about the interpretation of those pictures. Other related documents to interpret and study the sculptured pictures were the Tripitaka (teaching of Buddha) and books about history of Buddhism, Jataka stories, academic articles, and related thesis. The next process was the data analysis and interpretation. The result showed that those sima were stone plate-like sima depicted the stories. Most of them were from Mueng Fahdad Soogyang Archaeological Site where significantly archaeological objects were discovered, especially from the period of Dvaravati about 14th –16th Buddhist Century. According to the analysis, it found that contents and stories depicted on the sculptured

pictures were all Buddhism stories which can be divided to ten sima of histories of Buddhism and 5 of Jataka stories.

Sand Stone Sima Depicted the Buddhism History

1. Sima No. 2 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Lord Buddha meets Sottiya Brahmin.
2. Sima No. 4 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Lord Buddha meets the great naka, Mujjalina.
3. Sima No. 5 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Lord Buddha preaches his father, Pimpisarn.
4. Sima No. 6 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Rahul, Buddha's son, asks Lord Buddha for four treasures.
5. Sima No. 8 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Kulimala meets Lord Buddha.
6. Sima No. 9 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Indra offers fruit to Lord Buddha
7. Sima No. 11 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Lord Buddha gives first sermon to the group of first five monks.
8. Sima No.12 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Princess Pimpa brushes her hair to clean Lord Buddha's feet.
9. Sima No.13 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Suchada offers milk-rice to Lord Buddha.
10. Sima No.14 was assumed as the picture of the Buddhism history in the episode of Two merchants offer a food to Lord Buddha,

Sand Stone Sima Depicted Jataka Stories

1. Sima No. 1 was assumed as the picture in Jataka Stories, Vessandorn Jataka.
2. Sima No. 3 was assumed as the picture in Jataka Stories, Brahminnaka Jataka.

3. Sima No. 7 was assumed as the picture in Jataka Stories, Mahosop Jataka
4. Sima No. 10 was assumed as the picture in Jataka Stories, Kulavaka Jataka
5. Sima No.15 was assumed as the picture in Jataka Stories, Jantakuman Jataka.

The research result was presented in the form of card which can be divided into two types: 1) Identity Card presenting name, source, arts, and period, and 2) Description Card presenting the stories analyzed from the sculptured pictures on sima. Because of the limited space for exhibition and uncontrollable environment, the identity and description cards were considered to use for presentation. Additionally, the alternative data was another way to present. If the visitors are interested in the details of each sima, they can fully get the information from the cards describing details of the objects.

However, the result was only a case study presenting the importance of data from archaeological objects (exhibited objects). In this case, there were plenty of information supporting the education and learning of Buddhism. It is an alternative for the museum to present the data to visitors or can be applied to many cases which are as follows:

1. The exhibition of sand stone sima by arranging some places in the museum to be the permanent exhibition hall
2. The presentation of data from the study of sand stone sima by preparing document or manual for visitors
3. The presentation of data from the study of sand stone sima by setting the exhibition for the special events